LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI XVIII (1978)

V. AMBRAZAS

LIETUVIŲ KALBOS VARDININKO SU DALYVIU (NOMINATIVUS CUM PARTICIPIO) STRUKTŪRA IR RAIDA

Tradiciniu vardininko su dalyviu (toliau – VD) terminu paprastai vadinamos konstrukcijos, kuriose su aiškinamosios reikšmės veiksmažodžiais[1] eina dalyvio vardininkas, turintis sakinyje predikatinio atributo (adjunkto) poziciją ir dvilypius sintaksinius ryšius: su veiksmažodžiu ir vardažodžio ar įvardžio vardininku, pvz.: *tėvas jautėsi sergąs, svečias apsimetė (nudavė) nepastebėjęs, jis sakėsi sunkiai dirbdavęs, brolis mano negrįšiąs*. Dalyvio vardininkas čia yra priklausomas nuo veiksmažodžio ir nusako jo turinį; kartu jis semantiškai siejamas bei formaliai derinamas su vardažodžio ar įvardžio vardininku, reiškiančiu kartu ir veiksmažodžio, ir paties dalyvio veiksmo subjektą.

VD struktūra ir raida seniai domina kalbininkus. Ši konstrukcija aptarta jau D. Kleino gramatikose (KlG 165; KlC 111), paskui minima daugumoje XVII–XIX a. lietuvių kalbos gramatikų (SC 82–4; R 150; MG 188–9; OsG 162, 165; HG 336; SchG 317). Nemaža VD pavyzdžių iš dabartinės lietuvių kalbos pateikė J. Jablonskis (1957 : 456–7,557), laikęs jas tam tikromis dalyvinės kalbos formomis, ir J. Balkevičius (1963 : 101–3; 403 tt.), o iš senųjų raštų – K. Būga (1959 : 116–7, 122–3) ir ypač J. Palionis (1967 : 152–3). Kaip atskirą vardininko vartosenos atvejį VD apibūdino E. Fraenkelis (1928 : 18–9). Gretindamas lietuvių ir latvių kalbų VD su atitinkamais slavų kalbų faktais, šios konstrukcijos genezę aiškino A. Potebnia (Потебня 1958 : 156–67), vėliau gerokai kitaip – E. Tanglis (1928 : 48 tt.) ir I. Marvanas (1962; 1969 : 18). Nagrinėdamas veiksmažodinį tarinį, VD sandarą dabartinėje lietuvių kalboje apibūdino V. Sirtautas (1965 : 27–32; 1968 : 305–38). Tačiau VD sintaksinė struktūra ir vartosena senuosiuose kalbos paminkluose sistemingai nėra aprašyta, o jo kilmė ir raida aiškinama labai prieštaringai. Kadangi šios konstrukcijos istorija yra tiesiogiai susijusi su pagrindiniais vientisinio sakinio raidos procesais ir jo gramatinio centro – veiksmažodžio sintaksinių opozicijų kaita, pravartu ją specialiai patyrinėti.

1. VARDININKO SU DALYVIU SINTAKSINĖ STRUKTŪRA

1.1. VD sudaro tik tam tikrų semantinių grupių veiksmažodžiai[2]. Atskiros dalyvių formos jungiasi su jais nevienodai.

---

[1] T. y. veiksmažodžiais, galinčiais valdyti aiškinamųjų sakinių šalutinius dėmenis. Tokie frazinio valdymo veiksmažodžiai vadinami ir komentabiliaisiais (dėl termino žr. aut. 1974 : 210).

[2] Visai taip pat, kaip asmenuojamosios veiksmažodžio formos, VD gali sudaryti ir dalyviai bei pusdalyviai, pvz.: *Jokūbas, susipratęs mirsiąs, suvadino visus savo vaikus* Valanč (LKŽ IV 129); *Kalvis, žinodamas gavęs stiprų vaikesą, ėmė kalti kokius ten daiktus* Lt III 239; *Anas sakąs turįs ir patį paukštį* Lt III 394.

1.1.1. Veikiamieji dalyviai VD konstrukcijoje paprastai priklauso nuo veiksmažodžių, žyminčių:

a) fizinę percepciją, pvz.: *matyti(s), regėti(s), jausti(s), pa(si)justi*; jiems artimi veiksmažodžiai *(pa)rodyti, rodytis, atrodyti*:

Senis matos galios nebeturįs Dauk (LKŽ VII 916); *Tėvs ir motina ... matė sūnaus neperkalbėsią* Šl (MLLG I 362); *jis pasijuto stovįs prie daktaro namų* CvR III 108; *ji nejaučia klaidą padariusi* PaukštK 264; *Pirmą sykį girdžiu turįs ponus ant savo žemės* ŽemR$_1$ II 24; *ta pasirodys turinti geriausią širdį* ŠRagR III 233; (mašina) *parodė pabaigusi savo darbą* ŽemR III 258; *jis atrodė nieko nežinąs* Kps;

b) psichinę percepciją bei veiklą, pvz.: *manyti(s), nu(si)manyti, pra(si)manyti, tartis, žinoti(s), su(si)prasti, pa(si)tirti, susigriebti, at(si)minti, prisiminti, už(si)miršti*; čia galima skirti ir veiksmažodžius, žyminčius sprendimą bei žadėjimą veikti, pvz.: *apsiimti, siūlytis, nuspręsti, žadėti(s), ketinti, grasinti, užtikrinti*, ir tikėjimą bei abejojimą, pvz.: *(į)tikėti(s), įsitikinti, viltis, abejoti*:

Jis manosi sapnuojąs SimonAŠL 321; *numanau nieko gero negausiąs girdėt* Klp; (MLLG I 75); *gali manyti pakliuvęs tarp garsių daktarų* CvR IX 93; *Kiti tamstos metų tarias viską žiną, viską išmaną* Blv (LKŽ VII 833); *dingojaus rišąs pėdus* LKŽ II 385 *sapnuoja esąs bažnyčioje* KatkR 223; *Šis nusigandęs – žinosi to paukščio neturįs* Lt III 394; *greitai supratau apsirikęs* CvR II 220; *susizgribo išsitarusi* ŽemR I 220; *susigriebė per daug bešnekanti* SimonVK I 158; *Vilkas atsiminė trečiadienio neužlaikąs* LTRn 284; *Petronėlė naujai pasityrė turinti dangiškas akis* ŽemR I 223; *Rimeika... ligonei siūlosi kunigą parvešiąs* ŽemR III 88; *ketinaus šiada tada atrašysiąs* Baran (APh II 81); *kunigas grasino jį iškeiksiąs* Myk-PutS 304; *žadatės man padėsią* VaižgRR I 273; *Degučius žadėjo ją užmušiąs* BsRP 161; *pasižadėjo jam gelbėsiąs* Jrk (LKŽ III 211); *vylėsi turėsiąs gerą darbininkę* ŽemR II 7–8; *pasitiki nugalėsiąs jūros audras* VaižgRR II 368; *tikiuosi gausiąs* Baran (APh VII 110); *Vincas įsitikino gerai pirkęs* VaižgRR I 276;

c) informaciją, pvz.: *sakyti(s), pa(si)sakyti, skelbti(s), tvirtinti, minėti, liudyti, kalbėti, pasakoti(s), pareikšti, rašyti(s), pri(si)pažinti, gintis, teisintis, prisiekti, dievažytis, girtis, skųstis*:

O tu sakeisi nedraskęs JD I 172; *Moterys sakė nebeturinčios kuo kūrenti* Lt III 378; *Bernas pasisakė norįs gauti karališkąją karietą* CvR V 34; *Tėvas... parodė mane, pasakė į mokyklą atvedęs* ŽemR IV 31; *tvirtino šokę per tvorą* CvR III 168; *pasakojos matę* Šts (LKŽ VII 913); *svečias pasakojo atliekamus savo skatikus dedąs latvių banke* ŽemR III 7; *Jokių dovanų ji pasiskelbė niekam neduosianti* SimonVK I 280; *Etmonas... pareiškė josiąs į Lietuvą* SimonŠL$_2$ 13; *pirklys pasirašė atiduosiąs visą savo gėrybę* BsRP 59; *rašei tamsta... nespėsiąs išspausdinti* Baran (Aph VI 157); *jie jam prisipažino karaliaus pinigus pavogę* BsRP 33; *Pečiūra... dievažijosi daugiau nebevogsiąs* Vien IMA 77; *tas teisinos kaip drūtas nieko nežinąs* Jrk 94; *Antanas užsigynė nematęs* ŽemR III 347; *gyrėsi gaidys vanagą pagausiąs* Ppr 341; *žmogus pasiskundė netekęs savo dvaro* TMPs 50; *vilkas... skundžiasi neįveikiąs kumelės* ŽemR IV 455;

d) emocinę bei apsimestinę būseną, pvz.: *džiaugtis, bijoti(s), baisėtis, baidytis, rūpintis, sielvartauti, gailėtis, verkti, gėdytis, stebėtis; apsimesti, nu(si)duoti, išsiduoti, dėtis, slėpti(s), tartis, būtis*:

Lapė... džiaugėsi turėsianti gardų pusrytį LKŽ II 727; *apsidžiaugiau gandru nusikratęs* Šll; *jie bijo neužsidirbsią duonos* (rš); *kartais* (Petronėlė) *baisėjosi apgauliojanti vyrą* ŽemR I 225; *rūpinaus neturinti ko įdėti* ŽemR I 232; *gailiuos ir negaliu atsigailėti teip kvailai padaręs* Kp (LKŽ III 25); *verkė tėvelių vilties neištesėjęs* VienUT 34; *mane sutikęs nudavei visai nematąs* Alvt (LKŽ II 633); *seniausi du dėjos didžiai gudrūs esą* BsRP 102; *motina... apsimetė nieko nepastebėjusi* Krėv Rg 193; *nesakyk nė vieno žodžio, tarkis negirdįs* Lt III 255; *Kaip jis moka spėriai pabučiuoti, ir vėl būsis nieko nežinąs* ŽemR I 221.

Dažniausiai VD vartojami es. l. veik. dalyviai, kurie gali eiti su visais minėtais veiksmažodžiais. Būt. kart. l. veik. dalyviai yra retesni; be to, nesiejami su veiksma-

žodžiais, žyminčiais sprendimą bei žadėjimą veikti (*apsiimti, nuspręsti, žadėti(s), grasinti, užtikrinti*). Kaip tik su šiais veiksmažodžiais, be to, su *tikėti(s), įsitikinti, viltis, abejoti, gintis*, pačia savo leksine reikšme nusakančiais tam tikrą veiksmo intenciją bei perspektyvą, dažniau eina būs. l. veik. dalyviai. Antra vertus, būs. l. veik. dalyvių nelinkstama sieti su veiksmažodžiais, žyminčiais dabartimi ar praeitimi ribojamą veiksmą, pvz., *išsiduoti, susigriebti* arba vad. verba memoriae: *at(si)minti, prisiminti, užmiršti* (išskyrus konstrukcijas su modalinės reikšmės dalyviais, pvz., *jis atsiminė turėsiąs grįžti*). Tik su es. l. veik. dalyviais siejamas veiksmažodis *būtis* (žr. 4.6.3.3). VD su būt. dažn. l. veik. dalyviais pasitaiko tik labai retais atvejais.

1.1.2. Neveikiamieji es. ir būt. l. dalyviai VD konstrukcijoje priklauso beveik nuo tų pačių grupių veiksmažodžių, kaip ir veikiamieji, tačiau yra retesni ir jų vartosenos sritis siauresnė. Dabartinėje kalboje jų nelinkstama sieti su kai kuriais psichinės percepcijos veiksmažodžiais (*at(si)minti, prisiminti, užmiršti*), visai nepasitaiko su sprendimą bei žadėjimą veikti žyminčiais veiksmažodžiais (*apsiimti, nuspręsti, žadėti(s), grasinti, užtikrinti*), kai kuriais informacijos veiksmažodžiais (*minėti, liudyti, kalbėti, pranešti, prisiekti, dievažytis*) ir veiksmažodžiu *būtis*.

Jis jautėsi pagydytas LKŽ III 285; *jie jautė patys Normantų tyčia skriaudžiami* VaižgP, IV 194; *senis tarsi pasijuto nustumtas į antrą vietą* CvR III 156; *kelias jam pasirodė žinomas* Šl; *iš ryto Jurgis atrodė kaip primuštas* Kp.;

Žmogus nesusipranta nujuokiamas Šts; *tada keleivis, susipratęs apgautas, sakė* DaukRR 331; *Spindulėlis, nenusimanydamas neužkenčiamas, leidosi žemyn* ŽemR I 262; (Katrė) *atsiminė jau atskirta nuo tėvų* ŽemR I 74; *tikiuosi išteisinama* ŽemR III 284;

Sakosi skriaudžiama, o kas ten juos žino Kltn; *jūs niekaip neprisipažinsite nugalėtas* JankKK 384; *Tie klausimai... reikalaute reikalauja atsakomi* JablR II 256; *tėvukas gyrėsi gerai laikomas ir gydomas* Krž; *o vaikelis ir ten skundžiasi stumdomas* Krž;

Nedžiaukis giriamas, neverk baramas VP 31; *kareivis apsimetė nušautas* Ds; *dabar jis dedasi skriaudžiamas* Kv; *gailėjos prikalbėtas grįžt* Sd.

1.1.3. Esamojo l. nev. dalyviai gali dar priklausyti nuo veiksmažodžių, reiškiančių norą, stengimąsi (arba atvirkščiai – nenorą, vengimą, baimę, prašymą ar įpratimą, pvz.: *norėti, leistis, duotis, pasiduoti, mėgti, laukti(s), spirtis, prašyti(s), maldauti, melsti, (į)(pa)prasti, kęsti(s), apsikęsti, bijoti(s)*.

Abu seni, abu nori karšinami Tv (LKŽ V 317); *gal norit geriau laikomi*? ŽemR II 351; *jis leidosi įtikinamas* SimonVK I 40; *ir šuo geras duodas mokomas* Ds (LKŽ V 324); *nepasiduosim skriaudžiami* ŽemR II 71; *jis nesidavė per nosį braukomas* Vlkv; *Larsenas mėgsta giriamas* (rš.); *ans laukia pavežamas* Kv (LKŽ VII 185); *Vaikis nelaukas* (nesilaukia) *vaksijamas* (baramas) Als (LKŽ VII 186); *tuomet nesispirs peršama* ŽemR I 261; *arklys bijo mušamas per snukį* Škn[3]; *Prašėsi įleidžiamas su savo draugu* Šlv (LKŽ VII 262); *Pečiūra jau nebešaukė ir nebeprašė dovanojamas* VienIMA 78; *meldė išgelbima iš to pragaro* ŽemR II 233; *šaukėsi išleidžiami atgal* BaltSKVD I 138; *Knyga taip buvo pripratusi Niaurų vartoma* VaižgR IX 47; *papras jautelis vedamas, kumelys jojamas* JablRR I 457; *Argi jūs kęsitės taip barami*? Alk (LKŽ V 641); *kas gal apsikęsti žodžiais kaip strypais svaidomas* ČiurlE III 122.

1.1.4. Kaip matyti iš pavyzdžių, VD gali sudaryti tų pačių veiksmažodžių sangrąžinės ir nesangrąžinės formos, pvz.: *jausti(s), regėti(s), manyti(s), žinoti(s), sakyti(s)* ir t. t. Įprastesnės yra sangrąžinės formos, su kuriomis VD paprastai daromos žemaičių tarmėje. Konstrukcijos su nesangrąžinėmis veiksmažodžių formomis, būdingos kai kurioms šiaurės rytų Lietuvos tarmėms[4], literatūrinėje kalboje irgi pro-

[3] Su *bijoti* pastebėtas ir būt. l. nev. dalyvis, pvz.: *bulvė nebijo anksti nukasta* Skr (LKŽ V 386), todėl tokios konstrukcijos galėtų būti skiriamos ir prie pirmesnės (1.1.2) grupės. Tačiau būt. l. nev. dalyvis čia itin retas, o su kitomis šios grupės konstrukcijomis VD su *bijoti* sieja ir bendra sinonimika bei transformaciniai ryšiai, žr. 1.3.2.

[4] Žr. VD paplitimo lietuvių kalbos tarmių plote kartografinę schemą aut. 1977 : 17.

duktyvios. Tik sangrąžinės formos VD vartojamos veiksmažodžių *prisiminti, apsiimti, dievažytis, džiaugtis, stebėtis, baisėtis, apsimesti, išsiduoti, dėtis, tartis, girtis, skųstis, gintis, įsitikinti, būtis*. Tik nesangrąžines formas čia turi veiksmažodžiai *atrodyti, nuspręsti, grasinti, užtikrinti, tvirtinti, minėti, liudyti, kalbėti, pranešti, prisiekti, nuliūsti, abejoti; mėgti, vengti, maldauti, paprasti, kęsti*.

1.2.1. VD konstrukcijoje dalyvio vardininkas (P) yra subordinuotas veiksmažodžiui (V), kuris predikatiniu santykiu yra susijęs su vardažodžio ar įvardžio vardininku (N). Be to, P yra susijęs dar ir su N pusiau predikatiniu santykiu, tačiau jų ryšys yra ne tiesioginis, o tarpiškas – per V. VD narių tarpusavio santykius, kurie išryškėja išorinėje struktūroje ir atsispindi žodžių gramatinėse formose, vaizduoja ši schema:

1.2.2. Tokius sudėtingus santykius tarp VD narių galima paaiškinti laikant konstrukciją sinchroniniu požiūriu išvestine, sudaryta transformacijos būdu iš dviejų paprastesnės struktūros sakinių. Vienas iš jų (konstitutyvinis, arba įtrauktinis) įtrauktas į kitą (matricinį) ir užima jame propozicinio objekto (arba aiškinamosios reikšmės semantinio linksnio) poziciją, sąlygojamą veiksmažodžio valentingumo. Pavyzdžiui, konstrukciją *tėvas sakosi dirbęs* galima laikyti sudaryta iš bazinių sakinių *tėvas sako (tėvas dirbo)*, kurių sandara ir tarpusavio santykiai rodo jos vidinę struktūrą[5]. Matricinio sakinio veiksmažodis *sako* čia „atidaro" propozicinio objekto (aiškinamosios reikšmės semantinio linksnio) poziciją, kurią užima konstitutyvinis (įtrauktinis) sakinys *tėvas dirbo*. Šio sakinio veiksmažodis, sudarant VD, keičiamas dalyvio vardininku, o subjekto vardininkas, sutampantis su atitinkama matricinio sakinio forma, panaikinamas[6]. Subjekto sutapimas išorinėje struktūroje dažnai pažymimas sangrąžos dalelyte, pridedama prie veiksmažodžio[7]. Pvz.:

brolis jaučia (brolis serga) ⇒ brolis jaučia(si) sergąs;
vaikinas džiaugėsi (vaikinas grįžo) ⇒ vaikinas džiaugėsi grįžęs;
tėvas grasino (tėvas nedovanos) ⇒ tėvas grasino nedovanosiąs;
vaikas įprato (vaikas buvo mušamas) ⇒ vaikas įprato mušamas;
draugas pripažino (draugas buvo nugalėtas) ⇒ draugas prisipažino nugalėtas.

Sakiniai su perifrastinio pasyvo formomis savo ruožtu išvedami iš aktyvinių, pvz.: *vaikas įprato (vaikas buvo mušamas) ⇐ vaikas įprato (x mušė vaiką)*.

Įtrauktinio sakinio veiksmažodžio ir išorinės struktūros dalyvio laiko forma dažniausiai sutampa, bet ne visada. Kai VD priklauso nuo veiksmo intenciją ar projekciją į ateitį reiškiančių veiksmažodžių, pvz.: *tikėti(s), viltis, norėti, laukti(s), bijoti(s), prašyti(s), maldauti*, įtrauktiniame sakinyje postuluojamas būsimasis laikas, pvz.: *berniukas laukė pavežamas ⇐ berniukas laukė (berniukas bus pavežamas) ⇐ berniukas laukė (x paveš berniuką)*.

---

[5] Konstrukcijos vidine struktūra (angl. underlying structure, rus. внутренняя структура) laikomas jos sintaksinis invariantas, nustatomas pagal transformacinius ryšius su kitomis tos pačios kalbos konstrukcijomis. Taip suprantama vidinė struktūra yra sintaksinė ir netapati giluminei struktūrai (deep structure, глубинная структура), kurią postuluoja generatyvinė semantika. Apskritai transformacijos darbe naudojamos tik kaip sakinio sintaksinės analizės, o ne jo generavimo priemonė, plg. aut. 1974 : 261 su lit.

[6] Sutampančios vardažodinės frazės panaikinimas (angl. Equi-Noun Phrase – Deletion, sutr. END) – viena iš elementariausių transformacijų, būdinga ir infinityvinėms konstrukcijoms (*aš prašau valgyti, eisiu dirbti* ir pan.), plg. Rosenbaum 1967; Perlmutter 1971; Miller 1974 : 224 tt.; Wegner 1975 : 98.

[7] Tam tikrais atvejais sangrąžos dalelytė dar padeda išvengti homonimijos su atitinkamomis apozicinių dalyvių konstrukcijomis, plg.: *tėvas sakosi papietavęs* ir *tėvas sako papietavęs || pietaudamas*.

Laikydami veiksmažodį (V) sakinio gramatiniu centru ir jo sintaksinių santykių viršūne (Tesnière 1959; Fillmore 1968; Lehmann 1974; Чейф 1974) ir žymėdami įtrauktinį sakinį S, vardažodinę frazę NP, o dalyvį P, VD vidinę struktūrą galime pavaizduoti šia schema:

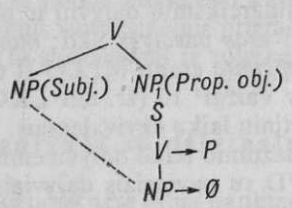

Verbocentrinis sakinio sandaros modelis leidžia paaiškinti įtrauktinio sakinio poziciją veiksmažodžio valentinėmis ypatybėmis ir ją semantiškai apibūdinti. Todėl jis parankesnis už N. Chomskio (1956) ir jo mokyklos dichotominį modelį, taip pat taikomą VD tipo dalyvinėms bei infinityvinėms kitų kalbų konstrukcijoms (plg. Miller 1974 : 232 tt.).

1.3.1. Pagal savo vidinę struktūrą VD atitinka galininką su dalyviu bei padalyviu (GD), kurį taip pat reprezentuoja $NP_1 \rightarrow S$ (žr. aut. 1974 : 261). Tačiau GD skiriasi tuo, kad įtrauktinio sakinio NP nesutampa su matricinio sakinio NP ir todėl ne panaikinama, o išorinėje struktūroje gauna galininko formą, plg.: *brolis jaučia (motina serga)* ⇒ *brolis jaučia motiną sergant*. Sinchroniškai žiūrint, didelę dalį VD konstrukcijų galima laikyti atitinkamų GD sintaksinias variantais.

1.3.2. Iš tos pačios vidinės struktūros, kaip VD, pritaikius kitokią transformaciją, galima išvesti ir prijungiamąjį aiškinamąjį sakinį su *kad* arba *jog*. Aiškinamojo sakinio šalutiniame dėmenyje, kaip ir VD, panaikinama NP, pvz.: *brolis jautė (brolis serga)* ⇒ *brolis jautė, kad (jog) serga* (plg.: *jautėsi sergąs*). Tokie aiškinamieji sakiniai vartojami kaip VD sintaksiniai sinonimai. Jie gali būti daromi su tais pačiais veiksmažodžiais, kaip VD, tačiau literatūrinėje kalboje daugeliu atvejų linkstama teikti pirmenybę dalyvinėms konstrukcijoms kaip stilistiškai raiškesnėms ir (ypač su sangrąžiniais veiksmažodžiais) nedviprasmiškoms. Tuo atžvilgiu VD santykis su aiškinamaisiais sakiniais skiriasi nuo GD.

Sinonimiškus aiškinamuosius sakinius turi ir VD su es. l. nev. dalyviais, priklausomais nuo norą, stengimąsi, baimę, prašymą ar įpratimą žyminčių veiksmažodžių (žr. 1.1.3). Sudarant tokius aiškinamuosius sakinius, įtrauktiniame sakinyje pasyvinės transformacijos nebūna, V reiškiamas tariamosios nuosakos forma, o NP pronominalizuojama, pvz.: *ligonis norėjo (x lankys ligonį)* ⇒ *ligonis norėjo, kad jį lankytų*; panašiai su *leisti(s), mėgti, laukti(s), prašyti(s)* ir kt. Kita šios grupės ypatybė – sinonimija su bendraties konstrukcijomis. Bendraties konstrukcija sudaroma iš transformuoto į pasyvą įtrauktinio sakinio, kuriame sutampanti NP panaikinama, o bendratimi verčiamas pagalbinis veiksmažodis, pvz., *ligonis norėjo būti lankomas* arba (po veiksmažodžių *leistis, duotis, prašytis*) – ir pati neveikiamojo dalyvio forma, pvz., *motina nesileido nė sudie pasakyti* Skr(LKŽ VII 245).

Sinonimiškas bendraties konstrukcijas gali turėti ir kai kurie VD su veikiamaisiais dalyviais, būtent, priklausomi nuo intenciją ir veiksmo perspektyvą reiškiančių veiksmažodžių *apsiimti, nuspręsti, žadėti, grasinti, užtikrinti, tikėtis, viltis* ir pan., pvz.: *tėvas žadėjo (tėvas grįš)* ⇒ *tėvas žadėjo grįžti*.

Taigi VD vidinė sintaksinė struktūra sutampa su aiškinamųjų sakinių, o tam tikrais leksiškai bei semantiškai apibrėžtais atvejais – ir su bendraties konstrukcijų vidine struktūra. Iš tų pačių bazinių sakinių, pritaikant skirtingas transformacijas, galima sudaryti ir VD, ir nurodyto tipo aiškinamuosius sakinius bei bendraties konstrukcijas.

1.3.3. VD konstrukcijoje dalyvis atlieka panašų sintaksinį ir semantinį vaidmenį, kaip aiškinamojo sakinio šalutiniame dėmenyje asmenuojamoji veiksmažodžio forma. Jis gali prisijungti įvairius linksnius, bendratį ir sudaryti sudėtingas konstruk-

cijas, į kurių sudėtį savo ruožtu įeina ir sakinių šalutiniai dėmenys. Aiškinamojo sakinio šalutinio dėmens vardažodinį tarinį VD konstrukcijoje atitinka veiksmažodžio *būti* dalyvių ir vardažodžių vardininko formų junginiai, pvz.: *panos pasijuto besą baltos iki juostai* Lt III 253 (plačiau žr. aut. LKG II 359). Sudurtines veiksmažodžio laikų formas atitinka pilnareikšmių dalyvių ir pagalbinio veiksmažodžio *būti* dalyvių junginiai, pvz.: *sakės esąs pavalgęs* Skd; *mama sakės buvusi sutikusi savo seserį* Yl; *Laumė... suprato apgauta esanti* MLLG II 60; *Jis laukė būsiąs kaip visados apibartas ir iškoneveiktas* VaižgP 16 (žr. dar LKG II 359, 361). Jie gali eiti ir pradėtinių, ir atliktinių sudurtinių laikų ekvivalentais, tik yra daug retesni, o kai kurios formos (pvz., su būtojo dažninio laiko dalyvinėmis jungtimis) atrodo tik teoriškai įmanomos. Taigi greta VD su pavieniais dalyviais turime ištisą paradigmą VD su veiksmažodžio *būti* dalyvių ir įvairių leksinių reikšmių kitų dalyvių junginiais, pvz.:

tėvas sakėsi buvęs, būsiąs beeinąs
„ „ *esąs, buvęs, būsiąs atėjęs*
„ „ „ „ „ *mušamas*
„ „ „ „ „ *muštas*

VD vartojamos pilnareikšmių dalyvių konstrukcijos su dalyvinėmis jungtimis visai atitinka sudurtines netiesioginės nuosakos formas (žr. aut. 1977 : 7–8).

1.4. Pagal išorinę sandarą VD artimos konstrukcijos, kurias sudaro faziniai veiksmažodžiai *liautis, paliauti, baigti, nustoti, mesti* ir pan. su būt. kart. l. veik. dalyviais, paprastai turinčiais eigos veikslo reikšmę, pvz.: *liaukis barškėjus* Gs; *vėjas nustojo pūtęs* Lzd; *puodžius metė prekiavęs* LTR. Su dalyvinėmis jungtimis tokiais atvejais būt. k. l. veik. dalyviai nesiejami. Savo vidine struktūra šios konstrukcijos nuo VD skiriasi. Leksemos *liautis, baigti, nustoti* jose nežymi atskiro veiksmo, o tik suteikia dalyvio veiksmui fazinę baigties charakteristiką. Tokių sakinių, kaip *ar baigei lauką akenęs*? (Rdm) pamatu laikytinas veiksmažodis *akenti* su veiksmo pabaigos požymiu, kuris šiuo atveju išreikštas leksiškai, bet kitais atvejais gali būti reiškiamas ir darybinėmis priemonėmis, plg. *ar suakenai lauką*? Iš tokios struktūros neįmanoma išvesti aiškinamojo sakinio (**baigei, kad akenai)*, tačiau vedamos bendraties konstrukcijos (*baigei akenti, liovėsi pūsti, metė prekiauti* ir t. t.), kaip ir su faziniais veiksmo pradžios veiksmažodžiais (*pradėjo* || *ėmė akenti, pūsti, prekiauti...*) bei modaliniais veiksmažodžiais (*norėjo, galėjo, turėjo eiti*). Plačiau apie šias konstrukcijas bei jų raidą žr. 4.1.

Veiksmo pabaigos fazę žymi ir kai kurie veiksmažodžiai, turintys savarankišką leksinę reikšmę ir taip pat siejami su būt. k. l. veik. dalyvių vardininkais, pvz.: *sustok bėgęs, žirgužėli* LB 109; *ponaičiai parėjo medžioję* Plng; *kada sugrįši krygaitėn jojęs*? KlvD 250; *jis atsikėlė klūpojęs* ŠRagIT 282 (žr. aut. 1964 : 56). Tokios konstrukcijos pagal savo vidinę struktūrą atitinka nuo būsenos bei judėjimo veiksmažodžių priklausomus predikatinius atributus. Jos išvedamos iš dviejų bazinių sakinių, bet tarp jų aiškinamųjų (propozicinio objekto) santykių nematome, pvz.: *žirgas bėgo + žirgas sustojo ⇒ žirgas sustojo bėgęs*, plg. atitinkamas konstrukcijas su būdvardžiais: *tėvas grįžo + tėvas (buvo) piktas ⇒ tėvas grįžo piktas*. Panašiai sudarytos ir veiksmažodžių *(iš)(nu)kęsti, (iš)kentėti, ištverti, susivaldyti, susilaikyti* ir pan. konstrukcijos su neigiamomis būt. k. l. veik. dalyvių vardininko formomis, pvz.: *sesuo iškentė + sesuo nešnekėjo ⇒ sesuo iškentė nešnekėjusi* (plačiau apie jas žr. 4.1.1.). Tiktai dvigubo neigimo atvejais vidinei struktūrai postuluojama dalyvio forma be neiginio: *jis neiškentė + jis pasakė ⇒ jis neiškentė nepasakęs*.

Taigi dabartinėje lietuvių kalboje vartojamų nominatyvinių konstrukcijų su dalyviais vidinė struktūra nevienoda. Būdingas VD požymis yra transformacinė derivacija iš bazinių sakinių, tarp kurių nustatomi aiškinamieji santykiai.

2. VARDININKAS SU DALYVIU XVI–XVII a. LIETUVIŲ KALBOS PAMINKLUOSE

XVI–XVII a. kalbos paminkluose užfiksuota kiek ankstesnė negu dabartinės lietuvių kalbos tarmėse VD raidos būklė, kai kuriais atžvilgiais skiriasi ir šios konstrukcijos santykiai su kitomis sintaksinėmis priemonėmis. Senųjų raštų duomenys padeda geriau suprasti VD susidarymą ir tolesnę raidą.

2.1. Paplitimas ir santykis su originalų konstrukcijomis

2.1.1. VD senuosiuose raštuose nėra labai paplitęs. Visuose tyrinėtuose XVI–XVII a. kalbos paminkluose randame tik apie 500 pavyzdžių, tad VD čia maždaug 6 kartus retesnis, negu GD (plg. aut. 1969). Tačiau santykiniu vartosenos dažnumu atskirų autorių raštuose abi konstrukcijos yra panašios. VD dažniausiai vartojamas B. Vilento, J. Bretkūno, S. Vaišnoro, t. y. iš žemaičių ir Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmių kilusių autorių. Konstrukcijos dažnumo rodiklis (t. y. konstrukcijų skaičius teksto atkarpoje, turinčioje maždaug 40 000 sp. ženklų) čia svyruoja tarp 5 ir 2. Didžiausias jis yra rytiečio K. Sirvydo „Punktuose“ (5, 6), kur netgi priartėja prie GD dažnumo rodiklio (7, 7). Tačiau kituose rytinių aukštaičių tarmei atstovaujančiuose raštuose (pvz., AK, Ev) VD daug retesnis, o reformatų leidiniuose, paremtuose daugiausia kėdainiškių tarme, šios konstrukcijos jau su žiburiu reikia ieškoti (pavyzdžiui, didžiausiuose kalvinų leidiniuose – 1600 m. Postilėje ir Chylinskio Naujajame testamente – VD dažn. rodiklis tėra apie 0,2). Dažnesnis VD vartojimas „Sumoje evangelijų“ (1653) gali būti gretinamas su kitais žemaitiškais šio leidinio kalbos elementais, kurių čia nemaža (plg. Palionis 1967 : 76), resp. su galima vertėjo kilme iš Žemaičių ar Pažemaitės. Tai leidžia manyti, kad VD, kaip ir GD, XVI–XVII a. plačiausiai buvo vartojamas žemaičių ir Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėse, kiek rečiau – rytų aukštaičiuose, o šiauriniame bei viduriniame vakarų aukštaičių tarmės plote (pagal naująją klasifikaciją – vakarų aukštaičių šiauliškių tarmėje) jis buvo retas ir neproduktyvus.

Taigi iš senųjų raštų nustatomas VD vartosenos arealas XVI–XVII a. apytikriai sutampa su dabartiniu, tiktai atrodo kiek platesnis ir apima dalį rytų aukštaičių, kur šiuo metu po sangrąžinių veiksmažodžių VD beveik nebevartojamas.

2.1.2. Be autorių tarmės, VD paplitimą XVI–XVII a. raštuose sąlygojo ir kitos aplinkybės, iš kurių svarbiausios – santykis su atitinkamomis originalų konstrukcijomis, jų pobūdis bei žanras.

Jau iš VD paplitimo statistikos (žr. 1 lent.) aiškiai matyti, kad ši konstrukcija intensyviau vartojama originaliuose ar pusiau originaliuose raštuose negu vertimuose. J. Bretkūno kompiliacinėje „Postilėje“ ji keturis kartus dažnesnė, negu Biblijos vertime. S. Vaišnoro vertimų lietuviškose įžangose randame 7 VD pavyzdžius, o kelis kartus didesniame „Apie popiežiškąją mišią“ vertime (daugiausia iš vokiečių kalbos) – 9. Ypač krinta į akis intensyvus VD vartojimas „Punktuose sakymų“. Tai juoba įsidėmėtina dėl to, kad nei dabartinėse Anykščių—Ukmergės apylinkių šnektose, iš kur veikiausiai kilęs pats autorius (plg. Zinkevičius 1971 : 153–167 su lit.), nei Vilniaus artimesnėse apylinkėse, kurių tarmė prisidėjo prie rytietiškos XVII a. lietuviškų raštų koinė susidarymo (Zinkevičius 1972 : 90 tt.), VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais šiuo metu nebevartojamas. Maža tikėtina, kad ir XVII amžiuje ten galėjęs būti svarbiausias šios konstrukcijos vartojimo židinys – jis tuo metu taip pat veikiausiai buvo Žemaičiuose ir Mažojoje Lietuvoje. Didesnis VD dažnumas visai ar iš dalies originaliuose raštuose aiškintinas tuo, kad juose autorius mažiau varžė originalų kalbos įtaka. Tai patvirtina verstinių tekstų gretinimas su originalais.

J. Bretkūno Biblijos dalyse, išverstose iš vokiečių kalbos, VD konstrukcijomis verstos šios originalo sintaksinės priemonės[1]:

a) prijungiamųjų aiškinamųjų sakinių šalutiniai dėmenys, pvz.: *szinnokes smertimi mirsens* I Moz 20, 7 – *so wisse | das du des tods sterben must*; *ghis dęiosi tho negirdins* I Sam 19, 27 – *er thet als höre ers nicht*;

b) sujungiamųjų (jungtukinių arba bejungtukių) sakinių dėmenys, pvz.: *paleiskem, iei nenories mana uszmuschama* I Sam 19, 17 – *las mich gehen | oder ich tödte dich*; *kaip galli sakiti* (nubr. *-es*) *manne milins* Teis 16, 14 – *Wie kanstu sagen | du hast mich lieb.*

c) infinityvinės konstrukcijos, pvz.: *welcziaus... kariauiens* Iz 27,4 – *ich möcht... kriegen.*

d) predikatinio atributo konstrukcijos, pvz.: *ieib netartumbeis nekaltas esans* Jer 30,11 – *das du dich nicht vnschúldig haltest.*

e) kitokie įvairūs pasakymai, pvz.: *ir randosi teipo æsą* V Moz 22,28 – *vnd findet sich also*; *Ach welcziaus nu kardą turrins Rankoia* IV Moz 22,29 – *Ah | das ich itzt ein schwert in der hand hette.*

Iš keturių VD, esančių Luko evangelijoje, trimis išverstos lotyniškos infinityvinės konstrukcijos (pvz.: tikities atgausę 6,34 – speratis recipere (t. p. gr.: ἐλπίζετε λαβεῖν) vienu atveju – veiksmažodinis žodžių junginys su daiktavardžiu: *naritis sweikinami* : *diligitis...salutationes* 11,43.

Taigi nei vokiškame, nei lotyniškame J. Bretkūno vertimų originale konstrukcijų, savo išorine forma artimų VD, visai nebuvo. Tos sintaksinės priemonės, kurias autorius vertė VD, galėjo būti išverstos ir atitinkamos struktūros lietuviškais pasakymais (prijungiamųjų sakinių šalutiniais dėmenimis, bendraties ir kt. konstrukcijomis), nieku nepažeidžiant lietuvių kalbos dėsnių. Ta aplinkybė, kad autorius daugeliu atvejų rinkosi VD, tuo būdu nugalėdamas originalo kalbos trauką, tegali būti paaiškinama dideliu VD produktyvumu to meto Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėje. Taiklus, stilistiškai apgalvotas VD parinkimas ir varijavimas su prijungiamųjų sakinių šalutiniais dėmenimis[2] bei kitomis konstrukcijomis kartu rodo didelį vertėjo meistriškumą ir gyvą jo kalbos jausmą.

M. Daukšos „Postilėje" randame 63 VD, kurių didžiąją dalį (46, t. y. 74%) sudaro konstrukcijos su dalyvio *būti* formomis (*esąs, esanti, esą*). Pažymėtina, kad iš pastarųjų 38 pavartotos verčiant lenkiškojo teksto accusativus cum infinitivo su veiksmažodžiu *być*, t. y. skolintą iš lotynų kalbos konstrukciją[3], neturinčią tokios pačios formos atitikmens gyvojoje lietuvių kalboje, pvz.: *idąnt' paroditųs essąs tikrůiu anů Pranaszų* 504_2 – *aby się okazał być práwym onym Prorokiem* W 857; *kasg... rêgiś taw' éssąs ártimu anám* 322_{20} – *Ktoryź... zda się tobie bliźnym być onemu* 534. Vertėjo pastangomis rasti šiai konstrukcijai semantinį ekvivalentą aiškintinas dažnesnis negu kitur VD su *būti* dalyviais vartojimas. Tik 4 tokiomis konstrukcijomis DP išversti prijungiamųjų sakinių šalutiniai dėmenys, 2 – kitokios sandaros pasakymai. Iš VD su kitų veiksmažodžių dalyviais 8 taip pat atitinka originalo infinityvines konstrukcijas, 7 – prijungiamųjų sakinių dėmenis su *że, aby, iż, iakoby*, 2 – dalyvines konstrukcijas. Tad VD santykis su originalu visai sutinka su bendru M. Daukšos vertimo polinkiu – kuo tiksliau perteikti ori-

---

[1] J. Bretkūno ir B. Vilento raštų ištraukos lygintos su 1549 m. Liuterio Biblijos leidimu: Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrifft... D. Mart. Luth. Wittemberg. Gedruckt durch Hans Lufft. Lyginimui su Vulgata panaudoti šie leidimai: Biblia Sacra Vvlgatae editionis Sixti Qvinti Pont. Max. ivssv recognita atqve edita Romae... MDXCIII; Novum Testamentum graece et latine... curavit Eberhard Nestle Stuttgart, ⁹1921. Citatos iš tų tekstų santrumpomis nežymimos.

[2] Kartais šalutiniai dėmenys keičiami VD, taisant rankraštį, pvz.: *O tu Mote ar szinnaisi ischgananti Wirą*? (tais. iš *bau ischganisi Wirą*?) I Kor 7,16 – *ob du den man werdest selig machen*? – *si virum salvum facies*?

[3] Dėl acc. c. int. lenkų kalboje, kaip sintaksinės kalkės, žr. S. Kropaczek 1928 : 424 tt.; J. Bauer 1972 : 60; J. Safarewicz 1972 : 148 tt. Kad VD senųjų raštų autorių buvo laikomas lenkų k. acc. c. inf. atitikmeniu, rodo ir „Punktų sakymų" originalaus pamokslų teksto santykis su lenkišku vertimu: acc. c. inf. čia atitinka VD 21 atveju iš 51.

1 lentelė

Vardininkas su dalyviu XVI-XVII a. raštuose (statistiniai duomenys)

Šaltiniai	Apimtis (lankais)	Vardininkas su dalyviu						Bendras skaičius	Skaičius 1-me lanke
		es. l. veik.	būt. k. l. veik.	būs. l. veik.	es. l. nev.	būt. l. nev.	būs. l. nev.		
M. Mažvydo raštai (1547–1570)	6	1	–	1	–	–	–	2	0,3
B. Vilentas, „Enchiridion“ (1579)	1,2	4	–	1	–	–	–	5	4,2
B. Vilentas, „Euangelas bei Epistolas“ (1579)	5	7	1	1	–	–	–	9	1,5
J. Bretkūnas, „Biblia...“ (1579–1590)	100	78(3)	26(1)	39(7)	14	4	–	161(11)	1,4
J. Bretkūnas, „Postilla...“ I-II (1591)	19	36(6)	25(2)	10(1)	14(3)	9(2)	–	95(14)	5
J. Bretkūnas, „Giesmes Duchaunas...“ (1589)	2,3	5	1(1)	1	–	–	–	7(1)	3
M. Daukša, „Katechismas...“ (1595)	1,5	3	–	–	–	–	–	3	2
Anoniminis 1605 m. katekizmas	1,5	2	–	–	–	–	–	2	1,7
M. Daukša, „Postilla...“ (1599)	40	59(2)	–	1	2	1	–	63(2)	1,5
Ischguldimas Evangeliv (1573) (ištraukos)	1,2	1	2	–	–	–	–	3	3,3
S. Vaišnoras, „Margarita Theologica...“, PM etc. (1600)	11,3	26(6)	5(1)	3	22(3)	1	1	58(10)	5
„Postilla Lietvwiszka“ (1600)	41,5	5	1	–	–	1	–	7	0,17
„Punktay sakimu...“ I-II (1629–1644)	9	33(3)	20(3)	2	–	1	–	56	6,2
S. M. Slavočinskis, „Giesmes...“ (1646)	3,6	2	1	–	–	–	–	3	0,8
„Kniga Nobaznistes...“ (1653)	5,5	1	–	–	1	–	–	2	0,4
„Summa... Evangeliv...“ (1653)	7	4(1)	–	3	3(2)	–	–	10(3)	1,4
S. B. Chylinskis, „Novm Testamentum...“ (1658...)	21,3	2	–	1	–	–	–	3	0,2
„Ewangelie Polskie y Litewskie...“ (1674)	3,5	2	1	–	–	–	–	3	0,8
J. Rikovijus, „Naujos... Giesmju Knygos...“ (1685)	6,5	4	2	–	–	1	–	7	1
		275(21)	85(8)	63(8)	56(8)	18(2)	1	498(47)	

Pastaba. Kai konstrukcijoje yra keli dalyvių vardininkai, tai antroje, trečioje ar tolesnėse vietose einančių vardininko formų skaičius pateikiamas skliausteliuose

ginalo sakinio sintaksinę sandarą, nutolstant nuo jos nebent tik tada, kai ji prieštarauja lietuvių kalbos dėsniams. Tokiomis aplinkybėmis palyginti reti VD atvejai M. Daukšos raštuose yra itin simptomiški ir reikšmingi.

Svarbiausių verstinių tekstų gretinimas su originalais rodo, kad VD paplitimas XVI–XVII a. raštuose tik iš dalies atspindi realią šios konstrukcijos vartojimo apimtį to meto gyvojoje kalboje. Vokiškų, lotyniškų, lenkiškų originalų kalboje konstrukcijų, savo išorine forma atitinkančių VD, visai nebuvo, todėl VD į raštus buvo ypač sunku patekti. Šiuo atžvilgiu VD vartosenai raštuose sąlygos buvo dar sunkesnės negu GD arba savaiminiam naudininkui, kurie turėjo stipresnę atramą lotynų kalboje. Turint omenyje tuo metu vyraujantį sakralinių tekstų vertimo pobūdį, net palyginti retą VD vartojimą verstiniuose raštuose galima paaiškinti tik dideliu konstrukcijos produktyvumu vertėjų tarmėje. VD senuosiuose raštuose – tai autochtoniškos, reikšmingos ir informatyvios to meto gyvosios kalbos konstrukcijos, prasiskverbusios pro aukštą originalų kalbos užtvarą.

2.1.3. Pagal pasiskirstymą įvairaus žanro tekstuose VD skiriasi tiek nuo GD, tiek nuo savaiminio naudininko ir kitų dalyvinių konstrukcijų. J. Bretkūno Biblijoje VD būdingesnis ne epinio, o didaktinio, filosofinio, epistoliarinio stiliaus dalims. Pavyzdžiui, Povilo laiškuose jis dažnesnis negu evangelijose, Job, Pat, Sir knygose labiau vartojamas negu Moz, Kar, Mak. Žanro skirtumu veikiausiai reikėtų aiškinti ir dažnesnį VD vartojimą Naujojo testamento vertime (NT dažnumo rodiklis 2, 4, ST – 1,3). M. Daukšos Postilėje VD taip pat paprastai randamas pačiuose pamoksluose, o ne perikopių tekstuose (taigi vėl visai priešingai kaip GD ir savaiminis naudininkas, plg. aut. 1962: 41).

2.1.4. VD senuosiuose raštuose vartojami kaip aiškinamųjų sakinių su jungtukais *jog, jeng, kad, kaip, bau* ir kt. sintaksiniai sinonimai. Jų sinonimija yra pagrįsta vidinės struktūros bendrumu (plg. 1.3.2). Nuo tų pačių veiksmažodžių, kaip VD, priklauso ir aiškinamųjų sakinių šalutiniai dėmenys, plg.: *passiszinstûsi, ne ischmintingai kalbeiens* BrB Job 42,3 – *passiszinsta, iog tame sugrieschija* BrB III Moz 5,4 ir pan. Šiuo atžvilgiu VD atitinka GD (žr. aut. 1974: 256 tt.). VD ir aiškinamųjų sakinių sinonimika ypač išryškėja J. Bretkūno Biblijos taisymuose. Daugelyje vertimo vietų, taisant rankraštį, aiškinamieji sakiniai pakeisti VD konstrukcija, pvz.:

Sakos, iog (užbraukta) *Diewą paszista* Tit 1,16 (*Sie sagen / sie erkennen Gott; confitentur se nosse*); *Wire, er szinai, bau tu ischganisi* (nuo *bau* pabr., paraštėje: *ischganisens*) *Moterį?* I Kor 7,16 (*was weissestu ob du das weib werdest selig machen? si mulierem salvam facies?*); *ne tarios, ieng* (pabr.) *iau gawęs bucziau* (pabr.) Filip 3, 13 (*Ich schetze mich selbs noch nicht / das ichs ergriffen habe; me non arbitror comprehendisse*); *Nes tikûsi kaip* (pabr., virš. *iog*) *tę pareisiu* (pabr., parašt.: *pereisens*) *ir ius reges* (*-iu* nùbr., parašt.: *sens*) Rom 15, 24 (*ich hoffe das ich dadurch reisen vnd euch sehen werde; spero quod praeteriens videam*)[4].

Pažymėtina, kad priešingų atvejų, kur VD būtų taisomas į aiškinamąjį sakinį, J. Bretkūno Biblijos rankraštyje visai nepastebėta. Tai irgi rodo didelį VD populiarumą to meto gyvojoje kalboje, kuris tik iš dalies galėjo atsispindėti raštuose.

2.2. Gramatinė forma

2.2.1. Veiksmažodinis narys

2.2.1.1. VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais sudaro apie 90% visų šios konstrukcijos pavyzdžių, rastų XVI–XVII a. raštuose. Daugumas tų veiksmažodžių – tie patys, kurių nesangrąžinės formos eina GD pagrindiniu nariu. Jų pasiskirstymas pagal semantiką parodytas 2 lentelėje. Kadangi visi VD sudarantys sangrąžiniai veiksmažodžiai yra intranzityviniai, pagal bendras valentines ypatybes

[4] Panašiai Filip 2, 23; I Kor 4, 7; Sir 32, 12; II Kron 19, 6; Rom 7, 15.

jie neskirstomi, tik jungiami į tas pačias grupes, kaip ir 1.1. aptarti dabartinės kalbos VD. Tačiau VD vartojami sangrąžiniai veiksmažodžiai skiriasi pagal distribuciją pačioje konstrukcijoje: veiksmažodžiai *norėtis, geistis, melstis, privalytis* vartojami tik su es. l. nev. dalyviais ir sudaro atskirą grupę.

Iš fizinės percepcijos veiksmažodžių VD vyrauja *regėtis*, apskritai dažniausiai pasitaikantis šioje konstrukcijoje (apie 20% pavyzdžių). Žymiai retesni veiksmažodžiai *rodytis* ir *jaustis*, o su kitais pastebėta tik pavienių pavyzdžių.

regėtis, rodytis, jaustis, justis, matytis, rastis

regêiauś su iumis edąś ir geriąs DP 196_5 (*zdalem się z wámi ieść y pic* W 332); *o anas rodesi tolaus eysiąs* SE 84_8; *esch ne iaucziůs hadna alba werta santi* BrP II 268; *paiusiés éssąs maž ne prarîtu nůg nuludimo* DP 400_{26} (*poczuiesz się być mąło nie pożártym* W_3 657); *Idant... asanti matićiaus potā danguose* SIG I 146_4; *ir randosi teipo æsą* BrB V Moz 22, 28 (*vnd findet sich also*).

Psichinės percepcijos veiksmažodžių tarpe VD dažniau pasitaiko *žinotis* ir *pasižinti*; kitų randame pavienius pavyzdžius.

žinotis, pasižinti, suprastis, (pra)(iš)manytis, dabotis, atmintis

Ghis szinnosi Szidu nemilims / bet beikiams (= *peikiams*) BrP I 110; *Todelei passiszinstůsi, ne ischmintingai* (viršuje pabr. *durnai*) *kalbeiens* BrB Job 42, 3 (*bekenne ich / das ich hab vnweislich geredt*); *ie supratosi, nůgi ęsą* BrB I Moz 3, 7 (*wurden gewar / das sie nackt waren*); *iżsimano tay wisa paniekinus* SP I 156–7 (= *rozumie się / że tym wszytkim pogardza*); *pramáneś ęssą teisinîkais* DP 364_{36} (*się zmyśláli być spráwiedliwymi* W 599); *Karâlumi tad, êssąs nedabóias* DP 586_{35} (*Krolem się tedy być nie baczy* W 998); *idant wissadóś atmintůś / sánczios awimís* DP 209_{29} (*áby zawsze pamiętały że są owce* W 353)

Prie psichinės percepcijos veiksmažodžių šliejasi ir tikėjimąsi reiškiantys veiksmažodžiai *tikėtis, tartis*, kurie VD sudaro gana dažnai ir su įvairiomis veik. bei nev. dalyvių formomis.

tikėtis, tar(y)tis

Nesitikiek...*iszklausomás ir págialbeimas* SE 60_1; *tikůs trumpai tawęsp ataisęs* BrB I Timot 3, 14 (*hoffe auffs schirst zu dir zu komen*); *tarikites, griekui numirę* BrB Rom 6, 11 (*haltet euch da fur / das jr der Sůnde tod seid*; *existimate, vos mortuos quidem esse peccato*)

Emocinės bei apsimestinės būsenos veiksmažodžiai senuosiuose raštuose VD sudaro žymiai rečiau ir dažniausiai eina su būt. k. l. veik. dalyviais.

džiaugtis, gailėtis, gėdytis, dėtis, darytis („dėtis")

Dziaugieys ana atradusi SlG II 72_5; *gailiusi, Alexandrui dawens Dukterį* BrB I Mak 11, 10 (*Es hette jn gerewen / das er Alexandro die Tochter gegeben hette*); *O anis tures giedities, thinai ischkakę* BrB Job 6, 20 (*sie... werden... sich schemen můssen / wenn sie dahin komen*); *ghis dęiosi tho negirdins* BrB I Sam 10, 27 (*er thet als hőre ers nicht*); *idánt' daritus essąs numirelu* DP 459_4 (*żeby się zmyślał być vmárłym* W 766)[5].

Iš informacijos veiksmažodžių VD vyrauja *sakytis*, kuris pagal vartojimo apimtį senųjų raštų VD konstrukcijose užima trečiąją vietą (po *regėtis* ir *tikėtis*). VD su informacijos veiksmažodžiais ir nev. dalyviais sen. raštuose nepastebėta.

sakytis, (pasi)girtis, gerbtis „girtis", *skųstis, išpažintis, (už)gintis, apsižadėti, (apsi)rašytis*

Lutherus sakessi Theologu tapens $MT3^a{}_{17}$: *Drisau girtis tayp stowesiąs* KN 32_{20}; *Pasigir krikszczonim's éssą* RG 347_{22}; *Ne regi... piktibiu sawo / ir gierbiasi iu ne turi* (*chelpi się że ich nie ma*) SP II 116_6; *Dowidas... skundżias essus arti pra-*

[5] Plg. *jie dãrės* („dėjos") *viens kitą nepažįstą* Galbrasčiai MLLG VI 44.

LITUANISTIKOS LKI SKAITYKLA

pulties (= *skárzy śię być blisko zguby*) SP I 199_{12}; *mes ischpaszinstames negalį panakti* WP 142; *Nesigina padaris* (*Nie przy śię kto vczyniwszy*) SP I 8_{16}; *vżgineś ęssas mókitinių* DP 162_3 (*záprzał się być vcźniem* W_2 P 26); *kaip kada wienas... apsiszadetu noris usch iůs wissus walgiti* MT (PM) 32–32^2; *S. Augustinas... raschesi Philosophiei Platonischkai pristoies | ir ton isiwinoies* MT 265; *Diewas... apsirasche...Swieta wandenimis nebepustisęs* MT LĮ XXXI_7.

Norą, poreikį bei prašymą reiškiantys veiksmažodžiai (verba voluntatis), kaip jau minėta, paprastai sudaro VD tik su es. l. neveikiamaisiais dalyviais.

norėtis, geistis, melstis, privalytis, lauktis

Anįs nóris giarbiami ir swirinami ir garbinami nůg weldamuių sawųių DP 497_{36} (*Oni chcą być czczeni y ważeni y chwaleni* W 838)[6]; *Geidczůsi ischrischamas ir su Christumi be essas* MT $186^a{}_5$; *Dowidas meldczesi atgraszinams ingi karaliste* MT 193_6; *io kunas... priwaljtusi neschamas* MT (PM) 31; *Ne laukis prászomás meldżiámas | bet regiedamás | reykałą... susimilk* SE 168_{15}.

Vis dėlto tokiose konstrukcijose galima įžiūrėti ir veikiamųjų dalyvių vartojimo pėdsakų. Dviejose S. Vaišnoro „Žemčiūgos" vietose greta es. l. nev. dalyvio čia eina ir es. l. veik. dalyvis, pvz.: *Ir Powilas norisi ischrischamas ir su Christumi essąs* $267^a{}_{15}$; žr. dar cituotą pavyzdį su *geistis*. Es. l. veik. dalyvis čia sinonimiškas su bendratimi, plg.: *Noriůsi ischrischamas | ir buti su Christumi* 261_{15} (t. p. $261^a{}_{13}$).

Veiksmažodis *(be)velytis*, pagal reikšmę atitinkantis verba voluntatis, sudaro VD su es. ir būt. k. l. veikiamaisiais bei es. ir būt. l. neveikiamaisiais dalyviais.

(be)velytis

Bet *welicziaus, dabar su iumis esąs ir iumus bekalbąs* BrB Gal 4, 20 (*Ich wolt aber | das ich jtzt bey euch were | vnd meine stimme wandeln kůndte; vellem autem esse... et mutare vocem*); *ghe weltųsi nekada gimte negimį* WP 11 (Ger. 53); *bewelijes... wargus kenteię* MT 181^a; *daugia isch szmonių... węliasi nuszawinami, nei apsibiaurinoghę* BrB I Myk 1, 66 (*liessen sich lieber tődten | denn das sie sich verunreinigeten*); *mana dusche welitunse pakarta* BrB Job 7, 15 (*meine seele wůndschet erhangen zu sein*).

Visa tai leidžia manyti, kad VD po verba voluntatis apribojimas es. l. nev. dalyviais nėra pirminis. Es. ir būt. k. l. veikiamuosius bei būt. l. neveikiamuosius dalyvius iš tokių VD, matyt, išstūmė bendratis.

2.2.1.2. VD su nesangrąžiniais veiksmažodžiais senuosiuose raštuose yra daug retesni. Juose paprastai vartojami tie patys veiksmažodžiai, kurių sangrąžinės formos sudaro VD. Konstrukcijos pagrindiniu nariu eina:

fizinės percepcijos veiksmažodžiai *regėti, veizdėti, parodyti, jausti*

Pharaonas regeia atsidwesens (virš.: *atsigawens*) BrB II Moz 8, 15 (*sahe | das er lufft kriegt hatte*); *weisdeket* (*dabokities*) *ką weikę* (*-t* nubraukta) BrB II Kron 19, 6 (*Sehet zu was jr thut*); *idąnt' paroditų essąs anů tikrůiu Emanuelu* DP 504_{13} (*aby się okazał być...* W 858); *Kuriś żmógus iauzdamas ėsąs tokioié...garbeié...* DP 422_7 (*czuiąc się być w tákiej... chwale* W 690);

psichinės percepcijos veiksmažodžiai *žinoti, suprasti, atminti, dūmoti, sapnuoti; tikėti, tarti*

Szinok essas vszwaisdas BrGD LXXIV (126); *Bet supratens, mirsens, adwadina sawensp Hercikius* (pabr., par.: *Kunigaiksczius*) BrB I Mak 1, 6 (*mercket | das er sterben wůrde*); *nótmena Karâlumi êsąs ant' żmoniů* DP 586_{38} (*nie pomni iż krolem iest* W 999); *kuris... Prassidesti iau dumoti | Diewop noris prisiwersti* BrGD

---

[6] Vienoje J. Bretkūno Biblijos rankraščio vietoje veiksmažodžiu *norėti* yra pakeistas unikalus šioje konstrukcijoje veiksmažodis *ieškoti*: *Kurie ieschkas, milimi* (pabr. parašt.: *kurie naris milimi*) pagal *kuną, tie werczia ius* BrB Gal 6, 12 (*die sich wóllen angeneme machen nach dem Fleisch; volunt placere*).

LKI

XVI-XVII a. raštų vardininko su dalyviu klasifikacija pagal pagrindinį narį

Veiksmažodžiai	Dalyvio forma*								
	es. l. veik.	būt. k. l. veik.	būs. l. veik.	visi veik.	es. l. nev.	būt. l. nev.	būs. l. nev.	visi nev.	Bendras skaičius
Sangrąžiniai									
jaustis, pajustis	9	1	–	10	–	–	–	–	10
regėtis, matytis	53	8	3	64	–	4	–	4	68
(pa) rodytis	15	3	1	19	–	–	–	–	19
rastis	2	–	–	2	–	–	–	–	2
(iš) (pra) manytis	3	1	–	4	–	1	–	1	5
žinotis	20	4	13	37	1	7	–	8	45
pasižinti	15	3	–	18	–	–	–	–	18
suprastis, dabotis	2	–	–	2	–	–	–	–	2
atmintis	2	–	–	2	–	–	–	–	2
tikėtis	26	3	20	49	2	–	1	3	52
tartis	33	6	8	47	3	1	–	4	51
džiaugtis	1	1	–	2	–	–	–	–	2
gailėtis	–	7	–	7	–	–	–	–	7
gėdytis	–	1	–	1	–	–	–	–	1
dėtis, darytis	8	–	–	8	1	–	–	1	9
sakytis	34	18	3	55	–	–	–	–	55
(pasi) girtis, gerbtis	8	1	1	10	–	–	–	–	10
skųstis	2	1	–	3	–	–	–	–	3
(už)gintis	1	4	–	5	–	–	–	–	5
išpažintis	4	–	–	4	–	–	–	–	4
rašytis	–	1	1	2	–	–	–	–	2
apsižadėti	1	–	–	1	–	–	–	–	1
išsimanyti	–	1	–	1	–	–	–	–	1
norėtis	–	–	–	–	44	–	–	–	44
be(velytis)	5	14	–	19	1	2	–	3	22
geistis, melstis, privalytis, lauktis	–	–	–	–	4	–	–	–	4
	244	78	50	372	56	15	1	72	444
Nesangrąžiniai									
regėti	–	–	4	4	–	–	–	–	4
veizdėti, jausti, parodyti, pakęsti	2	2	–	4	–	–	–	–	4
žinoti	5	–	2	7	–	–	–	–	7
bevelyti	1	–	–	1	–	–	–	–	1
Kiti psich. percepcijos v.	5	–	1	6	–	–	–	–	6
tikėti	1	–	4	5	–	–	–	–	5
sakyti	3	3	–	6	–	–	–	–	6
Kiti informacijos v.	2	1	–	3	–	–	–	–	3
norėti	4	–	–	4	–	1	–	1	5
Pasyvinės formos	8	1	2	11	–	2	–	2	13
Iš viso	275	85	63	423	56	18	1	75	498

* T. y. pirmoji į konstrukciją įeinanti dalyvio forma. Antroje, trečioje ar tolimesnėje vietoje einančių dalyvių skaičius į lentelę neįtrauktas.

LXVI (108); *Esch sapnawau, kaip kada stowins ant Kraschto pas wandenį* BrB I Moz 41, 17 (*Mir trewmete | Ich stůnde*);

kadangi tarit (*tiket*) *isch Diewa ęsa... Todel meginket* BrB Judit 8, 30 (*dafur haltet | das aus Gott sey*);

informacijos veiksmažodžiai *sakyti, pažadėti, stepinti* „tvirtinti", *išpažinti*

atsirado Theudas, kursai sakie esąs ko (tais. iš: *sawe sant ko*) ChB Apd 5, 36 *Diewas paszad mums neką důdas* MT $118^{a}{}_{18}$; *...stepin | mums tikrai griekus atleidczęs ir dowanoięs priskaitiima teisibes* MT 71_{6}; *...gédiś ir szwiesei iż pażint ... êssa tarnáis ir mókitineis io* DP 254_{24} (*wyznáwáć... że są sludzy* W 424)

Labai artimos VD su informacijos veiksmažodžiais yra konstrukcijos, priklausomos nuo veiksmažodžio *dėkoti*, pvz.: *Diekuiu taw | sulaukens saw | Linksma schita hadina* BrGD XLVII; plg. panašiai, tik su skirtingu subjektu, vartojamas konstrukcijas su *sveikas* (*sveikas sugrįžęs* tipo) *ar ačiū, dėkui*, pvz.: *ačiū atėjęs* (= už tai, kad atėjai) Kd; *dėkui paklausę* OsG 162;

valios veiksmažodžiai *norėti, (be)velyti*

Tatáig kas ne noŕ báisei nůg Diéwo sûditas | tassái nesûdiię DP 285_{49} (*niechce być... sądzony* W 476); *welii tátáy beduodąs szunimus* MP II $328^{a}{}_{38}$ (*wolisz to dáć psom* RP $220^{a}{}_{45}$); *beweliia ghis tą uschmuschąs, nekaip... atstoięs* MT LĮ XXXII_{14}

2.2.1.3. VD su nesangrąžinių veiksmažodžių perifrastinėmis nev. rūšies formomis, į kurias įeina es. ir būt. l. nev. dalyviai, sudaro atskirą grupę. Nors tokios konstrukcijos gana retos, bet jų pastebėta įvairių autorių, priklausančių skirtingoms tarmėms, raštuose, ir nėra pamato abejoti, kad XVI–XVII a. jos buvo vartojamos gyvojoje kalboje. Nev. rūšies formas jose sudaro nev. dalyviai tų pačių veiksmažodžių, kurie vartojami ir kitose VD konstrukcijose.

a) VD su es. l. nev. dalyviais:

mes... patis dabar griekinikais essą randami esme BrB Gal 2, 17 (*Solten wir ... selbs Sůnder erfunden werden*; *inventi sumus et ipsi peccatores*); *Sudza tikims essi ateyses* Mž 86 (= BrGD XXXVI); *numirælei jra sakomi miegą ir atsiilsi* MT 262_{11}; *nesa skelbams essi giwenans, o numirens essi* BrB Apr 3, 1 (*du hast den namen | das du lebest*; *nomen habes quod vivas*); *atstaijmas rakoijmas esti Kancze esanti* BrB Išm 3, 2 (*abschied wird fur ein pein gerechnet*);

b) VD su būt. l. nev. dalyviais:

bernelis Iésus â trastas yra ne karczemoie... bet besėdis widuriie Dáktarų | ir bekłauses ių ir beklausęs DP 66_{20} (*należion iest... siedząc... y słucháiac ich y pytáiac* W_2 66); *Ieng nebuczio rastas turjs mana teisibe* MT 83_{14}; *kursáy niekad priwiltas nebuwo rástás* MP II 359_{22} (*omylnym nie był nalezyon* RP $241^{a}{}_{9}$); *Christus toků budu turætu pramanitas buti turis du kunu?* MT (PM) $31^{a}{}_{15}$.

2.2.2. Dalyvinis narys

2.2.2.1. Dažniausiai VD vartojami es. l. veik. dalyviai (daugiau negu pusė visų pavyzdžių). Būt. kart. l. veik. dalyviai daugiau kaip keturis kartus retesni, tačiau su kai kuriais veiksmažodžiais (*gailėtis, gėdytis, pakęsti*) tik jie sen. raštuose ir tėra pastebėti. Būs. l. veik. dalyvių vartosenos apimtis beveik tokia pat, nors santykis su atskirais veiksmažodžiais skiriasi: jie dažniausiai eina su *tikėtis, žinoti, tartis*; tik būs. l. veik. dalyvių užfiksuota su nesangrąžinėmis *regėti* formomis.

VD su nev. dalyviais sudaro apie 13% visų sen. raštuose pastebėtų pavyzdžių. Dažnesni yra es. l. nev. dalyviai. Tik su jais siejami veiksmažodžiai *geistis, melstis, privalyti, lauktis*. Tuo tarpu konstrukcijose su *žinotis, tikėtis, tartis, gėdytis, regėtis* nev. dalyviai vartojami pagrečiui su veikiamaisiais. Es. l. nev. dalyviai VD paprastai turi eigos, būt. l. nev. dalyviai – įvykio veikslo reikšmę. Su būs. l. nev. dalyviu pa-

stebėta tik viena konstrukcija: *per malone Iesaus Christaus tikimes i s c h g a n i s e m i / kaip ir anie jra ischganiti* MT 208_{12}.

2.2.2.2. Kadangi VD konstrukcijos dalyvinis narys atitinka įtrauktinio sakinio veiksmažodį (plg. 1.2.), jis turi daugelį sakinio tariniui būdingų ypatybių. Apie 32% visų sen. raštuose randamų VD sudaryti su veiksmažodžio *būti* dalyviais, kurie siejami su vardažodžiais bei prieveiksmiais visai taip pat, kaip jungtimi einančios šio veiksmažodžio asmenuojamosios formos.

Tais atvejais, kai *būti* dalyvis eina su modalinės reikšmės prieveiksmiais, aiškiau jaučiama jo leksinė egzistavimo reikšmė, pvz.: *Ir randosi teipo æsą* BrB V Moz 22, 28 (*vnd findet sich also*); *Awis... puschczoie kleodama iauczessi negerai esanti* BrP II 224. Eidamas su vietos ir laiko prieveiksmiais, kaip ir su daiktavardžio vietininkais ar aplinkybinės reikšmės prielinksninėmis konstrukcijomis, jis jau yra artimas jungčiai, pvz.: *Ius kurie toli tarrities esą nůg piktos dienos* BrB Am 6, 3 (*Die jr euch weit vom bösen tag achtet*); *Kas sakosi Schwiesibeie esąs* BrB I Jon 2, 9 (*saget er sey im liecht*; *dicit se in luce esse*); *regiś éssąs didimę smurtę* DP 80_{23} (*widźi że iest w wielkim niebespieczeństwie* W_2 87); *iaućiasi essus sunkiuose nusideimuose (się czuie być w wielkich grzechach)* SP I 246_3. Visiškai aiški santykinė (t. y. priskyrimo tam tikrai klasei) funkcija matyti konstrukcijose, kur *būti* dalyvis eina su daiktavardžių, būdvardžių bei įvardžių vardininko formomis.

Eidamas su dalyvių vardininkais, *būti* dalyvis gali sudaryti sudurtinių veiksmažodžio formų atitikmenis. Es. l. veik. dalyviai su dalyvinėmis jungtimis nesiejami (kaip dabar nelinkstama jų sieti ir su veiksmažodinėmis jungtimis), išskyrus tuos, kurie vartojami būdvardžių reikšme, pvz.: *nė žeminos... pasižindamas êssąs teip' niekam' nędêrancziu* (*znáiąc się być ták nikczemnym*) DK_1 119. Iš būt. l. veik. dalyvių pastebėtos tik kelios konstrukcijos su *nusidėjęs*, taip pat turinčiu būdvardžiui artimą reikšmę ir DP atitinkančiu originalo *grzeszny*, pvz.: *pažîstas êssąs nussidêiusių* DP 291_2 (*się zna być grzesznym*), žr. dar DP 280_{19}, 515_{15}, 586_{33}. Įprastinės konstrukcijos su neveikiamaisiais dalyviais, pvz.: *žinnas essa ischklausomi* MT $10^a{}_{16}$; *A ieigi kas rastusi essas neapsunkintas* Vln 31_4; *sakos essus apłaystas* (*powiada śię być opuszczonym*) SP I 199_{12}; *rêgis éssą... iszlůsůti* DP 84_{35} (*widza być wyzwoleni* W_2 94); *Ghis gerrai szinnosi busens Ischdůts / Apiůkts / Ischegedints / Apspiaudits / Ischplakts / Numarints* BrP I 257. Vis dėlto tokios konstrukcijos apima tik nedidelę dalį (apie 20%) visų VD su nev. dalyviais[7]. Be to, kai kurie nev. dalyviai, vartojami su dalyvinėmis jungtimis, taip pat turi būdvardišką reikšmę ir sudurtinių veiksmažodžio laikų formų atitikmenų nesudaro, pvz.: *ážusleptas iždas... regisi essus regimas ir atwiras* (*się zda bydź widomy* SP II 209_{18}).

2.2.2.3. Su vardažodžių ir įvardžių v a r d i n i n k u dalyvinės jungtys siejamos taip pat, kaip ir atitinkamos veiksmažodžio *būti* asmenuojamosios formos, plg. *sakosi esąs karalius // piktas ir sako, kad yra karalius // piktas*. Daiktavardžiai (a) su jungtimis vartojami beveik dvigubai rečiau negu būdvardžiai (b); įvardžiai (c) dar retesni. Jungtimi dažniausiai eina *būti* es. l. veik. dalyvis.

a) *Phariseuschai... kitiems Szidams regeiosi... geri k u n i g a i esa* BrP II 58; *Regisi ćią žodźiuose raszto e s s u n t i p r i e s z t a r t e* (*zda się tu być... przeciwnośc*) SP I 136_{17}; *karoghimas...regisi mumus ne d z a u k s m a s, bet t u s z b a e s a n s* BrB Hebr 12, 11 (*důncket sie vns... trawrigkeit sein*; *videtur non esse gaudii, sed moeroris*)

b) *ghis pasiszinsta n e w e r t a s e s a n s* BrP II 362; *sakaus teisus ęsans* BrB Job 9, 20 (*Sage ich / das ich gerecht bin*); *kurie regisi e s s u k a y p a k m u o k i e t i* (*się zdadzą być*) SP I 349_{16}; *Zinaus esąs g r i e s z n ą s* KN 55_{22}; *Esch szinnaus T e i s u s b u s e n s* BrB Job 13, 18 (*Ich weis / das ich werde gerecht sein*)

c) *priezastis... tikriausia regis s a n t i t o i i* DP 496_{10} (*nawłasnieysza zda się być tá* W 836); *Teip ioġ iiemus / regéieś êssąs k i t ô k i a s* DP 191_1 (*Tak iż się*

[7] 2 lentelėje konstrukcijos su dalyvinėmis jungtimis į atskirus skyrius įtrauktos pagal jungtimi einančio veik. dalyvio formą.

im zdał być w inszey pastawie W 324); *Powilas sakosi* / *Wissiems wissas buwens* BrP I 223.

2.2.2.4. Kaip ir asmenuojamosios veiksmažodžio *būti* formos, dalyvinės jungtys VD gali būti siejamos su predikatiniu įnagininku. Daiktavardžių įnagininkas (a) čia netgi dažnesnis už vardininką. Tuo tarpu būdvardžių įnagininkas (b) pasitaiko žymiai rečiau, o įvardžių – tik pavieniais atvejais (c).

a) *szinausi tame essąs tarnu* MT LĮ XLI_1; *ne paźinós éssąs didżiůiu skolinįku* DP 481_{12} *(się nie znał być wielkim winowaycą* W 809); *sakosi esą Apaschtalais* BrB Apr 2, 2 *(sagen / sie seien Apostel; se dicunt apostolos esse)*; *O Alcimus... ne tikeios... Wiriausiukunigu busens* BrB II Mak 14, 3 *(dacht / Das er... noch weder zum Hohenpriesterampt komen móchte)*;

b) *iszmánoś éssąs brągumi* DP 291_{16} *(rozumie się być w wadze* W 485*)*; *Korosiu tawe sude / ieng netaritumbeis essąs teisumi* MT 193^a_3; *Kada tikeias ischmintingais essą* BrB Rom 1, 22 *(Da sie sich fur Weise hielten; dicentes enim se esse sapientes)*[8]; *Kas iżg tutriju regisi tau buwis ártimu anam (zda się tobie bliżnim być onemu)* Ev 116_5[9];

c) *Bet' ioġ mes iau girdêiome / ků Iônas essas ne paźinoś* DP 23_{10} *(slyszeli / czym się Ian być nie znał* W 23*) A iey kursai saw regise neků essąs* VEE 110_8 *(lesst důncken / er sey etwas)*[10].

Apskritai konstrukcijos su įnagininku senuosiuose raštuose vartojamos ne rečiau kaip su vardininku, o kai kurių autorių (pvz., M. Daukšos) jos net labiau mėgstamos (veikiausiai dėl lenkų kalbos predikatinio instrumentalio įtakos – ypač konstrukcijose su būdvardžiais). Šiuo atžvilgiu VD skiriasi nuo GD, kur įnagininko konstrukcijos su dalyvinėmis jungtimis yra retesnės (žr. aut. 1974 : 248), plg.: *Regim ne wisus krikschczonis essanczus / kurie girressi krikschczonims essa* BrP I 249[11]; tačiau visai gretimais randame ir *girresi Krikschczonis esa* BrP I 247.

Jungtimis einančios *būti* dalyvio formos kartais siejamos ir su kilmininku, su kuriuo jos taip pat sudaro sudurtinio tarinio ekvivalentus, pvz.: *Nes ne regieios weydas vnt io essus żmogaus (nie zdáłá się bydź twarz ná nim ludzka* SP 220_{25}; *Nesa Herodas szinnosi swetimos gimmenes neszidu esans* BrP I 110.

Be veiksmažodžio *būti* dalyvių, jungties funkciją VD gali atlikti ir kitų artimos reikšmės veiksmažodžių dalyviai, pvz.: *Lutherus sakessi Theologu tapens* MT 3^a_{17}.

Taigi VD dalyvinis narys pagal savo sintaksines ypatybes senuosiuose raštuose visiškai atitinka asmenuojamąją veiksmažodžio formą.

2.2.3. Poziciniai modeliai

2.2.3.1. VD trijų pagrindinių narių tvarka senuosiuose raštuose yra labai stabili: daugiau kaip 450 juose aptiktų pavyzdžių (apie 92%) reprezentuoja pozicinį modelį NVP ir tik apie 8% – kitus modelius. Išskyrus pavienius pavyzdžius, visoms konstrukcijoms būdinga dalyvinio nario (P) postpozicija vardažodinio nario (N) atžvigliu. Šiuo atžvilgiu VD atitinka kitas pusiau predikatines dalyvių konstrukcijas (plg. aut. 1973 : 170 tt.), tačiau pranoksta jas narių tvarkos reguliarumu, kuris juoba įsidėmėtinas, kad pačiai VD struktūrai jis daugeliu atvejų nėra relevantiškas. Iš šešių galimų trinarės konstrukcijos narių išsidėstymo atvejų senuosiuose raštuose realizuoti tik keturi.

Pagrindinis pozicinis modelis NVP yra sąlygojamas istoriniu laikotarpiu vyraujančių lietuvių kalbos žodžių tvarkos polinkių: subjekto prepozicijos ir objekto postpozicijos veiksmažodžio atžvilgiu. VD dalyvinis narys, reprezentuojantis aiškinamosios (turinio) reiškmės įtrauktinį sakinį, užima propozicinio objekto po-

---

[8] Panašiai BrB Pat 28, 11.
[9] Panašiai DP 322_{20} su *éssąs*.
[10] Panašiai BrB Gal 6, 3: *kuo esąs*, *žr.* dar Apd 5, 36.
[11] Plg. *dar Pasigir krikśczonim's éssą* RG 347_{22}.

ziciją. Tad modelis NVP tiesiogiai atspindi dabartinei lietuvių kalbai, kaip ir daugeliui kitų ide. kalbų, būdingą modelį SVO (subjectum-verbum-objectum). Jis yra stilistiškai neutralus ir atstovaujamas VD su visomis dalyvių formomis.

Daug mažiau žodžių tvarką VO išlaiko antraeiliai konstrukcijos nariai šio modelio viduje. Tais atvejais, kai dalyvinis narys savo ruožtu turi objektą, pastebimas polinkis daugeliu atvejų tą objektą nukelti p r i e š P, o ne po jo (ko reikėtų laukti pagal nuoseklų VO principą), pvz.:

Herodas... tares kaki s z e n k l a nůg io r e g e s e n s BrP I 378; *Bet kad jau tikkésis wirszu gáwęs | Ir isz wisso piktummo išbėges* RG 550_3.

Objekto prepoziciją kartais pastebime ir tada, kai originaluose randame kitokią žodžių tvarką, sutampančią su VO modeliu, plg.: *kiekwienas... tikiesis t a r n a w i m u D i e w u y d a r u s* (*mniemać będzie że c z y n i p ó s ł u g ę Bogu*) Ev 85_8 (t. p. DP 231_{29}, VEE 91; SE 119_3). Originalo įtaka galėjo skatinti objekto poziciją prieš dalyvį tik vertimuose iš vokiečių kalbos, kur galinė veiksmažodžio pozicija aiškinamųjų sakinių šalutiniuose dėmenyse yra reguliari. Tai iš dalies paaiškina ypač didelį tokios žodžių tvarkos populiarumą J. Bretkūno raštuose, kur ją matome ištisose VD serijose, pvz.: *Iei tu regiesi Diewo szodi nemilins | Baszniczon ne eians | poteru schwentu nemokans | Diewo kuna... reta karta imans | tadda szinok tikrai Welina nůg tawes Diewo szodi atimanti* BrP I 250. Šiam modeliui išsilaikyti, matyt, buvo palanki ir trinarėse neišplėstose konstrukcijose vyraujanti narių tvarka NVP su galine dalyvio pozicija. Dalyvio prepozicinio objekto atvejai dažni taip pat iš kitų kalbų verstuose bei dalinai originaliniuose raštuose. Jų pasitaiko ir liaudies šnekamojoje kalboje bei tautosakoje, plg.: *Vagis pasisakęs jaunojo žirgą tykąs pavogti* BsMt I 73; *Jaunikaitis visą savo vakartį pasisakė pametęs* End (VoL II 321); *varinių papuošalų girias turįs* Pp (LKT 62). Apskritai dabartinėje kalboje tokios konstrukcijos gerokai retesnės. Labai galimas dalykas, kad objekto prepozicija jose yra senoviška ir atspindi ankstesnį žodžių tvarkos modelį su galine veiksmažodžio padėtimi (t. y. OV), šiuo metu daugelio tyrinėtojų rekonstruojamų ide. kalbų bendrystės laikotarpiui[12].

Pažymėtina, kad visai panašiai į konstrukcijos galą nukeliama ir dalyvinė jungtis, siejama su prepoziciškai pavartotais vardažodžiais, pvz.:

esch ne iaucziůs hadna alba werta santi BrP I I 268; *ieib netartumbeis nekaltas esans* BrB Jer 30, 11 (*Das du dich nicht vnschůldig haltest*); *Simon... sakes nęko didis esąs* BrB Apd 8, 9 (*gab fur | Er were atwas grosses*; *dicens se esse aliquem magnum*); *Po kieno akimis passiszisti grieschnas essas*? VE 72_{13}; *kurie tikeimu girresi teisus essa* MT $93^a{}_2$.

Tokia žodžių tvarka senuosiuose raštuose taip pat yra stilistiškai neutrali ir nepriklausanti nuo originalų įtakos, o jos autochtoniškumą patvirtina atitinkamos konstrukcijos dabartinėse tarmėse bei tautosakoje, pvz.: *Velniukas prapuolė, o ji pasijuto viena vidury šokančių bestovinti* S I 117; *Ale žmonės dedas tei(p) kytrūs ėsą* Jrk 96. Pažymėtina, kad senuosiuose raštuose dalyvinė jungtis dažniau eina gale tada, kai ji siejama su vardininku. Kaip tik vardininko forma predikatiniuose junginiuose yra pati archaiškiausia. Tuo tarpu naujesnėse konstrukcijose su įnagininku, ypač būdvardinėse, kurių daugelis senuosiuose raštuose yra paveiktos slavų kalbų (plg. Fraenkel 1926 : 94 tt., 114; 1928 : 201 – 4) vardažodžio įnagininkas dažniau eina po dalyvinės jungties, pvz.: *ne pažinós éssąs didźiůiu skoliníkú* DP 481_{12} (*się nie znał być wielkim winowaycą* W 809); *pažįkimeś éssą ne naudįgais tarnáis* DP 97_3 (*żesmy są niepożyteczni słudzy* W 163); *tureio... sakitis essu biaurumis ir iżteptays* (*powiádáć śię być nieczystymi y pomázánymi*) SP I 256–7. Kartais net tame pačiame sakinyje konstrukcijų su vardininku ir įnagininku žodžių tvarka skiriasi, plg.: *Asch pasiszistůs takiop darbop per silpnas ir nehadnas neigi tam tikras esąs, taczau*

[12] Dėl galinės veiksmažodžio pozicijos ide., nurodytos jau B. Delbrücko, žr. Watkins 1963: 36 tt., 1964: 1037 tt.; Иванов 1965: 194 tt.; dėl OV kaip pirminio ide. modelio Lehmann 1972a: 984 tt.; 1973 : 47 tt.; 1974 : 30 tt.; Vennemann 1974 : 345 tt.; kitaip Ross 1970 : 258. Apie antecedentinės (t. y. OV) žodžių tvarkos archaiškumą bendrosios kalbotyros požiūriu Балли 1955 : 226–7 (§ 325 – 6); Müller 1957 : 3–4, 22; Lehmann 1972.

kaipog (40) *szinausi tame essąs tarnu mana Pona* MT LĮ XL–XLI. Žinoma, tai nėra griežta taisyklė, o tik vietomis išryškėjanti tendencija, ir net tuose pačiuose tekstuose galima pastebėti visai tolygių įvairuojančių pavyzdžių, plg.: *Powilas... sakossi tarnu essąs* MT 70^{a}_{5} *ir szinausi tame essąs tarnu* MT LĮ XLI_{1}. Tačiau suminėti duomenys rodo, kad jungties galinė pozicija VD yra daug dažnesnė ir įprastesnė negu atitinkamose veiksmažodinėse konstrukcijose, kur gerai ją išlaikė tik žemaičių tarmė. Matyt, VD konstrukcija ir šiuo atveju bus išsaugojusi senesnius žodžių tvarkos polinkius.

Greta suminėtų, senuosiuose raštuose plačiai vartojamos ir tokios konstrukcijos, kuriose objektas eina po dalyvio (a), o predikatinio junginio vardininkas ar įnagininkas – po dalyvinės jungties (b), pvz.:

a) *Ką gielbt, Brolei, iei kas sakos turįs Wierą* BrB Jok 2, 14 (*jemand sagt | er habe den glauben; si fidem quis dicat se habere*); *Ir tikiejosi | regesęs szenkla nůg jó* VEE 201_{16} (*vnd hoffet er wurde ein Zeichen von jm sehen*); *A kad raszty sakos turis akis | ausis | runkas ir kitus sunarius žmogaus* (*iž ma oczy | vszy | ręce...*) SP 196_{17}; *Ponas... sakos nekenczes moxlu ir sluszbu žmogischku* MT LĮ XXIV_{15};

b) *prieżastis | kurios* (327) *regis essu prieśingos* (*ktore śię zdadzą być przeciwne*) SP 327–8; *Asch... pasižistůsi esąs kaltas* MT 143^{a}_{12}; *tos suodis... regisi essu mažos* (*się zdadzą być małe*) SP I 315_{2}; *Zinaus esąs griesznàs* KN 55_{22}; *Nęsa ghys sakiesi essas Sunumi Diewa* VEE 208_{24}.

Dabartinėje kalboje tokios konstrukcijos sudaro didžiulę daugumą visų VD vartosenos atvejų. Matyt, žodžių tvarkos stabilizacija VD konstrukcijoje rašytinės tradicijos laikotarpiu vyko kaip tik šia kryptimi.

Vardažodinis VD narys gali būti pačioje konstrukcijoje neišreikštas: suponuojamas veiksmažodžio 1 arba 2 asmens forma, pasakytas anksčiau tame pačiame sakinyje, aiškus iš konteksto ar situacijos.

Nes vżu akiu budamas gali sakitis dirbis SP I 328; *Gulkes ant Patalo tawa, ir dekes sergans* BrB II Sam 13, 5 (*mach dich kranck*); *Nes welmies numirens, nei giwas* BrB Tob 3, 6 (*ich wil viel lieber tod sein | denn leben*); *tikimes tikį* DP 291_{44} (*mniemamy że wierzymy* W 486); *Musu ghis Issijlga | Sakesi iau Trokschtas* BrGD LXVIII

Turint omenyje įprastinę subjekto prepoziciją veiksmažodžio atžvilgiu ir absoliutų VNP modelio vyravimą, tokios konstrukcijos sąlygiškai laikytinos šio modelio variantais.

2.2.3.2. Poziciniam modeliui **NPV** senuosiuose raštuose atstovauja apie 20 pavyzdžių. Šis modelis sudarytas OV principu: veiksmažodinis narys, organizuojantis visos konstrukcijos sandarą, eina gale, pvz.:

Ir passirodei ant tų, kurie drąseis esą tikeiosi BrB Išm 12, 17 (*die sich keck wusten*); *idant meilu essus pasiroditu* (*aby śię wdźiecznym stawił*) SP I 37_{21}; *nameałuose sawa budamá | pagimdisiánti tikieiosi* SE 18_{17}; *nůg wissa swieta paleista santi regissi* MT 45^{a}_{12}; *Kacz nenoriś táw réggisi | Sżirdis tenesibijos'* RG 375_{18}.

Ypač pažymėtinas pavyzdys iš originalios 1605 m. anoniminio katekizmo prakalbos, kur po veiksmažodžio dar eina nuo dalyvinio nario priklausantis objektas: *Atáio ausiump máno ne wieno žodzey, kuriê neyszmánu sákos Cathechismo perguldito, nuog... Dáukszos* AK 11_{2}.

Atskyrus apie trečdalį pavyzdžių, kur NPV tvarka visai atitinka vertėjų naudotus originalus (pvz., M. Daukšos Postilėje), iš likusių nematyti, kad tokį inversinį konstrukcijos narių išdėstymą būtų paveikusios konteksto ar paties sakinio sandaros ypatybės (kaip atitinkamose GD konstrukcijose, plg. aut. 1973 : 172). Tai gali būti anksčiau produktyvaus modelio su galine veiksmažodžio pozicija liekanos. Vėlesniuose raštuose ir dabartinėje kalboje jų pasitaiko tik išimties atvejais (plg.: *Iš didelės baimės ir rūpesčių pasenęs pasimačiau* Tat. (LKŽ VII 919).

2.2.3.3. Modelis **VNP** pagrįstas veiksmažodžio atkėlimu prieš subjekto vardininką (t. y. VS tvarka). Jis yra neproduktyvus (tik keliolika pavyzdžių) ir dažniau

pasitaiko tik konstrukcijose su es. l. nev. dalyviais, pvz.: *iei norisi szmogus ischklausams maldoie* BrP II 101; *noreios Diewas paszistamas, ir sawes klausomas* MT LĮ XXVII_{23}. Pažymėtina, kad ir GD konstrukcijos su *norėti* daug dažniau esti inversinės, tik jose vardažodinis narys, priešingai, atkeliamas prieš veiksmažodį (ten NVP tvarka yra įprastinė), plg. aut. 1973 : 176. Kitais atvejais, išskyrus pavyzdžius su galima originalų įtaka, tokią žodžių tvarką sąlygoja reikalas inversiškai iškelti į pirmą vietą veiksmažodį ir susieti jį su ankstesniu kontekstu, pvz.: *Gromata... ischsaka... santi ghi amszinůiu wiriausiůiu Kunigu... neigi kittus tokius Kunigus sakos ta gromata paszistanti* MT (PM) 18^{a}_{18}; *Ir todrin sakos Jonas S regieis eiũti pragaru* (*powiada* Jan S. *że | widźiał*) SP II 42_{15}. Kartais tarp V ir N įsiterpia dar dalyvio prepozicinis objektas, pvz.: *Norint regisi ir tay Wieszpats ne kaday padaris* (*zda się Pan | że y to nie kiedy vczynił*) SP II 41, taigi čia taip pat matome panašią dalyvio objekto prepoziciją kaip NVP modelyje.

Dabartinėje kalboje modelis VNP taip pat vartojamas kaip inversinis: stilistiškai žymėtas arba sąlygojamas konteksto, pvz.: *Giriasi lapė kiškį pagavusi, o šunys jau uodegon kimba* PP 340; *rodės pirmojo sesuo ta ėsanti* Jrk 85; *Atsiminė Petras matęs Marcikę arklių ieškodamas* ŽemR II 162; *Pasisakė jisai turtingas kunigaikštis esąs* KrėvŠP 252.

2.2.3.4. Modelio **VNP**, kur dalyvis užima pusiau predikatinėms konstrukcijoms nebūdingą prepozicinę padėtį vardažodžio atžvilgiu, senuosiuose raštuose pastebėta tik pora pavienių pavyzdžių:

Nessiszina piktai daręs szmogus Mž 446^{13}; *Per kuriuos żodźius iźsimáno atimta galibe welinuy* (*dáie sie wiedźieć | że iest moc odięta Dyabłu*) SP II 71_{1}.

Teoriškai galimi modeliai PNV ir PVN (taip pat su dalyvio prepozicija vardažodžio atžvilgiu) tyrinėtuose tekstuose nepaliudyti. Labai retas ir dvinaris beasmenės konstrukcijos modelis **VP** (pvz.: *Ir randosi teipo æsą* BrB V Moz 22, 28 – *vnd findet sich also*), plg. atitinkamas galininko su padalyviu konstrukcijas *Er neszinnai wissadai teipo buwus* BrB Job 20, 4 (žr. aut. 1968 : 197).

Taigi VD narių tvarka senuosiuose raštuose yra pagrįsta bendraisiais lietuvių kalbos žodžių tvarkos dėsniais, visų pirma vyraujančiu SVO modeliu ir pusiau predikatinių dalyvių postpozicija vardažodžio (įvardžio) atžvilgiu. Kartu šioje konstrukcijoje pastebima ir OV modelio pėdsakų, būtent, polinkių tam tikrais atvejais objektą vartoti prieš dalyvį, o retkarčiais ir patį veiksmažodį nukelti į konstrukcijos galą.

3 lentelė

Vardininko su dalyviu narių tvarka XVI—XVII a.

Pozicinis modelis	Konstrukcijų skaičius	%
NVP	460	92,3
NPV	20	4,1
VNP	14	2,6
VPN	3	0,7
VP	1	0,3

3. VARDININKO SU DALYVIU KILMĖS PROBLEMA

VD susidarymu pradėta domėtis jau praeito amžiaus gale, ir nuo to laiko tas klausimas buvo ne sykį svarstytas bei diskutuotas. Jis nėra visai paaiškėjęs ir iki šiol. Nors VD pastebėtas ir kitose giminiškose kalbose, tačiau lietuvių bei latvių kalbų

[13] Visai taip pat RG 89_{14}.

duomenys čia turi ypač didelę reikšmę, nes šiose kalbose VD yra gyvas, iki dabarties gerai išlikęs reiškinys, kurio santykį su kitomis sintaksinėmis priemonėmis bei vartoseną galima betarpiškai stebėti, o istoriją per kelis rašytinės tradicijos šimtmečius dokumentuoti neabejotinai autentiškais faktais. Lietuvių kalbos VD sandaros bei raidos ypatybės padeda geriau suprasti atitinkamų konstrukcijų genezę kitose kalbose, ir atvirkščiai. Todėl, aptarus VD sandarą dabartinėje kalboje bei senuosiuose raštuose, pravartu atkreipti dėmesį į jo santykį su atitinkamomis kitų giminiškų kalbų konstrukcijomis.

3.2. Vardininkas su dalyviu baltų ir slavų kalbose

3.1.1. Latvių kalbos VD taip pat sudaromas su **ant > uot, us, m* ir *t* formantų dalyviais, ypač veikiamaisiais. Konstrukcijos pagrindiniu nariu irgi eina tų pačių semantinių grupių veiksmažodžiai, žymintys fizinę bei psichinę percepciją (pvz.: *redzēties, rasties, zinoties, (ie)domāties)*, žadėjimą (pvz.: *vēlēties*), informacijos perteikimą (pvz.: *sacīties, teikties)*, emocinę ir apsimestinę būseną (pvz.: *priecāties, cerēties, šķisties, izlikties, lielīties*) ir pan. Labai gražiai sutampa ir šių veiksmažodžių santykiai su tam tikromis dalyvių formomis bei jų pasiskirstymas konstrukcijos viduje. Kaip ir lietuvių kalboje, būt. l. veik. dalyviai su *us* čia dar gali būti siejami su valios pastangas reiškiančiais veiksmažodžiais (ypač jų neigiamomis formomis), pvz.: *neciešu nesacīj(u)se, nevaru nesnauduse, nevar atturêties neņēmis* Endzelīns 1951 : 1015, o es. l. nev. dalyviai, turintys formantą *m* – su veiksmažodžiais, reiškiančiais norą, laukimą ir pan., pvz.: *nauda gribas skaitāma, gaidu tautu piecelama* ib. 997. Pastarosios konstrukcijos (su *gribēties, gaidīt)* latvių kalboje paliudytos nuo senųjų paminklų (randamos Glücko, Mancelio ir kt. raštuose, plg. *Ta ne gribb dseedinajama* Glück Jer 15, 18; *ghaida Weesis meelojams* Manz. L. P. I, 529, žr. P. Schmidts 1908 : 34) ir dažnai vartojamos liaudies dainose. Pažymėtina, kad ir senieji lietuvių kalbos raštai, kaip pastebėjo jau K. Būga (1922 : 93), rodo didelį tokių konstrukcijų su *m* dalyviais paplitimą[1], o ir dabar jų pavartojama ne tik Žemaičiuose, bet ir daugelyje Vidurio bei Rytų Lietuvos vietų (Sirtautas 1965 : 31). Tokių dabar jau nykstančių, bet kitados abiejose kalbose plačiai vartotų konstrukcijų atitikimas ypač charakteringas. Apskritai visa tai, kas pasakyta apie lietuvių kalbos VD vidinę struktūrą (1. 2), tinka ir latvių kalbai. Sutapdami savo sintaksine sandara, lietuvių ir latvių VD daugeliu atvejų turi vienodą leksinę raišką, t. y. juos sudaro semantiškai ir etimologiškai tapačios leksemos: plg. *zinuos tęva klausījuse* ME IV 722 – *žinokis tėvo neklausęs* Šl (LTR); *sakās dzirdējis* ME III 603 – *sakos girdėjęs tą malodiją* Ssk; *vēlējos nepinusi* Schmidts 1908 : 34 – *bevelyčiau nepynus* Sd ir pan. Visa tai akivaizdžiai rodo lietuvių ir latvių kalbų VD bendrą kilmę. Šių kalbų skirtumai yra susiję su konstrukcijos vėlesne raida ir siekia palyginti netolimą praeitį. Svarbiausias iš jų yra tas, kad latvių kalbos VD plačiai vartojamos nelinksniuojamos dalyvių formos, kurios tolydžio stumia iš apyvartos dalyvių vardininkus. Pavyzdžiui, greta sen. raštuose vyraujančio **nt* dalyvių vardininko, pvz., Mancelio *šķietâs... tuvi ęsuoši, apzinuos pareizi daruots* Endzelīns 1951 : 1009, įsigali atitinkama nelinksniuojama forma, pvz.: *šķita pili būvējuot* ib. 1013 *zinājuos nemākuot* BW 7327 (ME IV 722). Tačiau ir ji savo ruožtu stumiama iš VD vis labiau plintančios es. l. nev. dalyvio nelinksniuojamos formos su *-m* (J. Bergmane MLLVG 26–27), kuri čia galėjo prasiskverbti tik tada, kai jau buvo įsitvirtinusi GD konstrukcijoje (Endzelīns 1951 : 1002), plg. *likuos nieku nemâkam* (Endzelīns ib.). Latvių kalbos akademinėje gramatikoje, aptariant dabartinės kalbos VD tipo žodžių junginius, pateikiama jau tik keletas pavyzdžių su *us* dalyvių vardininkais,

[1] Be J. Bretkūno, S.Vaišnoro raštų, atstovaujančių vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmėms, jų randame taip pat M. Daukšos Postilėje (pvz.: *to del' noriś wadinami giaradeiomis* DP 497_{26} – *chcą być zwáni* W 838) ir Sumoje Evangelijų (*Ne laukis prászomás meldžiámás* 168_{15}).

o visi kiti – su nelinksniuojamomis formomis (A. Bergmane MLLVG 23 tt.). Taigi latvių k. VD, savo pirmine struktūra atitikdama lietuvių kalbą, atstovauja kiek naujesniam pusiau predikatinių konstrukcijų raidos etapui, kuriame dalyvių linksniuojamų formų keitimo nelinksniuojamomis bei jų rūšinės niveliacijos procesai jau toliau pažengę.

3.1.2. S. prūsų kalboje VD, matyt, irgi buvo vartojamas. Tai rodo 1561 m. Enchiridiono (III katekizmo) sakinys: *Pirsdau Deiwan turridi wissans Grīkans sien skellānts dātunsi* 177_{17-18} – *Fůr Gott sol man aller Sůnden sich schuldig geben* 176_{17-8} (Mažiulis 1966)[2]. Veiksmažodžio *dāt* (*dātwei*) sangrąžinė forma čia pavartota reikšme „prisipažinti" ir siejama su dalyvio nominatyvu *skellānts* visai taip pat, kaip lietuvių k. *duodasi kaltas* tipo konstrukcijose. Dalyvis *skellānts* gali būti laikomas sutrumpėjusia Nom. plur. forma t. y. < **skelāntes* (žr. apie tai Endzelīns 1943 : 249), tačiau vokiško teksto prasmė leidžia jį suprasti ir kaip apibendrintos reikšmės Nom. sing., plg. liet. *skeliąs* (iš *skelėti*). Greta sangrąžinės bendraties *dātunsi* ortotoninio sangrąžinio įvardžio skuzatyvas pleonastiškai pavartotas turbūt dėl vokiečių k. įtakos (plg. Jakulienė 1969 : 40), nors čia galima įžiūrėti ir tam tikrą analogiją su „dvigubai sangrąžinėmis" lietuvių k. veiksmažodžių formomis: *pasimestis*, *prisipažintis* ir pan., žr. 4.4. Šiaip jau čia turime tokių lie. VD, kaip *sakosi* (*prisipažįsta*) *skeliąs*, atitikmenį. Visa tai leidžia laikyti VD bendros baltiškos kilmės konstrukcija.

Lietuvių k. XVI–XVII a. raštuose *duodasi kaltas* tipo konstrukcijomis verčiami atitinkami vokiečių (su *sich geben*) arba lenkų k. (su *dać się*) pasakymai, pvz.: *důmiesi kaltas mana ghrieku* VE 69_{19}; *důmies iż wisso kâltas* DK 131_{18} (*daię się ... winien* DK_1 122); *důmies káltas* AK 160; *tędůdis kâltas* DK 125_{12} (*niechay się da winien* DK_1 118)[3]; *turêtų důtiś káltos* DK 115_{10} (*by się miały winnemi dáwáć* DK_1 112)[4]; *impuołys... nusideimosna niesidawe kaltas (nie dáwał się winnym)* SP 75, 2; *idant vż tay duotus káltás (aby się záte dawał winien)* PK LVII; *Duokites Diewuy kalti* KN 5, 12; *duosios / kaltás* KN 36_{26}[5].

3.1.3. Slavų kalbų senuosiuose paminkluose fizinės bei psichinės percepcijos, informacijos, emocinės bei apsimestinės būsenos veiksmažodžių sangrąžinės formos su dalyviais taip pat sudaro konstrukciją, atitinkančią baltų VD[6]. Sen. slavų kalboje į ją įeina veik. dalyviai su priesagomis **-nt* ir **-us*, priklausomi nuo veiksmažodžių *javiti sę*, *mьněti sę*, *obrěsti sę*, *slyšati sę*, *tvoriti sę* ir pan., pvz.: *slyšaaše sę...glagolę* Supr 162_{18-19}; *da obrěštemъ sę prědъ tobojǫ ugoždъše* Euch $17a_{18-20}$ (Večerka 1961 : 65). Pagal veiksmažodžių semantiką ir veik. dalyvių formas s. slavų VD visai atitinka baltiškąsias konstrukcijas. Sutampa ir jų vidinė struktūra: 1.2. aptartas modelis tinka ir slavų kalboms. Čia taip pat vartojamos konstrukcijos su dalyvinėmis jungtimis, pvz.: *tvoręšte sę pravedьnici sǫšte* Luk 20, 20 (Havránek 1928 : 158, Růžička 1963 : 191–2). Vis dėlto slavų kalbų nominatyvinę konstrukciją sudarančių formų leksinė sudėtis ir vartosenos sfera yra gerokai siauresnė. Visai nepastebėta baltų kalboms būdingų VD su valios pastangas, norą, laukimą reiškiančiais veiksmažodžiais, labai reti, sporadiški atvejai su priesagos **mo* dalyviais, pvz.: *veděaše... iskušaemъ* Luk 4_{1-2} (τεσσεράκοντα πειραζόμενος), kurie gali būti atsiradę dėl graikų k. įtakos (Růžička ib. 201); menką jų produktyvumą s. rusų kalboje nurodė jau Potebnia (1958 : 159). Tačiau pačios konstrukcijos slaviškas pobūdis, jos autochtoniškumas nekelia abejonių: tai patvirtina jos glaudus ryšys su GD, vartojamu po tų pačių (tik nesangrąžinių) veiksmažodžių ir daromu su tų pačių priesagų dalyviais

[2] Arba 43_{23-4} ir 42_{21-2} pagal Trautmann 1910.

[3] T. p. DK 121_{11}; 123_{15}; 128_{17}; 130_{12}.

[4] Panašiai DK 119_{17}.

[5] Retkarčiais vietoj vardininko čia pavartojamos ir įnagininko formos, pvz.: *iż ko turêtųs* (115) *káltais důtis* DK 115–6 (*się winni dáć mieli* DK_1 112); *duomisi kaltu iż septiniu grieku* Ev 219_{11}.

[6] Apie slavų kalbų VD žr. Потебня 1958 : 156 tt.; Jagić 1900 : 62; Vondrák 1928 : 406; Gebauer 1929 : 597 tt.; Havránek 1928 : 156–61; 181; 1963 : 51 – 2, 61; Ломтев 1956 : 141; Večerka 1961 : 65 – 6; Růžička 1963 : 191 tt., 194, 201 – 2; Борковский-Кузнецов 1965 : 377.

(plg. Večerka 1961 : 66), gretinimas su graikiškais originalais, kur atitinkamose vietose dažnai eina infinityvinės konstrukcijos (Večerka ib; Růžička ib. 191 tt.) ir atitikmenys kitose slavų kalbose seniausiais užfiksuotais jų raidos laikotarpiais (ypač s. rusų ir čekų kalbose). Jose VD dažniausiai daromas su veiksmažodžiais, einančiais minėtų s. slavų k. leksemų (ypač *vid-*, *obrět*, *tvor-*, *мьн-*) refleksais; panaši būklė ir s. serbų, s. chorvatų, s. slovėnų, s. lenkų kalbose (žr. Jagić 1900: 62; Havránek 1928: 158 tt. su lit.). Pažymėtina, kad kai kuriose iš jų pastebėta ir platesnio šios konstrukcijos vartojimo polinkių. Antai s. rusų kalboje VD eina ir su emocinę būseną reiškiančiais veiksmažodžiais *довълѣти*, *радоватися*, *съжалитиси* ir pan., pvz.: *сожалиси отславъ сына* Ип. 190; *не убояшася князя два имуще* Лавр. 160 (Потебня 1958: 157). Turint omenyje vidinės struktūros ir kartu išorinės formos (veiksmažodinių leksemų, dalyvių priesagų) bendrumą ir baltiškus atitikmenis, beveik neabejotina, kad VD sintaksinis modelis yra praslaviškas. Tačiau seniausiuose slavų kalbų paminkluose VD, matyt, buvo užfiksuoti jau nykimo laikotarpiu ir tam tikrais atvejais kiek aktyvizuoti graikiškų pavyzdžių. Nei formų įvairumu, nei vartosenos apimtimi jie neprilygsta atitinkamoms baltų kalbų konstrukcijoms, o vėliau daugelyje slavų kalbų visai sunyksta – pakeičiami aiškinamųjų sakinių šalutiniais dėmenimis, infinityvinėmis konstrukcijomis ar junginiais su instrumentaliu.

Kadangi lietuvių kalba per visą rašytinės tradicijos laikotarpį iki šių dienų geriausiai išlaikė VD sintaksinę sandarą, jos duomenys turi didelę reikšmę ir atitinkamų slaviškų konstrukcijų genezės aiškinimui.

3.2. Dvi kilmės hipotezės

Dėl baltų ir slavų kalbų VD kilmės yra iškeltos dvi skirtingos hipotezės.

3.2.1. Pirmoji iš jų VD tiesiog kildina iš GD. Tuo būdu latvių kalbos VD sandarą aiškino jau A. Bielensteinas (1863: 265–6). VD su dalyviais, pvz., *šie teicās labi strādājoši*, kaip ir atitinkamas konstrukcijas su būdvardžiais, pvz., *viņš teicās bagāts*, jis laikė sudarytomis iš veiksmažodžio, jo objekto, nurodomo sangrąžos dalelyte, ir nominalinio predikato. Pastarasis gavęs nominatyvo formą vietoj akuzatyvo (plg. lot. *dixit se divitem*) dėl subjekto nominatyvo įtakos (atrakcijos). Panašiai A. Bielensteinas aiškino ir įvardžio *pats* nominatyvo formą su sangrąžiniais veiksmažodžiais, pvz., *apskaties pats* (ib. 266). Šią pažiūrą, jau praeito amžiaus gale griežtai kritikuotą A. Potebnios (1958: 167), vėliau išplėtojo ir naujais argumentais papildė E. Tanglis (1928: 48 tt.). Jis teigė, kad sangrąžos dalelytė iš pradžių buvusi vartojama lietuvių kalbos GD konstrukcijoje galininko reikšme; vėliau, išblukus šiai reikšmei, dalyvį pradėta derinti su subjekto vardininku. Taip iš GD *žinojo si* (= *save*) *atėjusį* susidaręs VD *žinojosi atėjęs*. VD su veiksmažodžiais, kuriuose sangrąžos dalelytė neturi galininko reikšmės, E. Tanglis laikė atsiradusiais vėliau. Taip pat naujesniais jis laikė ir VD su nesangrąžiniais veiksmažodžiais (*sakė atėjęs*, *manė grįšiąs* ir pan.) Pritardamas E. Tanglio pažiūrai dėl lietuvių k. VD kilmės iš GD su sangrąžiniais įvardžiais, I. Marvanas (1962; 1969: 18) pritaikė ją ir slavų kalboms. Tokią šių konstrukcijų raidos kryptį jis interpretavo kaip baltų ir slavų kalbų bendrybę, pagrįstą jų sintaksinių sistemų genetiniu ryšiu. Pagal šią hipotezę VD reikėtų laikyti palyginti nesena konstrukcija, susidariusia baltų ir slavų kalbose po to, kai enklitiniai sangrąžiniai įvardžiai prarado akuzatyvo reikšmę.

3.2.2. Antrąją pažiūrą aiškiausiai išdėstė A. Potebnia (Потебня 1958: 156–67). Baltų ir slavų kalbų VD jis laikė iš seno egzistavusia „antrojo vardininko“ atmaina, neatskiriama nuo atitinkamų konstrukcijų su nesangrąžiniais intranzityviniais veiksmažodžiais. Pasak Potebnios, *твориться ида* yra toks pat sudėtinis tarinys, kaip ir *останеши творя* (ib. 167), plg. lie. *dedasi bemiegąs* ir *liko bemiegąs*. Sangrąžos dalelytė tokiuose pasakymuose neturinti objekto reikšmės ir esanti grynas „medialumo rodiklis“. Todėl dalyvio vardininko forma VD konstrukcijoje visai reguliariai derinama su subjektu, kaip ir lot. *nemo doctus nascitur*. VD su sangrąžiniais

bei nesangrąžiniais veiksmažodžiais Potebnia pateikia kartu su tokiomis konstrukcijomis, kaip la. *palika kauts* (163), liet. *pasiliko bestovįs* (161), s. rus. *самъ пребывающи сѣдя* (157). B. Havránekas (1928: 160; 181) taip pat mano, kad predikatinis nominatyvas VD tipo baltiškose bei slaviškose konstrukcijose galįs būti labai senas, kilęs iš nominalinio sakinio (kaip sakiny [Симонъ волхъ] *и сам премѣняшется, ово старъ, ово молодъ*), o sangrąžinio įvardžio susiliejimas su veiksmažodžiu padėjęs jam išlaikyti savo formą, nevirsti akuzatyvu[7]. Daugelis kitų tyrinėtojų baltų ir slavų VD paprastai skiria prie tos pačios grupės, kaip ir predikatinio vardininko atvejus su „atrodyti", „likti" ir pan. reikšmės veiksmažodžiais[8].

3.2.3. Kalbant apie VD kilmę apskritai, nesiejant jos su tam tikru sintaksinės sistemos evoliucijos laikotarpiu, šios hipotezės atrodo diametraliai priešingos, ir dėl jų buvo ne sykį polemizuojama (plg. Потебня 1958: 167; Tangl 1928: 48). Santykinės chronologijos požiūriu tas priešingumas yra tik sąlygiškas. Išskyrus atskiras gramatinių opozicijų bei sintaksinių ryšių raidos pakopas ir pabandžius nustatyti VD vietą kiekvienoje iš jų, galima pastebėti, kad abi pažiūros liečia skirtingus šios konstrukcijos genezės bei istorijos etapus ir iš dalies papildo viena kitą.

3.3. Santykiai su kitomis predikatinio atributo konstrukcijomis

3.3.1. A. Potebnios pažiūra gali būti taikoma seniausiam, ide. kalbų bendrystės laikus siekiančiam VD istorijos etapui. Pagal sintaksinius narių ryšius išorinėje struktūroje VD visiškai atitinka predikatinio atributo (adjunkto) konstrukcijas su būdvardžiais, priklausomais daugiausia nuo tokių būsenas bei jų kaitą reiškiančių veiksmažodžių, kaip *sėdėti, gulėti, stovėti, eiti, bėgti, kilti, kristi, gimti, mirti, augti, gyventi* ir pan., pvz.: *žmogus sėdi piktas, guli paslikas, stovi purvinas, bėga girtas, miega laimingas, auga didelis, gimsta luošas, miršta senas, gyvena turtingas*, jau rečiau (paprastai tautosakoje) su daiktavardžiais: *sūnelis užaugo darbinykas* LTR; *jis... apsisuko ir išlindo puikus kareivis* LTt 322 (Valeckienė 1967: 99); *ãnas jau gimė ligonis* Rk. Aiškių paralelių šioms konstrukcijoms yra visose ide. kalbų grupėse nuo pačių seniausių paminklų, plg.: s. sl. *padǫ nicь* (Miklosich 1874: 16), *slěpъ rodi* (ib. 136); s. rus. *стояше крѣпокъ* Лавр. 82, *паде мертвъ* Лавр. 78; *иде нѣшь* Ип. 438 (Потебня 1958: 168 tt.; Ломтев 1956: 142; Мельничук 1966: 133 tt.; Борковский 1968: 6; Спринчак 1960: 67); got. (*þiumagus*) *ligiþ usliþa* „(tarnas) guli nesveikas", *galaiþ gaurs* „išėjo liūdnas" (Гухман 1958: 222; dėl kitų germ. kalbų Wilmanns 1909: 666 – 7; Behaghel 1924: 383 tt. 409 tt.); lot. *felix vivas* (Schmalz-Hofmann 1928: 467), s. ind. (*savitā*) *'sthād ūrdváḥ* „stojo stačias", gr. στῆ δ'ὀρθός „t. p." (Brugmann 1925: 93; 1911: 664 tt.; Delbrück 1888: 78; 1893: 453 su lit.; Савченко 1974: 339) ir pan. Dėl dvilypių vardažodžio sintaksinių ryšių tokios konstrukcijos yra nepatvarios, ir ilgainiui daugelyje ide. kalbų jų struktūra pertvarkoma: predikatiniu atributu einantis vardažodis glaudžiau prisišlieja prie veiksmažodžio, gauna nuo jo priklausomo linksnio (pvz., slavų kalbose instrumentalio) formą arba, praradęs derinimą, prieveiksmėja (germanų, romanų kalbose). Predikatinio atributo konstrukcijų senumas nekelia abejonių: nuo B. Delbrücko (1893: 393–4, 453 tt.) ir A. Meillet (1934: 359–60) laikų iki pastarųjų metų apibendrinamų lyginamosios sintaksės apžvalgų (pvz., Lehmann 1974: 42 tt.; Савченко 1974: 340) jos laikomos praindoeuropietiškomis. Daugelis tyrinėtojų mano, kad jos yra susidariusios dėl archaiškų nominalinių sakinių kontaminacijos su verbali-

---

[7] Beje, kitoje vietoje (1928 : 161) B. Havránekas nurodo, kad predikatinio atributo ir subjekto derinimas kai kur gali būti ir antrinės kilmės, t. y. iš *divitem se facit* tipo konstrukcijų.

[8] Plg. Miklosich 1868–74 IV : 344–5, 822 tt.; Jagić 1900: §§ 27, 34; Endzelīns 1951 : 553, 997, 1013–4; dėl kitų ide. kalbų Brugmann 1897–1916 II². 2: 643 tt.; Delbrück 1893–1900 I: 393–4. E. Fraenkelis 1928: 16 tt. taip pat skiria VD prie kitų predikatinio nominatyvo atvejų, tačiau 1947 : 102 laiko galima ir E. Tanglio prielaidą.

niais (veiksmažodiniais)[9]. Pavyzdžiui, lot. *perii miser* Plt. Amph. 1039 kildinama iš sakinių (ego) *perii*, (ego) *miser* (Schmalz-Hofmann 1928:467–8); ček. *bratr leží nemocen* iš *bratr* (je) *nemocen, leží* (Zubatý ib.; Trávníček 1956: 123). Toks raidos kelias yra visai galimas, jį patvirtina ir transformacinė derivacija: predikatinis atributas išvedamas iš nominalinio sakinio, įtraukto į verbalinio sakinio sudėtį[10], taigi (*ego*) *perii* + (*ego sum*) *miser* ⇒ (*ego*) *perii miser*. Tačiau šis procesas veikiausiai siekia labai tolimus pačios praide. kalbos istorijos laikus, ir ide. kalbinės bendrystės egzistavimo pabaigoje daugelis predikatinio atributo konstrukcijų jau turėjo būti susiformavę sintaksiniai vienetai.

3.3.2. Nuo minėtų predikatinio atributo atvejų istoriškai neatskiriami ir atitinkami pasakymai su tokiais savarankiškai nevartojamais veiksmažodžiais, kaip lie. *at(iš)rodyti, likti, tapti, virsti*. Lietuvių kalboje su jais eina ir daiktavardžių, ir būdvardžių bei įvardžių vardininkai, pvz.: *jis... senas ir atrodo* KrėvP 197; *aš našlė likau* Skr; *liko vienas* Kp; *neliks skolingas* Jnš; *brolis tapo lobingas*; *Jonelis pavirto kiškis* LTR[11]; panašiai ir kitose ide. kalbose, žr. Brugmann 1911: 644; 1925: 93 tt. Veiksmažodžio sintaksinį ir semantinį nestabilumą predikatinio atributo konstrukcijose, jo svyravimą tarp „pilnareikšmių" veiksmažodžių ir sintaksinių jungčių įtikinamai parodė jau B. Delbrückas (1900: 12 tt.). Susijungęs į vieną konstrukciją su vardažodžiu, veiksmažodis linksta prarasti savo savarankiškumą, darosi artimas jungčiai. Tuo būdu iš **bheu/*bhū* šaknies veiksmažodžių, kitados reiškusių „augti, vešėti" (Pokorny 1959: 146 tt.), per tarpinę „kilti, tapti" reikšmę daugelyje ide. kalbų, jų tarpe ir lietuvių kalboje, susiformavo būtųjų ir būsimojo laikų jungtys, o **ues* šaknies veiksmažodis, sen. indų kalboje dar išlaikęs konkrečią reikšmę „užtrukti, pernakvoti, (pa)gyventi kur nors" (plg. s. ind. *vásati* „gyvena, nakvoja"), germanų kalbose jau nuo seniausių paminklų vartojamas kaip gryna jungtis, derinama su **es* ir **bhū* šaknų formomis. Labai galimas dalykas, kad ir **es* šaknies veiksmažodis, jungtimi vartotas turbūt jau ide. bendrystės laikais, yra nuėjęs panašų raidos kelią: nuo konkretesnės leksinės reikšmės ir savarankiškos vartosenos per predikatinio atributo konstrukcijas prie abstraktaus sintaksinio santykio rodiklio[12]. Tuo atveju šio veiksmažodžio vartojimą „egzistuoti, gyventi" reikšme (plg. lie. *aš gerai ėsu* Jrb; *kaip ẽstite*? Lp (LKŽ I, 1213–4), pastebimą daugelyje giminiškų kalbų, reikėtų laikyti archaizmu. Priešinga pažiūra, laikanti **es* jungties (t. y. konektyvinę) reikšmę pirmine (Савченко 1974: 332–3), remiasi jos dominavimu senuosiuose ide. kalbų paminkluose (pvz., Homero epuose) ir semantiniais argumentais[13], tačiau sunkiai suderinama su kitų jungtimis virtusių veiksmažodžių etimologija ir ide. kalbose išryškėjusia bendra raidos kryptimi, rodančia su predikatiniu atributu einančių veiksmažodžių reikšmės abstraktėjimą, jos gramatikalizaciją. Tokios dabartinės kalbos požiūriu skirtingos konstrukcijos, kaip *tėvas buvo piktas* („grynoji" jungtis), *liko neramus* („negrynoji" jungtis), *gyveno laimingas* (predikatinis atributas, plg. Valeckienė 1967: 108 – 9) atspindi skirtingus tos gramatikalizacijos laipsnius ir veikiausiai turi tą patį genetinį pagrindą.

3.3.3. Taip pat, kaip su nominatyvu, predikatinis atributas ide. kalbose buvo siejamas ir su kitais nuo veiksmažodžio priklausomais linksniais: datyvu, akuzatyvu, instrumentaliu, lokatyvu. Dėl sudėtingos sintaksinės struktūros šios konstruk-

---

[9] Plg. Zubatý (1954 : 126 tt.; Meillet 1934 : 359 tt.; Meillet – Vendryes 1952: 596; Trávníček 1956 : 123 tt., 179 tt.; Bauer 1958: 108 tt. ir kt.

[10] Dėl sakinių su predikatiniu atributu interpretacijos transformacinės gramatikos požiūriu plg. Harris 1964: 180–1; Růžička 1966: 56 tt.; Křižková 1968: 106–7; Бархударов 1973: 59–60; Schwartz 1968: 757–8.

[11] Žr. dar Jablonskis 1957: 455 tt.; Fraenkel 1928: 12 tt.; 1926: 88 tt.; Balkevičius 1963: 106 tt.; Valeckienė 1967: 108 tt.

[12] Dėl veiksmažodžio **es* pirminės konkrečios egzistavimo reikšmės ir jo santykio su jungtimi žr. Delbrück 1900:13–14; Brugmann 1904 : 627; 1925: 72 tt.; Meillet 1906 – 8: 23–6; Benveniste 1950: 28 tt.; 1960: 114 tt. (= Бенвенист 1974: 175 tt.; 203 tt., žr. t. p. J. Stepanovo pastabas ib. 433, 435 su lit.); Иванов 1965: 266 tt.

[13] Pvz., Ch. Kahn (1973) aiškina „gyventi", „tapti" reikšmes kaip pirminės „būti" reikšmės eksplikacijas, sudarytas iš „būti" + semantinis operatorius.

cijos iš pat pradžių irgi buvo linkusios kisti; jų adverbializacijos bei absoliutizacijos procesai pastebimi jau seniausiuose ide. kalbų paminkluose. VD raidai iš jų svarbiausios akuzatyvinės konstrukcijos, kurios tiek lietuvių, tiek ir kitose giminiškose kalbose koreliuojamos su nominatyvinėmis. Kaip nominatyvas paprastai eina predikatiniu atributu su būsenos veiksmažodžiais, taip akuzatyvas – su aktyvų veiksmą žyminčiais, dažnai net kauzatyviniais, veiksmažodžiais, plg.:

(tėvas) bėrė grūdą sausą : grūdas biro sausas
„ *plėšė audinį skersą : audinys plyšo skersas*
„ *merkė drabužį purviną : drabužis mirko purvinas*
„ *(pa)vertė jį nelaimingą : jis (pa)virto nelaimingas*
„ *laužė lentą skersą : lenta lūžo skersa*

Tokių akuzatyvinių ir nominatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų koreliacijos pamatas dabartinėje lietuvių kalboje yra tranzityvinių – intranzityvinių veiksmažodžių opozicija. Tranzityviniais veiksmažodžiais paprastai reiškiamas kauzacinis procesas, o atitinkamos šaknies intranzityviniais – kauzuojama būsena (Степанов 1975: 191). Tačiau tranzityvinių—intranzityvinių veiksmažodžių opozicija lietuvių kalboje, kaip ir kitose ide. kalbose, nėra pirminė, o susiformavusi ankstesnės aktyvinių – statyvinių (būsenos) veiksmažodžių opozicijos pagrindu. Kai kurių tranzityvinės ir intranzityvinės reikšmės veiksmažodžių kamienai ligi šių laikų liko nediferencijuoti; pavyzdžiui, šaknies **leik*^{w} veiksmažodžiai lietuvių kalboje vartojami abiem reikšmėm (plg. Senn 1935 – 6: 73) ir gali sudaryti tiek akuzatyvines, tiek ir nominatyvines predikatinio atributo konstrukcijas, pvz.: *tėvas palieka (paliko) sūnų sveiką* ir *sūnus (pa)lieka) (pa)liko) sveikas*. Baltų ir slavų kalbų veiksmažodžio formų morfologinės rekonstrukcijos pagrindu J. Stepanovas (1975: 182–97) įtikinamai parodė, kad tranzityvinių–intranzityvinių veiksmažodžių opozicija buvo pradėta realizuoti, pergrupuojant skirtingą balsių kaitos laipsnį turinčių veiksmažodžių paradigmas: *e* laipsnio formos (*ber-*, *vert-* tipo) buvo panaudotos tranzityviniam, o *i* laipsnio formos (*bir- virt-* etc.) – intranzityviniam veiksmui reikšti. Vėliau tranzityviniams veiksmažodžiams būdinga veiksmo kauzacijos reikšmė buvo išryškinta specialiomis priesagomis *-inti*, *-enti*, paskui ir *-dinti-*, *dyti-*, o intranzityvinių veiksmažodžių būsenos reikšmės morfologiniu rodikliu tapo infiksinės ir *sta* kamieno formos[14]. Tuo laikotarpiu akuzatyvinės predikatinio atributo konstrukcijos tokio tipo, kaip *grąžina jį nelaimingą, budina svečią girtą, gimdė kūdikį luošą* ar *diegia augalą gležną* turėjo būti koreliuojamos su nominatyvinėmis *jis grįžta nelaimingas, svečias bunda girtas, kūdikis gimė luošas, augalas dygsta gležnas* ir pan. Tiktai susiformavus sangrąžiniams veiksmažodžiams, intranzityvumo reikšmės požymiu tapo ir sangrąžos dalelytė. Tuo būdu pasidarė galima koreliuoti konstrukcijas *daro jį nelaimingą* ir *jis darosi* (= *tampa, virsta*) *nelaimingas*; *rodo jį gražų* ir *jis rodosi* (= *atrodo*) *gražus*; *vadina jį draugą* ir *jis vadinasi draugas* ir pan. Kadangi tranzityvinių – intranzityvinių veiksmažodžių opozicija tuo metu buvo jau išryškėjusi, beveik nekyla abejonių, kad daugumas nominatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų su sangrąžiniais veiksmažodžiais buvo daromos pagal ankstesnių konstrukcijų su intranzityviniais veiksmažodžiais (*tapti, virsti, atrodyti* etc.) modelį, o ne iš akuzatyvinių (**daro save nelaimingą, *rodo save gražų, *vadina save draugą*). Tai patvirtina ir veiksmažodžių semantikos skirtumas: *darytis, rodytis, vadintis* ≠ *daryti save, rodyti save, vadinti save*, tai tiesiog intranzityviniai atitinkamų nesangrąžinių formų koreliatai (plg. Jakulienė 1967 : 188). Sangrąžinių veiksmažodžių panaudojimas – tai vėliausias tranzityvumo – intranzityvumo opozicijos ir akuzatyvinių – nominatyvinių konstrukcijų koreliacijos raidos etapas, tebetrunkantis ir šiuo metu.

3.3.4. Nominatyvinių ir akuzatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų koreliacija būdinga ir kitoms ide. kalboms jau seniausiais jų raidos laikotarpiais. Dau-

[14] Dėl šių kamienų intranzityvinės reikšmės susidarymo žr. Stang 1942 : 131 tt.,; 1966: 338 tt.; Топоров 1961: 57; Kazlauskas 1968: 316 tt.

geliu atvejų ji susijusi su veiksmažodžių fleksijos skirtumais. Panašiai kaip lietuvių kalbos skirtingo šaknies balsių kaitos laipsnio bei skirtingų priesagų veiksmažodžiai s. indų, s. graikų, hetitų ir kt. kalbose gali būti priešpastatomos aktyvo ir mediopasyvo formos, plg. s. ind. *dṛṃhati* „daro kietą, kietina“ ir *dṛṃhate* „kietėja“; *várdhati* „augina, didina“ ir *várdhate* „auga, didėja“ (Borrow 1959: 293)[15]. Nors tokia intranzityvinė mediumo reikšmė indoiraniečių kalbose toli gražu nėra pagrindinė ir išryškėja tik kai kurių veiksmažodžių priešpriešoje, ačiau ji yra reliktinio pobūdžio ir daugelio tyrinėtojų laikoma senesne už tose kalbose vyraujančią subjekto interesais atliekamo ar į jį nukreipto veiksmo reikšmę (Kuryłowicz 1964: 74; Савченко 1960; 1960a: 15; Расторгуева и др. 1975: 305)[16]. Dar ryškesnė tranzityvinių aktyvo ir intranzityvinių mediopasyvo formų priešprieša s. graikų ir hetitų kalbose, plg. s. gr. λείπει „palieka“ ir λείπεται „pasilieka“; κοιμάω „migdau“ ir κοιμάομαι „miegu“; ἀπόλλυμι „žudau“ ir ἀπόλλυμαι „žūstu“[17]; het. *sallanuz(z)i* „augina“ ir *sala[nua]ntaru* „auga“; *parsiiazi* „daužo“, *parsittari* „dūžta“ (Friedrich 1952: 163; 178–9)[18]. Šios priešpriešos pagrindu koreliuojamos nominatyvinės ir akuzatyvinės predikatinio atributo konstrukcijos (nominatyvinės – su mediopasyvo, akuzatyvinės – su aktyvo formomis), plg.: s. ind. *saṃgrahītāro vadante* „vežėjai (kovos vežimų) vadinasi“ (Delbrück 1888: 104) ir *anyó 'nyáṃ pāpám avadan* „vienas kitą piktą vadino“ (Macdonell 1955: 304; panašiai su *brū-* „sakyti, vadinti“ ib. 298 ir 304)[19]; s. gr. Κῦρος... κράτιστος ἐνομίζετο Xen. Anab. 1, 9, 3 „Kyras... žymiausias buvo laikomas“ (Соболевский 1948:252) ir μισοῦντές με ὀνομάζουσι Κακίαν Xen. Mem. 2, 1, 26 „nekenčiantys mane vadina (laiko) Ydą “(ib. 255; Schwyzer-Debrunner 1950: 83).

Greta tokių koreliuojamų mediopasyvo – aktyvo formų bei konstrukcijų minėtose kalbose pastebimas senoviškas tų pačių veiksmažodžio formų vartojimas tranzityvine ir intranzityvine reikšme (pvz., s. ind. *váhati* „veža, važiuoja“, s. gr. κλίνω „lenkia, linksta“ ir pan.[20]). Tad tranzityvinės (objektinės) ir intranzityvinės (neobjektinės) reikšmės formų priešprieša, nors ir gana senoviška, nėra pirminė. Pastarųjų dešimtmečių tyrinėjimai, atskleidę ide. mediopasyvo formų ryšį su perfektu bei hetitų *-ḫi* asmenavimu[21], įgalino įžvelgti dar senesnę būklę, kai būsenos (statyviniai) veiksmažodžiai, padėję pamatą daugelio kalbų perfekto ir mediopasyvo paradigmoms, sudarė priešpriešą aktyviniams veiksmažodžiams[22]. Baltų kalbose ši priešprieša nevirto flektyvine, bet gavo derivacinį pobūdį[23], ir jos pagrindu, matyt, vėliau susiformavo tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių grupės ,besiskiriančios šaknies balsio laipsniu, priesagomis ir kitomis darybinėmis priemonėmis.

Ta pačia kryptimi tranzityvumo kategorija rutuliojosi ir germanų kalbose. Greta anksti sunykusių mediopasyvo formų, tik gotų kalboje išlaikiusių atskirą paradigmą ir galėjusių sudaryti priešpriešą aktyvinėms, plg. *afdauþjaidau* Mork 7, 10 „temiršta“ ir *(af)dauþjan* „žudyti, marinti“, *inmaidjanda* Kor 15, 51

---

[15] Beje, J. Kuryłowiczius (1964: 85 tt.) ir šių formų priešpriešą laiko derivacine.

[16] Veiksmo sąsaja su subjektu (arba „subjekto dalyvavimo reikšmė“) nuo Brugmanno laikų laikoma pagrindine ide. mediumo reikšme (Brugmann 1916: 686 tt.; Delbrück 1897: 425 tt.; panašiai ir Hirt 1934 I: 203 – 5, pastaruoju metu Lehmann 1974: 127 su lit.).

[17] Plačiau apie tai Schwyzer 1938 I: 686; Десницкая 1951; Гухман 1964: 32; Савченко 1974; 306.

[18] Žr. dar Фридрих 1952a: 116 tt.; Kronasser 1956 : 201 tt.; Савченко 1974: 307–8.

[19] Žr. dar Speyer 1896: 30–1; Шерцль 1883: 27; Whitney 1889: 268.

[20] Žr. Meillet 1934: 197; Delbrück 1897: 417 tt.; Десницкая 1951: 141; Савченко 1974: 308.

[21] Ide. mediopasyvo ir perfekto semantinį ryšį nustatė jau J. Wackernagelis (1926 I: 168) ir P. Chantraine'as (1927: 26 tt.); dėl šių formų santykio su hetitų *-ḫi* asmenavimu žr. Stang 1932; Kuryłowicz 1932; Rosenkranz 1958; Пизани 1956: 157–8 su lit.; kitaip Перельмутер 1974.

[22] Žr. Kuryłowicz 1964: 56–89, ypač 61 tt., 72; Иванов 1965: 112 – 138 su lit., kur ši priešprieša siejama su rekonstruojamomis dviem flektyvinių formų serijomis (dėl to plg. dar Watkins 1969: 66); Савченко 1960a: 24 tt.; 1974: 306 tt., 324 tt.; Степанов 1975: 194 ir 21 išn. nurodytą lit.

[23] Plg. Kuryłowicziaus mintis dėl senojo perfekto infleksinių formų virtimo derivacinėmis baltų ir slavų kalbose (1964: 81 tt.).

„pakisime“ ir *inmaiđjan* „keisti“ (Гухман 1964: 41; Макаев (red.) 1966: 262)[24], tam reikalui čia buvo plačiai panaudoti veiksmažodžių darybinių klasių kamienai su skirtingu abliauto laipsniu bei skirtingais sufiksais. Kaip ir lietuvių kalboje, gotų veiksmažodžių intranzityvinės formos su žemesniu abliauto laipsniu sudaro priešpriešą aukštesnio laipsnio tranzityvinėms, pvz.: *dis-skritnan* „suplyšti“ ir *dis-skreitnan* „suplėšyti“; *ligan* „gulėti“ ir *lagjan* „guldyti“, *sitan* „sėdėti“ ir *satjan* „sodinti“ (Гухман 1959: 130; 1964: 72 tt.; Макаев (red.) 1966: 169–70), plg. lie. *berti* – *birti* (žr. 3.3.3.).

Slavų kalbose būsenos ir aktyvaus, paprastai į objektą nukreipto veiksmo reikšmės taip pat susijusios su atitinkamais veiksmažodžių šaknies balsių kaitos laipsniais (pvz., sl. *ber-*: *bьra-*) ir darybiniais sufiksais bei infiksais (plg. būsenos reikšmės formas su sufiksu *nā-*, atliepiančiu germanų medialinį-intranzityvinį sufiksą *nō-* ir genetiškai tolygiu lietuvių kalbos es. l. infiksui[25]). Nors šios priemonės čia visų pirma vartojamos skirti eigos ir įvykio veikslui, o pagrindiniu intranzityvumo rodikliu eina vėlesnės sangrąžinės formos, tačiau įvykio veikslo reikšmė dažnai esti susijusi su tranzityvumu, o eigos veikslo – su intranzityvumu ir būsenos reikšme (Степанов 1975a: 142). Todėl slavų kalbose eigos-įvykio veikslų veiksmažodžių derivacinės poros gali sudaryti pamatą tokiai pat nominatyvinių – akuzatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų koreliacijai, kokią matome lietuvių kalboje, plg.: s. rus. *иде пѣшь* Ип. 438 (Потебня 1958: 169) ir s. brs. *кого найти в томъ... правого* (Борковский 1968: 117), nors galimas ir veikslo atžvilgiu atvirkščias santykis, pvz.: s. sl. *staše zvěrije nepostǫpьni* Supr. 167, 15 (Miklosich 1874: 16), s. rus. *жона... стала права* (Борковский 1968 : 117) ir *думающе, кого царя поставять* Новг. I, 27 (Потебня 1958: 303)[26]. Po to, kai J. Stepanovas (1975: 182–195; 1975a: 140–144) nustatė baltų tranzityvinių : intranzityvinių ir slavų eigos : įvykio veikslo veiksmažodžių opozicijų genetinį ir semantinį ryšį, darosi visai aišku, kad senoji veiksmo – būsenos priešprieša baltų, slavų ir germanų kalbose vystėsi ta pačia kryptimi ir apibendrinant panašias derivacines priemones. Dalis intranzityvinių veiksmažodžių, sudarančių nominatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų pamatą, yra senųjų būsenos veiksmažodžių palikuonys.

4. VARDININKO SU DALYVIU RAIDOS BRUOŽAI

4.1. Konstrukcijos su faziniais veiksmažodžiais

Predikatinio atributo (adjunkto) funkcija – būdinga dalyvių vartosenos sritis. Jau seniai pastebėta, kad daugelio ide. kalbų senovėje dalyvių formas ypač linkstama vartoti konstrukcijose su dvigubais sintaksiniais ryšiais. Tokia vartosena yra sąlygojama pačios dalyvio morfologinės prigimties, jo tarpinės padėties tarp vardažodžio ir veiksmažodžio. Būdami sudaryti iš veiksmažodžių kamienų, ide. vardažodžiai, iš kurių išriedėjo dalyviai, savo reikšme, be abejo, skyrėsi nuo kitų vardažodžių, negalėjusių žymėti veiksmų bei procesų. Todėl suprantama, kad veiksmams žymėti predikatinio atributo konstrukcijose buvo vartojamos dalyvių formos. Daug platesnis dalyvių vartojimas, palyginti su būdvardžiais ar daiktavardžiais, konstatuotas akuzatyvinėse ir datyvinėse konstrukcijose (aut. 1962; 1974). Nominatyvinėje

---

[24] Šių formų priešpriešos pagrindu gotų kalboje tam tikrais atvejais buvo galima tokia pat nominatyvinių ir akuzatyvinių predikatinio atributo konstrukcijų koreliacija, kaip s. gr. ar s. ind., plg.: *Daweid ina fraujan haitiþ* „Dovydas jį viešpatį vadina“ Luk 20, 44 ir *sei haitada Nazaraiþ* „kuris vadinasi Nazaretas“ Luk 1, 26 (Гухман 1958: 126, 119, 221).

[25] Nosinių afiksų ingresyvinę ir medialinę-intranzityvinę funkciją Ch. Stangas (1942: 58, 270; 1966: 338) laiko bendra prabaltų ir praslavų dialektų inovacija.

[26] Plg. panašią būsenos-veiksmo reikšmių koreliaciją s. ind. *agnír hótā ny àsīdad yájīyān* „Agni der verehrungswürdige liess sich nieder als Priester“ ir *hótāram agním mánuṣō ni ṣēduḥ* „Agni haben die Menschen als Priester niedergesetzt“ Delbrück 1900: 197.

konstrukcjoje dalyviai taip pat dažnai eina tais atvejais, kai daiktavardžių ar būdvardžių formos nevartojamos.

4.1.1. Tiktai dalyvinės formos vartojamos jau 1.4 minėtose nominatyvinėse konstrukcijose su faziniais veiksmažodžiais, žyminčiais veiksmo pabaigą: *liauti(s), paliauti, nustoti, baigti, mesti (liaukis gėręs, nustojo važinėjęs, metė rūkęs* ir pan.). Dabartinėje kalboje šias konstrukcijas sudaro tik būt. kart. l. veik. dalyviai. Tiktai retkarčiais pasitaiko konstrukcijų su es. l. veik. dalyviais, pvz.: *bernas nesiliovė beverkiąs, besiskundžiąs* KrėvRg 152 arba pusdalyviais, pvz.: *arklys neliaunas eidamas* Als (LKŽ VII 395); *jis nepaliovė vis tą šaukdams* MLLG VI 42; panašių pavyzdžių randame jau XVI a. raštuose, pvz.: *idant isch iusų neliautunse tarnai malkas kapodami ir wandeni neschodami* BrB Joz 9, 23 (*da nicht auffhören | Knechte die holtz hawen vnd Wasser tragen*). Es. l. veik. dalyviai ir pusdalyviai savo reikšme čia niekuo nesiskiria nuo būt. k. l. veik. dalyvių. Vienos dalyvių formos, turinčios eigos veikslo reikšmę, apibendrinimas šiose konstrukcijose yra sąlygojamas pačios fazinių veiksmažodžių semantikos: žymėdami veiksmo galą, veiksmažodžiai *liauti(s), nustoti, baigti* ir pan. tuo pačiu suponuoja tam tikrą laiką trukusį ankstesnį veiksmą. Pažymėtina, kad pastebėtose konstrukcijose su es. l. veik. dalyviais ar pusdalyviais faziniai veiksmažodžiai vartojami su neiginiu, t. y. žymi ne veiksmo pabaigą, o, priešingai, pabrėžia jo tęsimąsi (tai rodo ir prie es. l. veik. dalyvio pridėtas afiksas *be-*). Tačiau dėl minėto vienos dalyvinės formos apibendrinimo ir konstrukcijose su neiginiu beveik visada eina būt. k. l. veik. dalyviai, pvz.: *neliauja lyg vilkas nestaugęs* LTR.

Išskyrus *liautis*, visi veiksmažodžiai, žymintys dalyviais reiškiamo veiksmo pabaigą, yra nesangrąžiniai. Veiksmažodis *liautis* nuo pirmųjų raštų ligi šiol taip pat vartojamas ir nesangrąžine forma, nominatyvinėje konstrukcijoje turinčia tą pačią reikšmę, pvz.: *Palauk kalbėjus (Höre ein mahl auf su reden)* BŽ 138 (ST 254); *Palauk* (=paliauk) *su rykszte plakęs mus* RG 481_8; *paliaukite verkę* Donel 106; *gyvuliai liovė savo gramą gromuloję* VaižgR I 77. Sangrąžinė forma čia, matyt, yra vėlesnė.

Nominatyvines konstrukcijas su būt. k. l. veik. dalyviais taip pat sudaro veiksmažodžiai *nutilti, nurimti, nuščiūti, pailsti, sustoti, perstoti, apsistoti, stabtelėti, atleisti* ir pan., pvz.: *Nutilo Jonienė šaukusi* ŽemR IV 464; *Nurimk nesiburnojęs!* An (LKŽ I 977); *Moteriškosios truputį nuščiuvo klegėjusios* ŽemR I 306; *Žydas susilaikė ėjęs į duris* KrėvRg 226; *laikas, rodos, sustoja ėjęs* Vrn; *Šuo... apsistoj(a) kaukęs* TDr III 54; *Bernai... stabtelėjo bloškę pėdus* VienR V 82; *grėbėjai atleido skubėję* ŽemR II 331; *galia pailso vaikščiojusi* Jrk 86. Šie veiksmažodžiai taip pat žymi dalyvio veiksmo pabaigą, bet gali būti vartojami savarankiškai ir vieni sudaryti sakinio gramatinį pagrindą. Faziniams artimi ir veiksmažodžiai *(pa)laukti, lukterėti*, pvz.: *palaukite besidžiaugusios* KrėvLŽ 252; *lukterėk dainavęs* Všt. Lygiai taip pat būt. k. l. veik. dalyviai priklauso nuo veiksmo baigtį žyminčių frazeologizmų, pvz.: *Sučiaupk nasrus berėkus* KrėvLŽ 250. Atitinkamos reikšmės bendraties konstrukcijos tokiais atvejais retesnės ar beveik nevartojamos (pvz., su *nurimti, apsistoti, stabtelėti*).

Dar ryškesnis veiksmažodžio leksinis bei sintaksinis savarankiškumas konstrukcijose su grįžimą reiškiančiais judėjimo veiksmažodžiais. Iš jų tautosakoje bei tarmėse dažniausios konstrukcijos su veiksmažodžiu *pareiti*, pvz.: *parėjau loveles darius* JD II 814; *pareisi veltui buvusi* Plt; *parėjo žlugtą velėjus* Pc (žr. aut. 1964: 56); retesnės su *grįžti, ateiti, įeiti, atsikelti, pabusti* ir pan., pvz.: *diedas jau grįžo meškeriojęs* Ign.; *grįžo siuvęs* S I 182; *piemenė neateina ganius* Ds; *jis atsikėlė klūpojęs* ŠRagIT 282; *tartum jis būtų pabudęs sunkiai, baisiai sapnavęs* ŠRagR III 126.

Tais atvejais, kai *sustoti, apsistoti, stabtelėti* žymi veikėjo sąmoningai, valingai nutraukiamą (ar laikinai pertraukiamą) veiksmą, jiems artimi veiksmažodžiai *susilaikyti, susivaldyti* (pvz.: *Gustė susilaikė verkusi* SimonNTP 128). Tačiau dažniausiai šie veiksmažodžiai eina su neigiamos formos dalyviu, ir dėl to visa konstrukcija nusako ne veiksmo nutraukimą, o atvirkščiai – valios pastangomis palaikomą būseną, pvz.: *vos susilaikiau nepargriuvęs* DLKŽ 767; *kalvis vos susivaldė netrinktelė-*

jęs per bedantę burną LKŽ V 543. Visai taip pat su neigiamais būt. k. l. veik. dalyviais siejami valingą susilaikymą žymintys veiksmažodžiai *iškęsti, iškentėti, nukęsti, pakęsti, ištverti*, pvz.: *jei tu iškęstum tris metus nieko nešnekėjęs* BsMt I 115; (vargšas) *tris dienas ir tris naktis ištvers nemiegojęs* LTR; *vagis... negi nukęs neėmęs* Rk (LKŽ V 642)[1], plg. t. p. veiksmažodį *įtikti*: *aš neįtinku anam dirbęs* Grg (LKŽ II 390). Jeigu neiginys eina ir su dalyvio, ir su asmenuojamojo veiksmažodžio formomis, konstrukcija konstatuojama dalyvio žymimo veiksmo realizacija, pvz.: *mergytė neiškenčia nepavirtusi gulbe* LTt III 317; *neiškenčia kaip vilkas nestaugęs* Rz, Gs, Jrb (LKŽ V 642). Kaip matyti iš pavyzdžių, su valios pastangas žyminčiais veiksmažodžiais vartojamos ir eigos, ir įvykio veikslo reikšmių dalyvių formos.

Visai taip pat, kaip dalyvių vardininkai, beasmeniuose sakiniuose su faziniais veiksmažodžiais siejami būt. k. l. padalyviai, pvz.: *reikia kol kas lukterėti rašius* VenclR III 729; *sakai, nutilti plepėjus* Šl; *jau metas būtų ir juokusis nustoti* (LKŽ IV 420); *atsibodo giedojus* ŽemR III 94; arba beasmeniškai pavartotos būt. k. l. veik. dalyvių bev. g. formos, pvz.: *danguje nesiliovė žaibavę* LKŽ VII 395.

4.1.2. Palyginus tarp savęs minėtus pavyzdžius, išryškėja laipsniškas perėjimas nuo pasakymų, kuriuose finityvinės reikšmės veiksmažodis (pvz.: *pareiti, grįžti, ateiti*) dar visai savarankiškas ir dalyvis reiškia papildomą informaciją (plg. *parėjo piktas, grįžo pavargęs* ir pan., žr. aut. 1964: 55 tt.), per atvejus, kur veiksmažodis *nutilti, nurimti* ar pan. išlaiko semantinį savarankiškumą, bet jau glaudžiai susijęs su dalyviu ir žymi jo veiksmo baigtį, ligi konstrukcijų su veiksmažodžiais *liauti(s), nustoti*, virtusiais tik dalyvio finityvinės reikšmės rodikliais. Be kita ko, šių konstrukcijų ryšį gražiai iliustruoja ir liaudies dainų pavyzdžiai, kur visai identiškuose sakiniuose vartojamos grįžimą ir veiksmo baigtį reiškiančios formos, plg.: *Kaip aš pareisiu karčemoj' gėręs* KlvD 144 ir *Kaip aš paliausiu karčemo(j) gėrus* JD I 79. Beveik neabejotina, jog visos šios konstrukcijos, istoriškai žiūrint, yra to paties sandaros tipo ir veiksmažodžiai *liauti(s), nustoti, mesti*, eidami su dalyvių vardininkais, kitados taip pat turėjo savarankišką leksinę reikšmę, kaip dabar *nurimti* ar *pailsti*. Tą savarankiškumą šie veiksmažodžiai kitais atvejais yra gerai išlaikę; plg. visai konkrečią *mesti* „sviedimo" reikšmę, *nustoti* vartojimą reikšme „sustoti, apsistoti", *liauti* reikšmę „praeiti, nurimti" LKŽ VII 396 (plg. s. pr. *aulāut* „mirti" Trautmann 1910: 307; Fraenkel 1962 I: 362 su lit.) ir savarankišką funkciją, pvz.: *Šalčiai žiemos tuomet liauna* JD 332 (LKŽ VII 396); *liovė perkūnija* RD 193 (ib.) ir pan. Senuosiuose raštuose *liautis* reikšme „baigti" irgi vartojamas be dalyvio ar bendraties, pvz.: *thinai lowesi Rubeszus* BrB Joz 19, 47; *Manna liowies antrą dieną* Joz 5, 2; *noriu ūrustities, ir potam liausiosi* Teis 15, 7. Tad dalyvių nominatyvinės konstrukcijos su faziniais veiksmažodžiais veikiausiai yra išriedėjusios iš tokios pat vidinės struktūros pasakymų, kaip ir predikatiniai atributai su veiksmažodžiais *sustoti, pareiti, grįžti* ir pan. (žr. 1.4). Jų rekonstruojamos vidinės struktūros pagrindu irgi laikytini baziniai sakiniai (veiksmažodinis ir nominalinis-dalyvinis), susiję tuo pačiu santykiu, pvz.: *vaikas nustojo verkęs* ⇐ *vaikas nustojo* + *vaikas (buvo) verkęs*.

4.1.3. Dalyvių konstrukcijos su faziniais veiksmažodžiais, praradusiais konkrečią leksinę reikšmę, šiuo metu paprastai vartojamos tautosakoje, liaudies kalboje (tarmėse) ir jos ypatybėmis paremtoje grožinėje literatūroje. Kitais atvejais jos neproduktyvios ir apskritai stumiamos iš vartosenos sinonimiškų pasakymų su bendratimi. Rašomojoje kalboje jie vyrauja jau nuo seniausių kalbos paminklų[2]. Šiuo metu konstrukcijos su bendratimi yra pagrindinė veiksmo fazės bei modalumo raiškos priemonė: jos yra stilistiškai neutralios, vienodai daromos tiek su veiksmo pradžios

[1] Pagrečiui kartais galimos, bet daug retesnės, konstrukcijos su bendratimi, pvz.: *Ale jis negali iškęst valgyt* (= *nevalgęs*) BsP IV 7.

[2] Plg. J. Bretkūno Biblijos pavyzdžius: *lowes prarakauti* I Sam 10, 13; *Neliaukesi... schaukti* 7, 8; *lowes pagimditi* I Moz 29, 35; 30, 9; *liowes su io kalbėti* 17, 22; *pamestų* (pabr.) *(liautunse) mane toliaus ieschkoti* I Sam 27, 1 *ginnies... pakarnu buti* II Moz 10, 3; *ginnaties, laikiti* (parašt.: *saugoti*) *mana Prisakimu* II Moz 16, 28.

(*pradėti, imtis, griebtis, tvertis*...), tiek su pabaigos bei modaliniais veiksmažodžiais (*norėti, galėti, privalėti, turėti*...). Tuo tarpu dalyvinės konstrukcijos, vartojamos tik su veiksmo pabaigos bei valingo tęsimo veiksmažodžiais, linkusios virsti stilistiškai žymėtais tam tikros dalies bendraties konstrukcijų variantais.

4.1.4. Nominatyvinės konstrukcijos su veiksmo baigtį žyminčiais veiksmažodžiais turi atitikmenų daugelyje giminiškų kalbų. Latvių kalbos tarmėse veiksmažodis *nostāt* siejamas su būt. l. veik. dalyviais visai taip pat, kaip lietuvių kalboje, plg. *nuostâja braucis* (Endzelīns 1951 : 1014). S. slavų kalboje veiksmo pabaigą žymintys veiksmažodžiai *prěstati, sъkonьčati* eina su es. l. veik. dalyvių nominatyvais, pvz. *prěsta gl(agol)ę* Luc 5, 4 (ἐπαύσατο λαλῶν); *sъkonьča dobrotvorę* Supr 481_{21} (Večerka 1961 : 67). Atitinkamų konstrukcijų vartota ir kitose slavų kalbose – s. rusų, s. čekų – ir tik vėliau dalyvius iš jų galutinai išstūmė infinityvai, pvz.: s. rus. *не престаи молялся* Лавр. 255 (Barnet 1965 : 58); *сконча зижа* (= окончил строить) Лавр. 52 (Потебня 1958 : 158); s. ček. (ret.) *cěstuje nepřěsta* Jid 45 (Gebauer 1929 : 595; Trávníček 1956 : 167; Dvořák 1970 : 155). Paplitimas įvairiose slavų kalbose (ne tik verstiniuose, bet ir originaliuose raštuose) ir baltiškos paralelės neleidžia šių konstrukcijų laikyti skolintomis iš graikų kalbos, kaip manė Th. Forssmannas (1877–8 : 13) ir A. Vaillantas (Вайан 1952 : 397); po senųjų slavų kalbų dalyvių sintaksės specialių tyrinėjimų pastaraisiais dešimtmečiais[3] jų slaviškas pobūdis nebekelia abejonių. Su lietuviškomis dalyvinėmis konstrukcijomis po veiksmažodžių *liautis, nutilti* ir pan. jas lygino A. Potebnia (ib. 161) ir Nepokupnas (Непокупный 1964 : 135). Kai kurios iš jų gali sutapti net pagal leksinę sudėtį, plg. s. rus. *не престаяшеть ... творя* Ип. 167 (507) (Потебня 1958 : 158) ir visai galimą lie. *neperstoja tveriąs*. Šios slaviškos, kaip ir atitinkamos baltiškos, konstrukcijos yra glaudžiai susijusios su tomis, kurios priklauso nuo savarankiškai vartojamų veiksmažodžių, žyminčių veiksmo užbaigimą arba jo tęsimąsi, t. y. turinčių fazinę reikšmę, pvz., s. rus. *остати, приити, възвратитися*; *прѣбыти, сѣдѣти* ir pan., plg. *останеши сице творя* („liksi taip daręs", t. y. nesiliausi taip daręs, Потебня 1958: 158); *прѣбысть неяды* (Борковский-Кузнецов 1965: 376).

Dar plačiau dalyviai vartojami po fazinių veiksmažodžių s. graikų kalboje. Konstrukcijų su veiksmo pabaigą žyminčiais veiksmažodžiais (pvz.: τελε(ι)όω „atlieku, padarau iki galo, baigiu", λήγω „sulaikau, baigiu", παύω „sulaikau, sustabdau, užbaigiu", μεθίημι „metu, paleidžiu") ir dalyvių nominatyvais čia užfiksuota jau nuo Homero epų, pvz.: οὐδ' ἐτέλεσσε φέρων „nebaigė nešąs" Il XII 222; ὁπότε λήξειεν ἀείδων „kol baigtų dainuojąs" Il IX 191 ir pan.[4] Su dalyvių nominatyvais s. graikų kalboje eina ir veiksmažodžiai, žymintys veiksmo pradžią (taip pat nuo Homero), pvz.: ἐγὼ δ'ἦρχον χαλεπαίνων „aš gi pradėjau pykstąs (=vaidą)" Il II 378[5]. Šios konstrukcijos s. graikų k. sintaksinėje sistemoje irgi nėra izoliuotos: veiksmo pradžios veiksmažodžiai siejami su dalyvių nominatyvais taip pat, kaip reiškiantys „bandyti", „stengtis" (pvz.: πειράω, σπεύδω), o veiksmo pabaigos – kaip „nuvargti", „atsisakyti" (pvz.: κάμνω, ἀποκάμνω, ἀπαγορεύω, plg. Stahl 1907 : 746–7) ir netgi „nubusti" (pvz., ἔγρετο ... εὕδων „pabudo miegąs" Od. XIII 187–9 (Овсянико-Куликовский 1898 : 2); tuo tarpu „buvoti", „eiti" reikšmių veiksmažodžiai dažnai vartojami dalyvio veiksmui pabrėžti, pvz. ἥκω ἀγγέλλων paž. „einu pranešąs", t. y. „pranešu" (Kühner 1870 : 622); μένετε ἐσθίοντες καὶ πίνοντες ≈ s. sl. *prěbyvaite. ědęšte i pijęšte* Luk 10,7 Zogr, Mar (Večerka 1961 : 67).

---

[3] Ypač Růžička 1963; Večerka 1961; Barnet 1965; Dvořák 1970, ten pat žr. A. Vaillanto nuomonės kritiką. Slaviškomis šias konstrukcijas laikė ir ankstesni tyrinėtojai, plg. Потебня 1958: 156 tt.; Jagić 1900: 60 tt.; Vondrák 1912: 609.

[4] Daug tokių pavyzdžių iš įvairių graikų k. raidos laikotarpių duoda R. Kühneris (1870: 618–9) ir J. M. Stahlis (1907: 745–6), žr. t. p. Schwyzer-Debrunner 1975: 393.

[5] Komentuodamas tokio tipo pavyzdžius, J. M. Stahlis (ib. 744) nurodo, kad dalyvis čia nėra visai identiškas infinityvui: dalyvinė konstrukcija nusakanti veiksmo pradžią kaip tam tikrą jo visumos dalį.

Minėtuose pavyzdžiuose veiksmo pabaigos ir pradžios veiksmažodžiai nėra vien tam tikros fazės rodikliai; kaip ir baltų bei slavų kalbose, jie daugeliu atvejų yra išlaikę konkrečias leksines reikšmes. Pavyzdžiui, ryškią paralelę su lietuvių k. matome **met-* šaknies veiksmažodžio vartosenoje: turėdamas visai konkrečią reikšmę „paleisti, mesti (kokį daiktą)", pvz. μεθίημι ιόν, ἄγκυραν „metu strėlę, inkarą", nominatyvinėje konstrukcijoje su dalyviu jis, kaip ir liet. *mesti*, žymi veiksmo baigtį, pvz.: κλαύσας καὶ οδυράμενος μεθέηκεν „verkęs ir sielvartavęs metė" Il XXIV 48 (Schwyzer-Debrunner 1975: 393); dėl dalyvių prepozicijos plg. *bensyk ir verkusi liaukis* DonR 33.

Konkrečios leksinės reikšmės veiksmažodžiai nėra praradę ir panašiose indoiraniečių konstrukcijose. Pavyzdžiui, H. Reichelto (1909 : 330) cituojama Avestos konstrukcija *āaṯ tum nišhiδōiš gāθåsča srāvayō apasča vanuhīš yazəmno* „da hobst du an (paž.: sėdai), die Gathas aufzusagen und die Wasser zu verehren" (plg. dar Расторгуева 1975 I : 111) visai atitinka s. rusų pavyzdį Святославъ ... сѣде княжа (= сел княжить) ту в Переяславци Лавр. 27 (Потебня 1958 : 158).

Konstrukcijų su faziniais (ypač veiksmo galo) veiksmažodžiais struktūros bei semantikos tapatumas skirtingų ide. grupių kalbose, labai panaši jų vieta kitų nominatyvinių konstrukcijų tarpe ir atitinkama raidos kryptis, susijusi su veiksmažodžių reikšmės abstraktėjimu, aiškiai rodo bendrą kalbamųjų konstrukcijų pamatą. Tas pamatas, susidaręs dar ide. kalbų bendrystės laikais, – tai nominatyvinės konstrukcijos su konkrečios leksinės reikšmės finityviniais, inchoatyviniais ar duratyviniais veiksmažodžiais. Vėliau, matyt, jau atskirose kalbų grupėse, kai kurie šių veiksmažodžių buvo specializuoti veiksmo galui ar (rečiau) pradžiai reikšti, iš dalies desemantizavosi ir virto tam tikrais faziniais rodikliais. Dėl bendro pamato ir vienodos raidos krypties tas paralelus procesas skirtingose kalbų grupėse (baltų, slavų, s. graikų) davė labai panašių rezultatų. Nukelti jų į praide. epochą neleidžia visose minėtose kalbose jaučiamos fazinių veiksmažodžių konkrečios (savarankiškos) leksinės reikšmės liekanos. Be to, ide. kalbų senovėje aiškiai pastebimas polinkis veiksmo modalines, fazines ir kitokias bendresnes reikšmės ypatybes (semantinius funktorius) reikšti veiksmažodžių sufiksacija, o ne analitinėmis konstrukcijomis su „funkciniais žodžiais" (plg. Lehmann 1974: 139 tt., 187 tt., 246).

Veiksmažodžio desemantizacija nominatyvinėje konstrukcijoje, jo virtimas abstrakčiu veiksmo fazės rodikliu yra susijęs su pačios konstrukcijos vidinės struktūros pertvarkymu. Dabartinėje lietuvių kalboje pasakymas *brolis baigė* (ar *metė*) *gėręs* yra sinonimiškas pasakymui *brolis nebegeria*, tuo tarpu pasakymo *brolis parėjo gėręs* vidinė struktūra pagrįsta kopuliatyviškai siejamais baziniais sakiniais *brolis (buvo) gėręs* + *brolis parėjo*. Skiriasi šios konstrukcijos ir pagal žodžių sintaksinius santykius išorinėje struktūroje: pirmuoju atveju veiksmažodis *baigė* ar *metė* reikalauja galininko, kurio pozicijoje eina dalyvio vardininkas; antruoju atveju veiksmažodis *parėjo* yra savarankiškas.

4.2. Konstrukcijos su emocinės būsenos veiksmažodžiais

4.2.1. Su būt. k. l. veik. dalyviais dažniausiai siejami ir emocinę būseną reiškiantys veiksmažodžiai *džiaugtis*, *gėrėtis*, *didžiuotis*; *sielotis*, *sielvartauti*, *gailėtis*, *graužtis*, *baisėtis*, *stebėtis*, *nustebti*, *gėdytis* ir pan. Labiausiai paplitusios konstrukcijos su veiksmažodžiu *džiaugtis*, pvz.: *apsidžiaugiau gandru nusikratęs* Šll; *džiaugiuos galvą išnešus* Rs; *nesidžiauk radęs, neverk pametęs*. Taip pat sudaromos ir konstrukcijos su kitais emocinės būsenos veiksmažodžiais: *Krizas irgi močiutė... gėrėjos didžiai dukters sulaukusiu svodbą* DnR 67; *didžiuojasi galėjęs kelmus versti* Kp; *nesisielojo jo netekusi* Myk-PutAŠ III 42; *gailiuosi dukterį pažadėjęs* Jrk 133; *graužias sutikusi eiti* Krš; *stebėjaus taip pigiai pirkęs* Kps; *nors pasigėdytum taip pliaupusi!* VaičiūnDK I 173 (žr. dar 1.1.1. ir aut. 1964:58).

Greta būt. k. l. formų, tik daug rečiau, pavartojama ir es. bei būs. l. veik. dalyvių vardininkų, pvz.: a) es. l.: *džiaukis pati turinti kąsnį* ŽemR II 168; (kaimiečiai) *didžiavosi turį tokį tikėjimą* VaižgRR I 50; *Deveika skundžiasi sirguliuojąs* CvMS 206; b) būs. l.: *lapė... džiaugėsi turėsianti gardų pusrytį* LTR; *džiaugėsi visiems liežuvį surišiąs ir poną nuraminsiąs* ŽemR III 383; *jis net džiaugės galėsiąs ištiesti kojas* ŠRagR III 63; kartais ir nev. dalyvių, pvz.: *Argi jūs kęsitės taip barami?* Alk; *tas kvailys džiaugiasi mušamas* Kps. Skirtingai nuo konstrukcijų su faziniais veiksmažodžiais dalyviai čia yra išlaikę atitinkamų laikų reikšmes. Tačiau es. l. veik. dalyvius iš šių konstrukcijų intensyviai stumia naujesnės pusdalyvių formos; greta *džiaukis gaunąs* įsigalėjusios daug produktyvesnės *džiaukis gaudamas* tipo konstrukcijos, plg. dar: *nesidžiauk pirmas pjaudamas* LTR; *piemuo apmauduojasi negalėdamas žąsų iš avižų išvaryti* Sr (LKŽ I 201) ir pan. Tiek dalyviai, tiek ir su jais koreliuojami pusdalyviai gali priklausyti ir nuo jausminės būsenos veiksmažodžių reikšmę turinčių žodžių junginių, pvz. *būti laimingam = džiaugtis*, plg. *mes buvom laimingi pabaidę paukštį* CvR II 9; *aš laimingas, jus matydamas* Gruš ABP 104[6].

Pusdalyvis, kaip žinoma, yra specifinė antraeilio veiksmo raiškos priemonė. Tad jo skverbimasis į šias konstrukcijas (kaip ir į 4.1. minėtus atitinkamus pasakymus su faziniais veiksmažodžiais) aiškiai rodo kalbamų konstrukcijų ryšį su dalyvių vardininko formų vartojimu antraeiliam veiksmui reikšti. Pavyzdžiui, į tokių pasakymų, kaip *nesigailėsi anksti kėlęs // keldamas* vidinę struktūrą įeina sakiniai *(tu) nesigailėsi* ir *(tu)anksti atsikelsi*, kurių santykį galima interpretuoti dvejopai. Pirmuoju atveju antrasis sakinys užims propozicinio objekto poziciją, ir konstrukcija bus sinonimiška *nesigailėsi, kad anksti atsikėlei*[7]. Antruoju atveju abu sakiniai bus siejami tik subordinacijos santykiu, ir konstrukcija bus sinonimiška *kai (jei, kad) anksti atsikelsi, nesigailėsi* (laiko, sąlygos ar priežasties reikšmės šiuo atveju nėra sintaksinės ir priklauso nuo konteksto, žr. aut. 1964: 66 tt.). Taip pat homonimiškos ir atitinkamos konstrukcijos su nev. dalyviais, pvz.: *varna alpsta giriama* LTRn 285. Dažnai užtenka dalyvį su priklausomais žodžiais nukelti po veiksmažodžio, kad antraeilį veiksmą reiškiančią konstrukciją paverstume propoziciniu objektu, plg.: *jaunas vedęs nesigailėkis — užaugs sūnūs kaip broliai* ir *nesigailėsi anksti kėlęs ir anksti vedęs* (LK III 24). Tačiau ir konstrukcijose su postpoziciniais dalyviais antraeilio veiksmo reikšmė dažnai esti jaučiama. Ji ypač išryškėja tada, kai konstrukciją sudaro nesangrąžiniai veiksmažodžiai *(sielvartauti, apgailestauti, nustebti, dejuoti* ir pan.)[8].

4.2.2. Nors šiuo metu nominatyvinėse dalyvių konstrukcijose dažniausiai eina sangrąžinės emocinės būsenos veiksmažodžių formos, tačiau jos nėra labai senos. Tarmėse, tautosakoje ir senuosiuose raštuose randame beveik visų jų nesangrąžinius atitikmenis, vartojamus ta pačia jausminės būsenos reikšme, plg. *nuej toliau džiaugdamas* Mrc (MLLG VI 66), *tu nejuok iš vargšo žmogaus* Lp (LKŽ III 421), *didžiuoja, neateina* Jnšk (LKŽ II 494); *twârdome... nosį idánt' ne gerėtų* (= *gėrėtųsi*) *kwėpimosse* DP 568_{45}; *neketu baisėti* („bijoti") LKŽ I_1 567; *aš gėstu* J (LKŽ III 280); *ko tu gąsti?* J (LKŽ III 152); *nesiėlok* PK 59_{13}[9]; tokios formos eina ir nominatyvinėse konstrukcijose, pvz.: *negailėk pametęs* Nj (LKŽ III 152). Sangrąžos dalelytė čia neturi jokio linksnio reikšmės ir, be abejo, negali būti genetiškai susijusi su

[6] Artimi čia minėtiems yra ir dalyviai bei pusdalyviai, nusakantys modalinės (dažniausiai vertinamosios) reikšmės predikatų turinį, pvz.: *jis kaltas nepasirūpinęs laiku gerų darbininkų padėjėjų susirasti* JablRR II 191; *negerai padariau, tau atsakiusi* Lt III 158 (gali būti ir *atsakydama*), žr. dar aut. LKG II 381.

[7] Sen. raštuose pagal konstrukcijų su faziniais bei modaliniais veiksmažodžiais pavyzdį šiuo atveju kartais pavartojama ir bendratis, pvz.: *Esch gailios giwenti po akim Dukterų Heth* BrB I Moz 27, 46 *(Mich verdreusst zu leben)*.

[8] Dėl to rašomojoje kalboje konstrukcijos su šiais veiksmažodžiais dažnai išskiriamos, pvz.: *Balsių Petras su Pranaičiu nustebo, pamatę turguje vienur kitur grūdų* Myk-PutR VI 11; *Kaimynai dejuoja, susilaukę bėdos* LKŽ VII 188.

[9] Plačiau apie tai žr. Jakulienė 1968: 29—31, kur duota daug atitinkamų formų iš senųjų raštų.

dalyvinės konstrukcijos struktūra. Reikia sutikti su A. Jakuliene (1968 : 14), kad ji yra tiesiog veiksmažodžio intranzityvumo papildomas rodiklis, pradėtas dėlioti prie emocinės būsenos veiksmažodžių jau sangrąžiniams veiksmažodžiams susiformavus ir virtus atskira morfologine formų grupe. Panašiai sangrąžos dalelytė buvo pridėta ir prie daugelio kitų intranzityvinių veiksmažodžių, pvz.: *gultis, klauptis, stotis, liktis* ir pan. Tokį pat procesą galima įžiūrėti ir latvių kalboje, kur greta sangrąžinių *bīties, priecāties, brīnities, smieties* ir pan. formų sen. raštuose ir tarmėse dar pasitaiko ir nesangrąžinių, pvz.: Glücko *sieva, bīdama un drębēdama* Mork 5, 33, Mancelio *savu tēvu bīstam* Post III 114 (ME I 305); *smejat, ļaudis, dziesmiņai* (ib. III 906); plg. taip pat sangrąžos dalelytės pridėjimą prie kitų intranzityvinių veiksmažodžių: *tupties, kustēties, sēsties, gulties, stāties* etc. (Endzelīns 1951: 987–8).

4.2.3. Visai panašų vaizdą matome slavų kalbose, kurių seniausiuose paminkluose jausminės būsenos veiksmažodžių sangrąžinės formos dar turi pusiau analitinį pobūdį (Борковский-Кузнецов 1965: 288–9). Greta jų kartais irgi dar vartojamos atitinkamos nesangrąžinės, plg. s. sl. *plakati* ir *plakati sę*; *žaliti* ir *sъžaliti si; rǫgati* ir *rǫgati sę* (Havránek 1928 : 120 tt.), kurios savo reikšme beveik nesiskiria (kaip ir *ostati* ‖ *ostati sę* ≈ lie. *likti* ‖ *liktis*), ir tik kai kurie tokie veiksmažodžiai (pvz. s. sl. *ubojati sę, smějati sę*) jau neturi nesangrąžinių atitikmenų. Nominatyvinėse konstrukcijose vyrauja sangrąžinės formos, pvz., s. rus. *сожалиси отславъ* Ип. 190, *не убояшася князя два имуще* Лавр. 160 (Потебня 1958: 157), nors galimos ir nesangrąžinės, pvz.: *довьлѣ мънозѣмъ наплънивъ уши* (ib.) Sangrąžos formantas, dar išlaikęs atskiro tarnybinio žodžio poziciją sakinyje, čia pagal savo funkciją visai atitinka baltų k. sangrąžos dalelytę.

Kad baltų ir slavų k. nominatyvinės konstrukcijos, priklausomos nuo emocinės būsenos veiksmažodžių, iš prigimties nėra susijusios su sangrąžinių formų vartojimu, patvirtina kitų ide. kalbų atitikmenys. S. graikų kalboje dalyvių nominatyvai eina su visai tokios pačios reikšmės veiksmažodžių medialinėmis formomis, plg. ἥσατο ... πίνων „džiaugėsi geriąs“ Od. IX 353; γέγηθας ζῶν Soph. Ph. 1021 „džiaugiesi gyvenąs“ ir pan. (Kühner 1870: 616, 619–20; Schwyzer-Debrunner 1975: 392–3). J. Stahlis (1907: 737), komentuodamas tokius pavyzdžius, pabrėžia dalyvių pirminę predikatinę reikšmę (ursprünglich prädikative Bedeutung); panašiai aiškina šias konstrukcijas ir Meillet-Vendryes (1952: 613), iškeldami jų tarpinį, pereinamąjį pobūdį. Kaip ir atitinkamose baltų ir slavų k. konstrukcijose, emocinės būsenos priežastis čia kartu yra ir jos turinys. Taip pat, kaip lietuvių kalboje, s. graikų k. dalyviai (irgi nuo Homero) siejami su „tenkintis, sotintis“ reikšmės veiksmažodžiais, pvz.: ἐπεὶ τάρπησαν ἐς ἀλλήλους ὁρόωντες paž. „kai pasitenkino (pasisotino) vienas kitą matą (matydami)“ Il. XXIV 633[10] (Schwyzer-Debrunner ib. 393). S. indų kalboje dalyvių nominatyvai su *lajj-* „gėdytis“, *nand-* „džiaugtis“ ir pan. reikšmės šaknų veiksmažodžiais žymi atitinkamų afektų pagrindą visai taip pat, kaip lietuvių ar s. slavų kalbose, plg.: *na lajjasa evaṃ bruvāṇaḥ* „nesigėdiji taip kalbąs?“ Pañc. II, 15, 17; *nananduḥ siddhahāryāḥ* „džiaugėsi įvykdę ketinimą“ Kathās. 20, 99 (Speyer 1886: 373; 1896: 63). Netgi lotynų kalboje, kur dalyvių vartosena gerokai siauresnė, su veiksmažodžiu *gaudeo* „džiaugiuosi“ kartais eina dalyvio nominatyvas, pvz.: *gaudent perfusi sanguine fratrum* Verg. Georg. 2, 510 „džiaugiasi apsipylę brolių krauju“ (Schmalz-Hofmann 1927: 589).

Visa tai leidžia manyti, kad nominatyvinės konstrukcijos su emocinės būsenos veiksmažodžiais yra pagrįstos šių veiksmažodžių statyvine reikšme ir veiksmažodinių vardažodžių (vėliau virtusių dalyviais sensu stricto) pusiau predikatine vartosena, kurios šaknys siekia ide. kalbų bendrystės laikus. Sangrąžinių formų išplitimas baltų ir slavų kalbose čia yra, be abejo, vėlesnės kilmės paralelus reiškinys. VD genezei aptarti pavyzdžiai su emocinės būsenos veiksmažodžiais yra svarbūs tuo,

[10] Plg. J. Ralio ir kt. vertimą: „Kai vienas kito abudu jie prisižiūrėjo lig sočiai“ (Homeras 1962: 522).

kad juose akivaizdžiai išryškėja jungiamoji grandis tarp nominatyvinių apozicinių konstrukcijų ir labiau centralizuotų VD tipo junginių, kuriuose dalyvis reprezentuoja nuo veiksmažodžio priklausomą propozicinį objektą.

4.3. Konstrukcijos su percepcijos ir informacijos veiksmažodžiais

4.3.1. Konstrukcijose su percepcijos, mąstymo, informacijos veiksmažodžiais dalyvis arba dalyvinė žodžių grupė nusako veiksmažodžio turinį. Tokie VD, kaip jau minėta, dažniausiai daromi su sangrąžiniais veiksmažodžiais. Konstrukcijos su nesangrąžinėmis formomis kai kurių tyrinėtojų laikomos naujesnėmis (Tangl 1928: 50; Марван 1962: 36). Tačiau yra duomenų manyti, kad ir su šių reikšmių veiksmažodžiais dalyviai buvo siejami jau žiloje senovėje, dar prieš sangrąžinių formų susidarymą. Žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmėse nesangrąžiniai percepcijos, mąstymo, ypač informacijos veiksmažodžiai vietomis gali sudaryti VD taip pat, kaip sangrąžiniai: pagrečiui su *brolis sakos atėjęs* pasakoma ir *brolis sako atėjęs*[11]. XVI–XVII a. raštuose randame apie 40 VD pavyzdžių su nesangrąžinėmis veiksmažodžių formomis (apie 9%). Šiaurės rytų Lietuvoje VD šiuo metu beveik tik su nesangrąžiniais veiksmažodžiais ir tedaromas[12]. Čia nominatyvinės dalyvių konstrukcijos neatskiriamai susijusios su dažnai einančia po tų pačių veiksmažodžių netiesiogine nuosaka, kuri savo ruožtu yra pagrįsta senoviška predikatine dalyvių vartosena (aut. 1970: 6–12; 1977: 18tt.). Sunku patikėti, kad visi rytų aukštaičių VD su nesangrąžinėmis formomis būtų naujadarai, juoba kad kitais atvejais šiose tarmėse sangrąžiniai veiksmažodžiai labai paplitę ir netgi stumia iš vartosenos atitinkamus nesangrąžinius (plg. *kyla – keliasi, virsta – verčiasi, kinta – keičiasi* ir pan.). Be to, laikant VD su nesangrąžiniais percepcijos bei informacijos veiksmažodžiais naujadarais, juos reikėtų griežtai atriboti nuo VD su emocinės būsenos veiksmažodžiais, nors jų sintaksinės struktūros artimumas akivaizdus.

VD su nesangrąžinėmis formomis (greta sangrąžinių) vartojamas ir latvių kalboje, plg. *zināju tēvu klausijusi* (Bielenstein 1863: 377); *cerējāt... paēduši* ME I 375; *duomâdams viens pats ęsus* (Endzelīns 1951: 1009). Atitinkamų pavyzdžių randama ir slavų kalbų senuosiuose paminkluose (plg. Потебня 1958: 156 tt.; Vondrák 1928: 406; Gebauer 1929: 597).

4.3.2. Ypač pažymėtinos paralelės su **men* šaknies veiksmažodžiais. Nesangrąžinės veiksmažodžio *мьněti* formos slavų kalbose gali sudaryti tokias pačias nominatyvines konstrukcijas, kaip ir šiuo atveju vyraujančios sangrąžinės, pvz.: s. sl. *мьně-achǫ dchъ vidęšte* Mar Luk 24, 37 (Růžička 1963: 193; gr. tekste – infinityvas: ἐδόκουν ... θεωρεῖν); s. ček. *mnieše oklamajíc čbána* Hrad. 130a (Gebauer 1929: 597), plg. konstrukcijas su sangr. formomis: s. sl. *mnitъ sę imy* Mat 25, 29; s. ček. *mniš sě kúpě* DalC 50 (Gebauer ib.) ir pan. Pagal pagrindinį narį – veiksmažodį tokios konstrukcijos net etimologiškai sutampa su lietuviškomis, tik pastarosiose labiau vyrauja *manyti* nesangrąžinės formos, vartojamos su įvairių laikų dalyviais, pvz.: *jis manė daugiau žinąs* VeinR V 250; *gali manyti pakliuvęs tarp garsių daktarų* CvR IX 93; *numanau nieko gero negausiąs girdėt* Klp (MLLG I 75) ir pan. (plg. *manosi sapnuojanti* LKŽ VII 832; *manosi gerbiamas* Tl, žr. taip pat senųjų raštų pavyzdžius 2.2.1.1.).

Visiškai identiškas konstrukcijos tipas su tos pačios šaknies ir reikšmės veiksmažodžiu *man-* paliudytas sen. indų kalboje (nuo Rigvedo), pvz.: *sómam manyate*

---

[11] Lietuvių kalbos dialektologinio atlaso kartotekoje tokių paralelios nesangražinių formų vartosenos atvejų yra užfiksuotų iš Plungės, Palangos, Vainuto, Tilžės, Rietavo, Užvenčio, Stulgių, Tryškių, Kuršėnų, Šilalės, Šilutės ir kt. apylinkių.

[12] Duomenis apie VD su sangrąžinėmis ir nesangrąžinėmis veiksmažodžių formomis paplitimą tarmėse (su kartografine schema) žr. aut. 1977: 17.

papivān „somą mano gėręs“ RV X 85, 3[13]. L. Renou (1936: 37), komentuodamas tokius pavyzdžius, nurodo, kad seniausiuose eiliuotuose tekstuose dalyvis čia esti dar gana nepriklausomas nuo veiksmažodžio, ir jų susijungimas į vieną konstrukciją įvyksta vėliau. Kitaip sakant, dalyvis čia dar iš dalies yra išlaikęs seną nominalinio predikato funkciją.

Panašiai kaip *man-* Veduose su dalyvių nominatyvais kartais vartojami ir *dṛś-* „matyti“, *chad-* „atrodyti“, *vid-* „žinoti“ šaknų veiksmažodžiai (Renou 1936: 10, 37). Tokia pat vartosena paliudyta ir Avestoje (Reichelt 1909: 330–1), kur atitinkamos konstrukcijos irgi daromos su medialinėmis *man-* formomis, pvz. *naēδa manyete jaynvá* „nicht geschlagen zu sein vermeint“ Yt. 10, 71. Tai rodo indoiranišką šių konstrukcijų kilmę.

S. graikų kalboje dalyvių nominatyvai siejami su tokiais percepcijos ir mąstymo veiksmažodžiais, kaip φαίνομαι „atrodau“, *εἴδω „žinau“, αἰσθάνομαι „jaučiu“, γιγνώσκω „pažįstu, sužinau“ ir pan., plg. ἴσθι ...ἀφιγμένος Arist. Plut. 962 „žinok ... priėjęs“; οὐκ αἰσθάνεσθε ἐξαπατώμενοι Xen. Hist. 7, 1, 12 „ar nejaučiate apgaunami?“ (Соболевский 1948: 347; Chantraine 1953: 326; Schwyzer-Debrunner 1975: 396). Atitinkamų konstrukcijų su dalyviais (greta įprastinių su infinityvais) pasitaiko ir lotynų kalboje, pvz.: *sensit medios delapsus in hostes* Verg. A. 2, 377. Meillet-Vendryes (1952: 616) jas lygina su graikiškomis, tačiau kiti autoriai laiko grecizmais (Kühner-Stegmann 1912: 702–3), nors ir susidariusiais pagal originalių pasakymų su emocinės būsenos veiksmažodžiais pavyzdį (Schmalz-Hofmann 1928: 588–9).

4.3.3. Čia paminėtos giminiškų kalbų paralelės leidžia manyti, kad nominatyvinės dalyvių konstrukcijos su percepcijos bei mąstymo veiksmažodžiais yra tokios pat senoviškos, kaip su emocinės būsenos veiksmažodžiais. Iš jų matyti, kad netgi tie patys percepcijos veiksmažodžiai kitados galėjo eiti ir su veiksmažodinių vardažodžių (vėliau – dalyvių) nominatyvu, ir su akuzatyvu – destis ar jų subjektas buvo tas pats, kaip asmenuojamosios veiksmažodžio formos, ar skirtingas. Pavyzdžiui, jau minėtas veiksmažodis *manyti*, turėdamas skirtingą nuo dalyvio subjektą, sudaro GD, o turėdamas identišką subjektą – VD, plg.: *Kastis manė ją miegant* ŠRagR III 124 (s. rašt. – su dalyviu: *numane iauna Karaliu ... gimmusi* BrP I 152, žr. aut. 1974: 217) ir *jis tikrai manė niekam nesakysiąs* KrėvAP 148; galėtų būti ir *Kastis manė miegąs*. Lygiai taip pat santykiauja atitinkamos šaknies veiksmažodžio suđaryti GD ir VD s. slavų kalboje, kur greta GD *мьněвъša že i vъ družině sǫštь* Luk 2, 44 (Večerka 1961: 57) turime jau minėtą *mъněachǫ dcĥъ vidęšte* Mar Luk 24, 37. L. Renou (1936: 10) nurodo tokią pat konstrukcijų su *man-* šaknies veiksmažodžiu diferenciaciją Vedų prozoje, plg.: *tiṣṭhantaṃ manyeta* „(priešą) stovintį mano“ ir *sa riricāno 'manyata* TS VI 6, 5, 1 „jis ištuštintas (išvargintas) manė (jautėsi)“[14]. S. graikų kalboje veiksmažodžiai *εἴδω „žinau“, αἰσθάνομαι „jaučiu“, λέγω „sakau“ ir pan. taip pat galėjo būti siejami ir su akuzatyvu, ir su nominatyvu (priklausomai nuo subjekto identiškumo, žr. Соболевский 1948: 346–7; Schwyzer-Debrunner 1975: 394 ir 396).

Lietuvių kalboje su veiksmažodžiais *regėti, jausti, žinoti, suprasti, dūmoti, tarti, atminti, tikėti, sakyti* ir pan. VD greta GD vartojamas jau nuo XVI–XVII a. raštų, plg.:

Ir regeio ghį wissos Smonis waikschczoientį BrB Apd 3,9 – *Schis muitinikas regedams ... prapulsens ... pradest ... melstisi* BrP II 363;

Nesa kas szinna ghi ischmintinga alba durną busentį BrB Pam 2, 19 – *szinau, passilikṣęs ir pas iusų wissų (su iumis) buṣęs* BrB Filip 1, 25;

---

[13] Plačiau apie tai žr. Delbrück 1888: 104; Whitney 1889–1964: 268; Шерцль 1883: 27–8; Speyer 1896: 63; Macdonell 1955: 298; ypač Oertel 1926: 25 ir Renou 1936: 10–11, 37 su tolesne lit. Konstrukcijos su šiuo veiksmažodžiu ypač produktyvios Brahmanuose, kur, pasak L. Renou (ib. 10), jos vartojamos kaip tam tikros pastovios formulės.

[14] Daugiau tokių pavyzdžių žr. Oertel 1926: 25.

Atmink mana Giwenimą Weią santi BrB Job 7, 7 – *nótmena karâlumi êssąs* DP 586_{38}.

Er esch taw nesakiau, schį man nieka gero neprarakauientį BrB I Kar 22, 18; *Negu sakiey mán ... su Diewu kałbús* AK 62^{15}.

Pagal subjekto identiškumą skiriami GD ir VD su tuo pačiu nesangrąžiniu veiksmažodžiu kartais eina net viename sakinyje, pvz.: *Nesa ghis regeia Karaliumi nebebusens*, ir *Salną nog sawens atpůlanczę* BrB I Mak 15, 12.

Nuo tų pačių veiksmažodžių priklausančių nominatyvinių ir akuzatyvinių konstrukcijų koreliacija susijusi su šių veiksmažodžių semantika. Daugumas percepcijos veiksmažodžių, kaip ir afektų veiksmažodžiai, iš prigimties galėjo reikšti ir subjekto psichinę būseną, ir į tam tikrą percepcijos objektą nukreiptą aktyvų psichinį procesą. Pavyzdžiui, *galvoti* ir dabar gali reikšti ir „būti susimąsčiusiam“, ir „mąstyti (apie) ką nors“ (plg. LKŽ III 87); panašiai, matyt, būsenos reikšme buvo vartojamas ir *manyti*, plg. *daug manančių, mažai išmanančių* Eržv (LKŽ VII 831), atitinkamas s. ind. *man-* reikšmes (Cappeler 1955: 318–9) ir rekonstruojamą **men-* „denken, geistig erregt sein“ (Pokorny 1959: 726–7); dėl senos intranzityvinės sl. *mьnitъ*: *mьně* reikšmės žr. dar Kuryłowicz 1964: 79. Psichinės būsenos reikšmę rodo ir daugelio kitų percepcijos veiksmažodžių etimologija bei vartosena. Nominatyvinės konstrukcijos su šią reikšmę turinčiais percepcijos veiksmažodžiais pagal savo išorinę struktūrą buvo itin artimos predikatiniams atributams su kitais būsenos veiksmažodžiais. Tokie pat dvireikšmiai ir kai kurie informacijos veiksmažodžiai (plg. *kalbėti* ir *sakyti* sinonimiją LKŽ V 113–4).

4.3.4. Nuo percepcijos ir informacijos nesangrąžinių veiksmažodžių priklausančių VD senoviškumą patvirtina jų ryšiai su predikatine dalyvių vartosena. Tarmėse ir sen. raštuose VD daug kur sunkiai atskiriami nuo predikatinių dalyvių, einančių netiesioginės nuosakos formomis, ypač tada, kai tarp veiksmažodžio asmenuojamosios formos ir dalyvio daroma pauzė. *Brolis sako | ėjęs* (*buvęs*) tipo pasakymai ypač dažni šiaurės rytų Lietuvoje (žr. aut. 1977:17 tt.). Pažymėtina, kad ir XVI-XVII a. raštuose po nesangrąžinės veiksmažodžio *sakyti* formos prieš dalyvį dažniausiai eina pauzę rodantis skyrybos ženklas, pvz.: *moterischkes ... ateia sakidamas | Angelu weida regeiusias* VEE 67_5, Luk 24, 22–23 *(vnd sagen | sie haben ein gesichte der Engel gesehen)*[16]; *kaip galli sakiti* (nubraukta *-es*) *manne milins* BrB Teis 16, 14 *(Wie kanstu sagen | du hast mich lieb)*, kartais panašiai skiriamos ir konstrukcijos su kitais veiksmažodžiais, pvz.: *ieng tikrai žinotu | essą draugisten schwentuiu priimti* MT $108^{a}{}_{2}$; *prassidesti iau dumoti | Diewop noris prisiwersti* BrGD LXVI, 10, žr. dar 2.2.1.2. Po sangrąžinių percepcijos veiksmažodžių XVI-XVII a. tekstuose skyrybos ženklai pavartoti maždaug 40 konstrukcijų (apie 10%), plg.: *Ir patsai sakes | neturins kur galwa sawa pakischti* BrP I 123; *ischalkusiam sapnije regisi, walgans ... įtroschkusiam sapnije regissi, gęrens* BrB Iz 29, 8 (*tráumet | das er esse... das er trincke*); *kaip kada wienas ... apsiszadetu | noris usch iůs wissus walgiti* MT (PM) 32–32^{a} ir pan. Nors skyrybos ženklus čia galėjo sugestijuoti vertėjų naudoti originalai, tačiau palyginti dažnas jų vartojimas rodo, kad senųjų raštų autoriai, matyt, jautė kai kurių dalyvių, einančių po percepcijos ar informacijos veiksmažodžių, prasminį savarankiškumą. Tokiuose senųjų raštų pavyzdžiuose, kaip ir atitinkamuose dabartinių tarmių pasakymuose *(brolis sako(s) | buvęs* ar *mano | viską girdėjęs*) dalyvius galima laikyti ir savarankiškais netiesioginę kalbą ar percepcijos turinį nusakančiais predikatais, išriedėjusiais iš senų nominalinių sakinių[17]. Matyt, greta tokių asindetinių veiksmažodinių pasakymų, kaip *brolis sako (mano) : sergu || serga*, kurių archaiškumas neabejotinas, nuo seniausių laikų buvo vartojami ir atitinkami nominalinio tipo pasakymai, pvz.: *brolis sako (mano) : sergąs*, kurie

---

[15] Plg. DK jau su sangrąžine forma: *sakėis mań ... kałbas*? 65–66. Daugiau pavyzdžių žr. 2.2.1.1 ir aut. 1974: 211–24.

[16] MP $164^{a}{}_{5}$ tas pats tekstas jau be skyrybos ženklo: *sákidámos Angelu weydą regeiusios.*

[17] Plačiau apie VD ryšius su predikatine dalyvių vartosena ir aut. 1970: 10; 1977:19 tt..

ir padėjo čia kalbamų nominatyvinių konstrukcijų pamatą. Stiprėjant sakinio centralizacijai ir hipotaktiniams ryšiams tarp jo dalių, pagal kitų predikatinio atributo nominatyvinių konstrukcijų pavyzdį veiksmažodis su dalyviu buvo susietas į glaudų intonacinį ir prasminį junginį. Tuo būdu VD su percepcijos bei informacijos veiksmažodžiais virto predikatinio atributo konstrukcijų variantais.

Apžvelgus atskirus nominatyvinių konstrukcijų tipus, išryškėja jų genetiniai ryšiai su bendrais ide. sintaksiniais modeliais. Konstrukcijos su faziniais ir emocinės būsenos veiksmažodžiais, istoriškai žiūrint, atitinka predikatinius atributus, nuo žilos senovės vartotus su kitais būsenos (statyviniais) veiksmažodžiais. Veiksmažodinio vardažodžio, vėliau virtusio dalyviu, nominatyvas jose turėjo antrojo, subordinuoto, predikato funkciją. Konstrukcijų su percepcijos bei informacijos veiksmažodžiais pagrindą sudaro jausmo, minties ar kalbos turinį reiškiantys dalyviai, kitados ėję reliatyviai savarankiškais nominaliniais predikatais. Šie veiksmažodžiai su dalyviais į glaudžias VD konstrukcijas susijungė vėliau, ir tiek lietuvių, tiek kitose giminiškose kalbose (pvz. s. indų, s. graikų) čia dar galima įžiūrėti dalyvio savarankiškesnės vartosenos pėdsakų.

4.4. Konstrukcijos su pasyvinėmis formomis

4.4.1. Pagrindinis modelis, pagal kurį įformintas VD, buvo nominatyvinės predikatinio atributo konstrukcijos su statyviniais veiksmažodžiais. Kaip jau minėta, jos iš senovės sudarė priešpriešą akuzatyvinėms su aktyviniais veiksmažodžiais. Akuzatyvo ir nominatyvo priešprieša, kaip žinoma, yra susijusi su pasyvine transformacija: pasak J. Kuryłowicziaus (1964: 74, 179 tt.), akuzatyvas dėl to ir laikomas gramatiniu linksniu, kad jis pasyvinėje konstrukcijoje yra priešinis nominatyvui *(hostem occidit: hostis occiditur)*. Kol tranzityvumo kategorija ir pasyvas lietuvių kalboje buvo nesusiformavę, nominatyvinio ir akuzatyvinio predikato atributo (resp. VD ir GD) priešprieša buvo visų pirma susijusi su skirtinga derivacine veiksmažodžio reikšme ir paties linksnio semantika, t. y. nebuvo sintaksiškai griežtai motyvuota[18]. Pradėjus formuotis pasyvui, greta akuzatyvinės konstrukcijos su aktyviniais veiksmažodžiais *(rodo jį piktą)* ir nominatyvinės – su statyviniais *(jis atrodo piktas)* susidarė nominatyvinė konstrukcija su perifrastinio pasyvo formomis *(jis rodomas piktas)*, priešinė akuzatyvinei sintaksiniu pagrindu, pvz.:

(tėvas) beria grūdą sausą : grūdas beriamas sausas
„ plėšia audinį skersą : audinys plėšiamas skersas
„ pavertė jį nelaimingą : jis paverstas nelaimingas
„ laužia lentą skersą : lenta laužiama skersa

(plg. sakinių su derivacinėmis *birti, plyšti, virsti, lūžti* formomis koreliaciją 3.3.3.).

Konstrukcijų su pasyvinėmis formomis nemaža randame XVI-XVII a. raštuose, pvz.: *niekas ne buwo atrastas wertas* BrB Apr 5, 4; *apsiwilkime | idant nůgi nebutumbime rasti* MT 139^{a}_{15}; *patinelis ... tur būti Ponui schwentas wadintas* VEE 47_{8}; *sekma diena teipaieg bus schwenta wadinama* BrB III Moz 23, 8 (*sol auch heilig heissen*); *kuri skelbiama ira newaisinga* BrP I 332 (= II 262). Visiškai taip pat, kaip vardažodžių, jose vartojami dalyvių nominatyvai, plg.: *mes ... patis dabar griekinikais essą randami esme* BrB Gal 2, 17 (*selbs Sůnder erfunden worden*); *bernelis ... âtrastas yra ... besėdis* DP 66_{20} (*náležion iest ... siedząc* W_2 66)[19].

XVI—XVII a. raštuose pasitaiko VD ir su veiksmažodžių *tikėti, pramanyti, rokuoti, sakyti* ir *skelbti* pasyvinėmis formomis, pvz.:

---

[18] Plg. A. Meillet (1934: 359 tt.), L. Renou (1952: 355–6; 1965: 231–2), B. Havráneko (1968: 409 tt.) mintis apie sintaksinio valdymo silpnumą ir semantinį linksnių pobūdį senojoje ide. sakinio struktūroje.

[19] Panašiai BrB V Moz 22, 22, MT 83_{14}, ChB Apd 5, 39.

sudzia tikims essi ateisens BrGD XXXVI (52); *Christus ... turætu pramanitas buti turis du kunu?* MT (PM) $31^{a}{}_{15}$; *atstaijmas rakoijmas esti Kancze esanti* BrB Išm 3, 2 (*abschied wird fur ein pein gerechnet*); *numirælei jra sakomi miegą ir atsiilsi* MT 262_{11}; *nesa skelbams essi giwenans o numirens essi*[20] BrB Apr 3, 1 (*Denn du hast den namen | das du lebest*).

Visų šių veiksmažodžių aktyvinės formos eina GD konstrukcijose, plg. *nebutų tikeię ... Neprietelį ieisentį* BrB JerR 4, 12 ir pan. (žr. aut. 1974: 216 tt.). Dabartinėje kalboje VD su veiksmažodžių *matyti, regėti, girdėti, rodyti, skelbti, pranešti* ir pan. pasyvinėmis formomis taip pat sudaro priešpriešą GD su atitinkamomis aktyvinėmis, plg.: *mato jį einant(į) : jis matomas (be)einąs; rodo jį grįžusį : jis rodomas grįžęs; skelbė jį atvyksiant : jis skelbiamas atvyksiąs;* pagrečiui su dalyvių vardininkais čia kartais pavartojami ir padalyviai: *jis matomas einant.*

4.4.2. Visai tokiu pat būdu, kaip lietuvių kalboje, nuo senųjų raštų su pasyvinėmis formomis sudaromas ir latvių k. VD, plg.: *viņš tika rędzęts stāvus* (Endzelīns 1951: 1009) greta atitinkamų konstrukcijų su nelinksniuojamais dalyviais, pvz.: *viņč nav rędzęts braucuot* (Valmiera, Endzelīns ib. 1013), *dzirdęts bērns raudam* (ib. 1002). Kad čia turime atitinkamų vardažodinių predikatinio atributo konstrukcijų variantus, aiškiai matyti kad ir iš šių latgališkų pavyzdžių koreliacijos, pvz.: *jys sovus kaimiņus padarēja laimeigus : kaimini tyka padareiti laimeigi; mani īraudzēja pyrmū : es tyku īraudzeits pyrmais* ir pan. (Bukšs-Placinskis 1973: 303).

Tokią pat akuzatyvinių ir nominatyvinių konstrukcijų priešpriešą matome slavų kalbų senuosiuose paminkluose, plg. s. sl. *viděchъ nečьstivaego prěvьznosjęšta sję* Ps Sin 36, 35 (Večerka 1961: 58) ir *vidimъ běaše prěbyvaję prisno* Supr 544, 25–6 (ib. 65). Besiformuojančios s. slavų k. perifrastinio pasyvo formos savo struktūra irgi visai atitinka baltiškas, nors yra smarkiai paveiktos graikų kalbos (Havránek 1928: 115 tt., Večerka 1961: 73 su lit.). Pačioje graikų kalboje pasyvinės formos, sudarančios atitinkamą koreliaciją su akuzatyvinių konstrukcijų aktyvinėmis, yra artimos 3.3.4. minėtoms medialinėms (Соболевский 1948: 252, 291–2, 345 tt.; Schwyzer-Debrunner 1975: 396); tai pasakytina ir apie s. indų kalbą, kur jau nuo Vedų akuzatyvinės ir nominatyvinės konstrukcijos koreliuojamos veiksmažodžių aktyvo-mediopasyvo formų pagrindu (žr. 3.3.4.). Ryškią priešpriešą akuzatyvinės konstrukcijos su aktyvinėmis ir nominatyvinės su pasyvinėmis formomis sudaro lotynų kalboje, plg.: *ego vos salvas sistam* Pl. Rud. 1049 ir *omnia ... salva sistentur tibi* ib. 1359 (Kühner-Stegmann 1912: 293); taip pat su dalyviais: *mandata dicam facta* Asin. 913 ir *is nunc dicitur venturus peregre* Truc. 84 (Schmalz-Hofmann 1928: 383–4), plg. dar *oppugnata domus ... nuntiabatur* Cic. Mil. 66 (ib. 608)[21]. Šių konstrukcijų išplitimas lotynų kalboje susijęs su pačių pasyvo formų intensyvia vartosena. Tuo tarpu lietuvių kalboje perifrastinio pasyvo formavimasis sustojo tarsi pusiaukelėje: čia pasyvas kai kuriose tarmėse ėmė nykti dar tvirtai neįsigalėjęs. Todėl ir VD su perifrastinio pasyvo formomis labiau nepaplito, o jų priešprieša GD, nors ir sintaksinio pobūdžio, liko antraeilė.

Daug didesnį vaidmenį baltų ir slavų kalbų VD tolesnei raidai turėjo sangrąžinių veiksmažodžių susidarymas. Šis procesas abiejose kalbų grupėse vyko savarankiškai, tačiau turėjo analogiškas prielaidas ir bendrą kryptį.

4.5. Sangrąžinių veiksmažodžių susidarymas

Lietuvių kalbos sangrąžinių veiksmažodžių genezė – sunkus ir sudėtingas klausimas, jau daug kartų nagrinėtas bei diskutuotas. Nuo W. Porzezińskio studijos (Поржезинский 1903), iš karto sukėlusios gyvą polemiką, šiuo klausimu susida-

[20] Užrašyta paraštėje vietoj tekste pabraukto: *nes wardą turi, iog giwas essi, ir numiręs essi.*

[21] Senojo laikotarpio kalboje dalyvių ir būdvardžių nominatyvai tokiais atvejais vartojami vienodai, o jiems priešpastatomas acc. duplex yra funkciškai lygiavertis jaunesnei acc. c. inf. konstrukcijai (Hofmann 1924: 79; Schmalz-Hofmann 1928: 383–4).

rė plati literatūra, kurios vien apžvalga užimtų daug puslapių. Dėl sangrąžinių formų kilmės savo nuomones yra išdėstę J. Endzelynas (1901, 1903, 1951 ir kt.), J. Zubatý (1904), E. Hermannas (1926), Chr. S. Stangas (1966), J. Otrębskis (1956), V. Mažiulis (1959), J. Kazlauskas (1968) ir kiti baltistai; pastaraisiais dešimtmečiais sangrąžiniai veiksmažodžiai specialiai nagrinėti P. Bernadišienės (1961) ir A. Jakulienės (1968) monografijose. Vis dėlto šio klausimo dar negalima laikyti išspręstu. Detaliau ištyrus sangrąžinių veiksmažodžių formas bei vartoseną, kartu su naujais duomenimis iškilo naujų problemų, sunkinančių jų kilmės nustatymą.

4.5.1. Ligšioliniai tyrinėjimai parodė, kad ir datyvinė, ir akuzatyvinė formanto *si* reikšmė siekia tolimą praeitį, tačiau bandymai laikyti kurią nors iš jų pirmine ir iš jos istoriškai išvesti antrąją nedavė įtikinamų rezultatų. Laikyti pirmine akuzatyvinę reikšmę ir kildinti *si* iš sangrąžinio įvardžio akuzatyvo neleidžia forma ir datyvinės reikšmės atitikmenys kitose kalbose: sl. *si* < **sei* arba **soi*, het. *ši* ir pan.[22] Su akuzatyvu buvo bandoma spėjamai susieti pietų žemaičių, paprūsės tarmių ir s. raštų formą *se* (Hermann 1926: 83 tt., 87; Mažiulis 1959: 13), tačiau atrodo, kad ji gali būti paaiškinama naujesniais šių tarmių fonetiniais bei morfologiniais procesais (Zinkevičius 1966: 331–2, Jakulienė 1968: 241–2); dėl jos senoviškumo abejojo jau ir J. Endzelynas (1951: 914). Sunku kildinti iš akuzatyvo **se* ir s. prūsų *si*[23], nes tuo atveju reikėtų manyti, jog rytinių ir vakarinių baltų kalbose sangrąžos formantas *si* susidarė iš skirtingų savybinio įvardžio linksnių. Atitinkamos enklitinių įvardžių *mi, ti* formos taip pat atliepia kitų kalbų įvardžių datyvams (plg. s. sl. *mi, ti*, gr. μοι, σοι (Hom. τοι), s. ind. *mē, tē* (Endzelynas 1957: 148). Antra vertus, išvesti *si* iš sangrąžinio įvardžio datyvo ir paaiškinti baltų kalbų sangrąžinių veiksmažodžių susidarymą, laikant datyvinę reikšmę pirmine, trukdo kiti formos bei semantikos motyvai. Datyvinės reikšmės *si* sufiksacija žemaičių tranzityviniuose veiksmažodžiuose (pvz., *atrasties* „sau rasti" greta *atsirasti* „dingus kur nors, vėl atsirasti" Zinkevičius 1966: 334) lyg ir rodo vėlesnį suaugimą su veiksmažodžiu negu infiksinių akuzatyvinės reikšmės formų (Kazlauskas 1968: 144–145; Jakulienė 1968: 65, 78, 220, 246). S. prūsų kalboje tranzityvinių sangrąžinių veiksmažodžių su datyvinės reikšmės *si* ar *sin* visai nerasta (Jakulienė 1969: 42), palyginti siaurai jie vartojami ir latvių kalboje (Endzelīns 1951: 986; Lepika MLLVG I 557). Lietuvių kalboje jie taip pat daug retesni negu atitinkami intranzityviniai sangrąžiniai veiksmažodžiai. E. Hermanno (1926: 80 tt.) pastebėtas didesnis *mi, ti* datyvinės reikšmės dažnumas XVI-XVII a. raštuose, palyginti su akuzatyvine, gali būti paaiškintas tuo, kad ortotoninės įvardžių formos *mane, tave* greičiau išstūmė senąsias enklitines iš tiesioginio objekto (sintaksinio) linksnio pozicijos, o labiau periferinės datyvo formos išliko ilgiau; taigi ši aplinkybė irgi neverčia akuzatyvinę *mi, ti, si* reikšmę laikyti naujesne.

4.5.2. Nepavykus apibrėžti vieningą pirminę enklitiko *si* linksnio reikšmę, iš viso buvo suabejota, ar šį enklitiką galima laikyti įvardžio linksnio forma. Svarbiame ir turiningame A. Jakulienės darbe (1968) įtikinamai parodyta, kad dabartinėje lietuvių kalboje dalelytė *si* dažnai yra intranzityvumo rodiklis, neturintis linksnio reikšmės. Tačiau neatrodo įtikinamas autorės bandymas laikyti tokią *si* funkciją seniausia ir nukelti ją į tolimus prabaltų praeities laikus (1968 : 227–8; 231 tt.; Якулене 1968 : 17). Pirmiausia, sunku patikėti, kad pirminė formanto *si* reikšmė būtų buvusi tokia abstrakti. Tam prieštarauja tipologiniai motyvai, ypač sangrąžinių veiksmažodžių susidarymas slavų, germanų ir – jau istoriniais laikais – romanų kalbose, kur aiškiai matyti sangrąžinio formanto, sakinyje dažnai dar tebeturinčio atskiro žodžio poziciją, kilmė iš sangrąžinių įvardžių akuzatyvo bei datyvo formų, o pačių sangrąžinių veiksmažodžių semantika labai panaši į baltų (plg. kad

---

[22] Dėl formanto *si* santykio su sangrąžinių įvardžių datyvo formomis žr. Поржезинский 1903: 88–9; Havránek 1928: 111; Endzelīns 1951: 915; Mažiulis 1959: 11–12; Stang 1966: 253–4.

[23] Dėl šios prielaidos žr. Zubatý 1904: 59–60; Endzelīns 1944: 131–2; 1957: 148; Havránek 1928: 114; Mažiulis 1959: 13.

ir vad. reflexiva tantum *bijotis*, *džiaugtis*, *gėdytis* ir pan. sandaros bei reikšmės paralelumą visose minėtose kalbų grupėse). Pati tranzityvumo: intranzityvumo opozicija nėra labai archaiška: tai rodo tiek seniausių ide. kalbų paminklų[24], tiek ir pačios lietuvių kalbos duomenys[25]. Tačiau svarbiausia yra tai, kad enklitiko *si* istoriškai neįmanoma atsieti nuo *mi* ir *ti*, kurie senuosiuose raštuose, retkarčiais ir tautosakoje, turi aiškią įvardžių datyvo bei akuzatyvo reikšmę. Šių linksnių reikšmė daugiau ar mažiau jaučiama ir daugelyje sangrąžinių veiksmažodžių.

Pažymėtina, kad ir kitose, ypač seniausiai paliudytose, ide. kalbose atitinkamų enklitinių įvardžių formos gali eiti įvairiais linksniais. Pavyzdžiui, s. ind. (ved.) *mē*, *tē*, prakr. *se*, av. *mē*, *tē*, *hē*, *šē*, atitinkantys lie. (ir slavų) *mi*, *ti*, *si*, turi ne tik datyvo, bet ir akuzatyvo reikšmę (Delbrück 1888: 205–6; 1893: 462; Wackernagel 1930: 471 tt., 484); be to, s. ind. *mē*, *tē* semantiškai atitinka dar ir genetyvą, o av. *hē* – dar ir ablatyvą bei instrumentalį (Wackernagel ib.; Havránek 1928: 112 su lit.). Bandymai išvesti kai kurias šių enklitikų reikšmes (pvz., genetyvinę) iš pirminės datyvinės pasirodė nesėkmingi[26]. Hetitų įvardiniai enklitikai *mi*, *ti*, *ši* (=*si*), kurie, pasak V. Ivanovo (1965: 230), tiesiogiai atitinka lie. *mi*, *ti*, *si*, turi posesyvinę, datyvo (Friedrich 1952: 141–2, 192, 223; Kronasser 1956: 143–6), o luvių hierogl. *mi* – gal ir nominatyvo reikšmę (Дунаевская 1969: 72).

Tokiomis aplinkybėmis labiausiai įtikima atrodo prielaida, jog įvardinių enklitikų *mi*, *ti*, *si* vartojimas įvairių linksnių (ypač datyvo ir akuzatyvo) reikšmėmis yra archaiškas reiškinys, galbūt paveldėtas iš tų laikų, kai įvardžių netiesioginiai linksniai dar nebuvo morfologiškai diferencijuoti (Wackernagel-Debrunner 1930: 471, 485; Havránek 1928: 111, 113; Erhart 1970: 37)[27]. Taigi ir datyvinė, ir akuzatyvinė lietuvių k. enklitinių įvardžių *mi*, *ti*, *si* reikšmės gali būti vienodai senoviškos. Kad enklitikas *si* reprezentuoja būtent sangrąžinio įvardžio kamieną, mūsų manymu, pakankamai aiškiai rodo jo forma, reikšmė, santykis su *mi*, *ti* ir giminiškų kalbų įvardiniai atitikmenys.

4.5.3. Tačiau kuri iš minėtų dviejų enklitinio įvardžio *si* reikšmių turėjo didesnį vaidmenį sangrąžinių veiksmažodžių susidarymui? Kadangi visose baltų kalbose, kurių duomenys žinomi, sangrąžiniai veiksmažodžiai pirmiausia sudaro priešpriešą tranzityviniams (Jakulienė 1967: 199–200), reikėtų manyti, kad tokią priešpriešą labiausiai nulėmė *si* akuzatyvinė reikšmė. Akuzatyvinė šio enklitiko vartosena, eliminuojanti kito tiesioginio objekto galimumą, geriausiai paaiškina jo vyraujančią intranzityvinimo funkciją. Tai patvirtina ir tipologinės giminiškų kalbų paralelės. Pavyzdžiui, rytinių slavų kalbose dar aiškiai įžiūrima sangrąžinių veiksmažodžių raida iš akuzatyvinės reikšmės įvardžio *sen* samplaikų su veiksmažodžiais (Meйe 1951: 263; Havránek 1928: 24 tt.; Гавранек 1963: 60 tt.; Борковский-Кузнецов 1965: 288–9). Iš germanų kalbų ypač ryškią paralelę matome skandinavų kalbose, kur sangrąžinių veiksmažodžių formantas *-sk* yra aiškiai kilęs iš enklitinio įvardžio akuzatyvo; s. islandų kalboje jis vartojamas pagrečiui su *-s*, kuris gali būti ir datyvinės kilmės. Šie formantai, turėję vyraujančią akuzatyvinę (kai kur ir datyvinę) reikšmę, yra virtę morfologiniais rodikliais, žyminčiais veiksmo apribojimą subjekto sfera ir jau skiriasi nuo ortotoninių įvardžių akuzatyvų (s. isl. *sik*, norv. *seg*), kurie žymi tiesiog į subjektą nukreiptą veiksmą (Стеблин-Каменский 1953: 238 tt.; 1957: 124 tt.; Гухман 1964: 214 tt., 229–59). Daugelyje kitų germanų

---

[24] Dėl tranzityvumą sąlygojančių valdymo ryšių silpnumo s. ind., gr. ir kt. kalbose plg. Meillet-Vendryes 1924 : 519 tt.; Renou 1965: 231; Chantraine 1953: 8, 16–7, 232, 319 tt. (kiek kitaip Савченко 1975: 336–7); tiesiogiai dėl tranzityvumo kategorijos ide. žr. Десницкая 1951: 143; Перельмутер 1974: 71–81.

[25] Plg. aut. 1974: 233–4; 1974a: 244–5; žr. dar 3.3.

[26] Plg. Havers 1911: 19 tt., 323 ir Brugmann-Thumb 1913: 458 dėl s. ind. *mē*, *tē* genetyvinės reikšmės kilmės; motyvuotą šio požiūrio kritiką žr. Hermann 1926: 77 ir ypač Havránek 1928: 112–3.

[27] Su enklitinių įvardžių senoviškumu nuo F. Boppo laikų kai kas sieja atitinkamų atematinių veiksmažodžio fleksijų *-m*, *-t*, *-s* kilmę (įvardinių elementų agliutinacijos būdu); pastaruoju metu šiai pažiūrai atstovauja Савченко 1960: 48 tt.; Иванов 1963: 185; Erhart 1970: 12–3, 51.

kalbų (netgi gotų kalboje, turinčioje seniausią rašytinę tradiciją[28]), kaip ir romanų kalbose, sangrąžinių įvardžių akuzatyvai dar yra išlaikę morfologinį savarankiškumą, nors semantiškai jie daugeliu atvejų nuo veiksmažodžio neatskiriami (kaip vok. *sich freuen, sich fürchten*, pranc. *se réjouir* etc.). Tokio tipo sangrąžinių veiksmažodžių formavimasis iš junginių su sangrąžinio įvardžio akuzatyvu pastebimas jau liaudinėje lotynų kalboje, kur greta mediopasyvinės prigimties formų *delectari, fieri* ir pan. įsigali *se delectare, se facere*, plg. *ubi se tamen montes ... aperiebant* Peregr. Aeth. I, 1 (Дынников и др. 1975 : 282); *facit se hora quinta* ib. 60, 135). Greta akuzatyvinės linksnio reikšmės sangrąžinių veiksmažodžių susidarymui ide. kalbose didelį vaidmenį turėjo ir paties sangrąžinio įvardžio kamieno **s(e)-* inkliuzyvinė reikšmė[29], kuri įgalino sangrąžines veiksmažodžių formas atskirose ide. kalbų grupėse (baltų, slavų, germanų, romanų) gauti labai panašias funkcijas ir virsti senojo mediopasyvo semantiniais atitikmenimis.

Skirtingai nuo romanų ir daugumos germanų kalbų, ryt. baltų enklitinis įvardis *si* prarado morfologinį savarankiškumą jau prieš raštijos pradžią. Tai neprieštarauja archaiškam baltų kalbų pobūdžiui, nes jose šis įvardis galėjo būti susietas su veiksmažodžiu daug anksčiau negu, pavyzdžiui, germanų kalbose. Baltų kalbų senoviškumas irgi nėra absoliutus, apimantis visą gramatinę sistemą. Tiek baltų, tiek ir kitų giminiškų kalbų sangrąžiniai veiksmažodžiai nepriklauso prie senųjų indoeuropietiškų reliktų ir, be abejo, yra daug naujesni už atitinkamos reikšmės medialines indoiraniečių ar graikų kalbų formas.

4.5.4. Iš lietuvių k. veiksmažodžių sangrąžinėse formose išlikusių senųjų tematinių asmens galūnių matyti, kad veiksmažodis su prisijungusiu postpoziciniu enklitiniu įvardžiu *si* buvo laikomas morfologiškai vientisa forma prieš galūninių *-ie* < **-éi*, *úo* < **-ó* sutrumpėjimą, plg. lie. *velkúosi, velkíesi*, la. *vę̀lkuôs, vèlciês* (Endzelīns 1951: 903 tt.). Gana seną suaugimą į vieną žodį rodo ir specifinės jų kirčiavimo ypatybės (Skardžius 1935: 201 tt.; Kazlauskas 1968: 88 tt.; Girdenis-Žulys 1972: 199). Nesutrumpėjusios galūnės dažniausiai randamos ir prieš senuosiuose raštuose užfiksuotą baigiantį nykti enklitiką *-t*, pvz.: *duosiuot* MP 85, KN 52_5, BrB Pat 3, 28, *lįkiůt* („linkiu tau"), *rodiiůt* DP 514_{11}, *meldziuot* N 379, *duomiet* MP $176^a{}_{10}$, BrB Apr 3, 18 (Hermann 1926: 50, 37 tt., 46 tt.). Tuo tarpu prieš enklitiką *mi*, geriausiai išlaikiusį įvardžio linksnio (ypač datyvo) reikšmę, galūnės jau sutrumpėjusios, plg. *dosi mi* ChB II Kar 20, 5, *nedosi mi* I Moz 30, 31, *służysi mi* I Moz 29, 27, *budawosi mi* II Sam 7, 5 ir pan., netgi *kalbejot mi* ChB I Sam 12, 1, nors prieš trumpesnę formą *-m* dar pasitaiko ir išlaikytų, plg. *galim* „gali mane" BrB Ps 44, 7 ir *galiem* „t. p." Teis 19, 18^{30}.

Enklitikai *-mi, -ti*, ypač turintys datyvo reikšmę, iki pat galo išlaikė morfologinį bei semantinį savarankiškumą. Kitaip enklitikas *si*: jo junginiai su veiksmažodžiais bei veiksmažodiniais daiktavardžiais baltų kalbose nuo pat pirmųjų paminklų funkcionuoja kaip semantiškai nedalomi vienetai. Enklitikas *mi* prie veiksmažodžių su *-si*, praradusiu linksnio reikšmę, jungiamas visai taip pat, kaip prie nesangrąžinių, pvz.: *gailis mi* ChB I Moz 6, 7, *regis mi* III Moz 14, 35 ir pan. (Hermann 1926: 37). Semantiškai vieningi ir negausūs prūsų kalbos veiksmažodžiai su enklitikais *-si* ir *-sin*; verčiant originalo sangrąžines konstrukcijas, su jais, kaip ir su nesangrąžiniais, eina ortotoninių sangrąžinių įvardžių akuzatyvai, pvz.: *Turei sien ... maitātunsin* 199_{20-1} *– sollen sich ... neeren* 198_{16} (Jakulienė 1969: 39–40). Matyt, lietuvių k. akuzatyvinės reikšmės enklitikas *si* (kaip ir atitinkamos enklitinės slavų bei skandinavų kalbų formos) jau labai senais laikais buvo pradėtas semantiškai api-

---

[28] Dėl gotų k. sangrąžinių veiksmažodžių žr. Hermodsson 1952: 85 tt.; Buch 1958: 335 tt.

[29] Žr. Гухман 1964: 214. Plg. dar **s(e)* kamieno formų vartojimą visų trijų vn. ir dg. asmenų savybine reikšme nuo pat seniausių ide. kalbų paminklų. Dėl negalimumo išvesti visas intranzityvinių sangrąžinių veiksmažodžių reikšmes iš akuzatyvinės sangrąžinio įvardžio vartosenos žr. dar Hatcher 1942: 44; Hermodsson 1952: 85 tt.

[30] Pavyzdžiai iš Hermann 1926: 19, 21.

bendrinti kaip tam tikras veiksmažodžio formantas, žymintis veiksmo apribojimą subjekto sfera. Tuo būdu susidarė formos, reiškiančios tarpusavio veiksmą (lie. *bartis, ginčytis, susitikti*, la. *bārties, kauties, ķildoties, sastapties*), savaiminius procesus (lie. *driektis, niauktis, sunktis*[31], la. *stiepties, mākties, sūkties*, pr. *sien audāt* „geschehen" 169_{22-3}[32] *etlāikusin* „enthalt sich" 210_{11-2}, *embaddusisi* „stecket" 227_{22} ir pan., kurios stačiai stebėtinai atitinka tų pačių reikšmių slavų bei germanų kalbų sangrąžines formas bei konstrukcijas iš vienos pusės ir s. indų bei graikų mediopasyvo formas – iš kitos.

Gavęs specifinę semantinę funkciją, enklitikas *si* buvo naujai įprasmintas ir įsitvirtino gramatinėje sistemoje kaip tam tikras morfologinis formantas, o *mi, ti*, išlaikę datyvo ir akuzatyvo reikšmes, jau lietuvių kalbos rašytinės tradicijos laikotarpiu buvo išstumti atitinkamų ortotoninių formų.

Formantas *si* ne tik įsitvirtino bendresne funkcija, bet ir smarkiai išplėtė savo vartojimo sritį: jau gerokai prieš raštijos pradžią jis pradėtas dėti ir prie daugelio intranzityvinių, ypač būsenos, veiksmažodžių. Tuo būdu atsirado tokios formos, kaip *liktis, gultis, sėstis, gailėtis, džiaugtis, bijotis, liautis* ir pan., maža ką bendra teturinčios su senosiomis *si* linksnių reikšmėmis ir vartojamos greta senesnių nesangrąžinių. Čia vėl labai ryškią paralelę matome slavų ir germanų kalbose, plg. s. sl. formas *bojati sę, smьjati sę, sъžaliti si*, kurios be enklitiko nevartojamos jau seniausiuose paminkluose (skirtingai nuo senesnę būklę išlaikiusių lietuvių k. senųjų raštų) ir gretimines *moliti* || *moliti sę, plakati* || *plakati sę* (Гавранек 1963: 61; Борковский-Кузнецов 1965: 288–9); panašiai s. isl.: *fjask* || *fjá* „neapkęsti", *undrask* || *undra* „stebėtis", bet jau tik refl. *óask* „bijotis" (Гухман 1964: 247 tt. su lit.). Enklitinio įvardžio morfologizacija paaiškina ir nominatyvinių dalyvių konstrukcijų su sangrąžinėmis šių veiksmažodžių formomis išplitimą.

4.5.5. Nors baltų (kaip ir slavų) kalbų sangrąžiniai veiksmažodžiai jau nuo senų laikų sudaro gana pastovius ir semantiškai neskaidomus vienetus, vis dėlto sen. raštuose, tautosakoje bei tarmėse randama nemaža enklitiko *si* buvusio savarankiškumo liekanų. Iš jų pirmiausia minėtinas tam tikras pozicinis *si* laisvumas reliktinėse sustabarėjusiose lietuvių ir latvių k. formose bei konstrukcijose, kuriose tarp *si* ir veiksmažodžio šaknies įsiterpia kiti enklitikai[33], pvz. lie. *nesigibiaus* KN 79, *pasigižiūrėjau, pasigidėjau* Pnm (Būga 1959: 44) greta *negisitikėjau* TŽ 311_{15}; *delsi rangiančiu zmoniu* SE 159_{15} (Hermann 1926: 90); la. *iz-sa gàuži raudājuos* BW 205; *nuo sa skaņi gavilēju* BW 632 (Endzelīns 1971: 187) ir pan.; turbūt čia pridera ir lie. *wisesi tur ischpažinti* MT (PM) 2^{a}_{6-7}, kur *si* turi panašią distancinę poziciją ir datyvinę reikšmę, kaip *mi* konstrukcijoje *wisur mi wilkai apspito* KN 17_{2} ir pan. (Hermann ib. 33), la. *sa*, pvz., *ap-sa pate duomājies!* BW 4690 (Endzelīns 1951 : 627), ir todėl nebūtinai turi būti laikoma korektūros klaida (taip Jakulienė 1969 : 197–8): distancinės pozicijos atvejų su *si* retumas, palyginti su *mi*, paaiškinamas pastarojo enklitiko neprarastu savarankiškumu. Žinoma, tie *si* pozicinio laisvumo atvejai, atspindintys iš tolimos senovės paveldėtus enklitinių žodelių išdėstymo polinkius, dar nepaverčia minėtų sangrąžinių formų dviejų žodžių junginiais – lygiai kaip *mi, gi, nu* ar įvardžio *jis* formų įsiterpimas tarp priešdėlio ir šaknies[34] nesuardo priešdėlinių veiksmažodžių ar kitų sudurtinių formų semantinio vieningumo, plg. *atmileisk* KG 376, *pagidėk* MP 112_{36}, *praiispůlęs* DP 169_{21}, *nug-*

---

[31] Plg. visai kitos reikšmės konstrukcijas su sangrąžinio įvardžio galininku: *barti save, sunkti save* ir pan.

[32] Taip pat ir su enklitiku *sin*: *Audāsin* 163_{5}, *audaseysin* 105_{16} „geschehe" (Jakulienė 1969 : 39).

[33] Apie šias konstrukcijas žr. Bezzenberger 1877: 165; Būga 1959: 44; Hermann 1926: 90; Endzelīns 1951: 627, 903; 1971: 187; pastaruoju metu Иванов 1965: 227 tt.; 1974: 106–10.

[34] Į priešdėlinių veiksmažodžių su įsiterpusiais enklitikais ir įvardžio *jis* formų infiksacijos artimumą atkreipė dėmesį jau K. Būga 1959: 44–5. Dėl jų ryšio su enklitikų antrąja vieta sakinyje pagal J. Wackernagelio dėsnį ir senovine ide. sakinio dalių tvarka žr. Hermann 1926: 1 tt., 264 tt., 399 tt.; Иванов 1965: 227 tt.; 1974: 106–10.

hiewargie KN 186_{19} (Zinkevičius 1957: 7–8), *komidel* KN 49_{5}, *togidel* BrB III Moz 26, 41, *tegigul* KN 76_{7}, MKr 20_{12} ir net *kanugidel* WP $118^{a}{}_{74}$, *kanugidrin* WP $17^{a}{}_{20}$, $118^{a}{}_{13}$ – su dviem įsiterpusiais enklitikais. Vis dėlto tai yra neabejotini enklitiko *si* buvusio reliatyvaus savarankiškumo reliktai.

4.6. Konstrukcijos su sangrąžinėmis formomis

4.6.1. Konstrukcijos su *si*

Enklitiko *si* reliatyvaus savarankiškumo bei linksnio reikšmės pėdsakų galima įžiūrėti ir kai kuriose akuzatyvinėse predikatinio atributo konstrukcijose. Vieną tokį atvejį iš J. Bretkūno Postilės nurodė E. Tanglis (1928: 50): *Ponas Iesus Kristus szinnoiosi didziu daiktu ir darbu delei isch dangaus ant szemes atejusi, ir isch Marios gimusi* I 267. Lygindamas jį su s. rus. *jegda že vidě sę sъkrušena, glagola* (Потебня 1958: 309), jis manė, kad tokios GD konstrukcijos sudariusios VD pagrindą (Vorstufe): enklitikui *si* praradus akuzatyvo reikšmę, GD su sangrąžiniais veiksmažodžiais virtęs VD.

Plačiau patyrinėjus XVI-XVII a. kalbos paminklus, galima įsitikinti, kad šis pavyzdys nėra atsitiktinis. Tokių atvejų, kur sangrąžos formantas *si* savo reikšme akuzatyvinėje konstrukcijoje atitinka sangrąžinį įvardį *save*, randame ne tik su dalyviais, bet ir su vardažodžiais bei infinityvais. Štai keletas pavyzdžių:

Meldzama, sakikesi maną Seserį BrB I Moz 12, 13 (*Lieber, so sage doch | Du seiest meine Schwester; dic ergo, quod soror mea sis*). Kad *si* čia turi sangrąžinio įvardžio akuzatyvo reikšmę, patvirtina ir pagrečiui einanti konstrukcija *kam sakei ię tawa Seserį* I Moz 12, 19; plg. kitas konstrukcijas su verba dicendi (aut. 1974: 201) ir atitinkamus pavyzdžius su *save*: *Sora regiedámá ne waysingą save* MP $68^{a}{}_{3}$ *(widząc niepłodność swoię* RP 42_{36});

Bei schis (viršuje pabraukto *ghis*) *suprata, sawe sugautą, noreiosi patsai nudurti* BrB II Mak 14, 42 *(wolt er sich selbs erstechen)*; plg. dar *ghis dûsis rasti* BrB II Kron 15, 4^{35} tipo konstrukcijas, nors jose galima ir vokiečių k. įtaka *(wird er sich finden lassen)*; čia *si* ir *save* kartais eina pagrečiui tame pačiame sakinyje, plg.: *sawe... noreia affierawotiesi* MT (PM) 20_{16} (taip pat neinfinityvinėse konstrukcijose: *patsai sawe... jra issidawes* MT (PM) $11^{a}{}_{22}$; retkarčiais ir su enklitiku *-t*, pvz.: *aš tave papiáusuot* Vn, LKŽ IX 898).

Enklitikas *si* čia turi tokią pat akuzatyvo reikšmę, kaip ir konstrukcijose su dalyviais, pvz.: *Togidel ir mes krikschczonis nessitikekem wissad gero schemme giwenime turresenczius* BrP I 258; *duosi materischkei Iesabel kuri sakosi Pranaschiene esanczią* (paskui taisyta į *esanti*) *makiti* BrB Apr 2, 20 (*spricht | sie sey ein Prophetin; quae se dicit propheten)*. Visai taip pat GD konstrukcijose vartojami akuzatyvinės reikšmės enklitiniai įvardžiai *mi* ir *ti*, plg.: *Sztai iszmiwisk báymey mirsztánti* KN 76_{20}; *Ans mi ápsaugos biiánti* KN 78_{10-21}; *Sunau te girdźiu raudanti* SIG I 97_{16}[36].

Iš tokių pavyzdžių galima numanyti, kad enklitikas *si* tais laikais, kai jis dar turėjo sangrąžinio įvardžio linksnio reikšmę, akuzatyvinėse konstrukcijose su vardažodžiais ir dalyviais buvo vartojamas panašiai kaip ortotoninė forma *save*.

4.6.2. Konstrukcijos su *save*

4.6.2.1. Šiuo metu GD su sangrąžinių ortotoninių įvardžių akuzatyvais jau beveik nebevartojamì; jų retkarčiais pasitaiko tik su kai kuriais veiksmažodžiais

[35] Panašiai ir II Kron 15, 15 bei kt.

[36] *te* < *ti* Slavočinskio giesmyne, matyt, yra tokia pat raseiniškių tarmės ypatybė, kaip *se*< *si*; dėl pastarosios Zinkevičius 1974: 145.

arba tam tikruose kontekstuose (pvz., su kitų įvardžių akuzatyvais): *juntu save einant kaskart niekyn, silpnyn* Sln; *Rodos, jis matė save skrendantį aukštai aukštai* CvR II 42; *Pamatę save ir kitus taip atsimainiusius, atspėjo žmonės ir tos atmainos priežastį* Bil (LKŽ VII 741). Tačiau XVI-XVII a. raštuose tokios konstrukcijos yra dar gana dažnos: čia jų pastebėta apie 90[37], t. y. maždaug 4% visų GD arba 20% VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais. Tai reiškia, kad maždaug vienu atveju iš penkių, kai veiksmažodžio ir dalyvio veiksmų subjektas buvo identiškas, senųjų raštų autoriai rinkosi GD su sangrąžinio įvardžio akuzatyvu, o keturiais – VD su sangrąžiniu veiksmažodžiu.

Pagal savo gramatinę formą konstrukcijos su sangrąžiniu įvardžiu atitinka GD. Jų pagrindiniu nariu dažniausiai eina veiksmažodžiai *žinoti, tikėti, (at)sakyti*, apskritai vyraujantys neobjektinio tipo GD, rečiau – *regėti, išvysti, girdėti, byloti*, siejami su esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laiko veik. dalyviais, pvz.: *O kaip regeia, sawe ne pritenkanti pinnigais ... bijoios* BrB I Mak 3, 29 *(sahe | das er nicht Geld genug hatte). Rahel regedama sawe Jakubui nieka nepagimdancze, peike ghi Sesserį sawa* BrB I Moz 30, 1 *(sahe | das sie dem Iakob nichts gebar)*; *idánt ir tu | regiedamás jau ánt páties wikia | árbá galá świeta sawe esanti tay weyktumbey* SE 242_{24}; *iszwisite ... pacius sawe iszmestus oran* ChB Luk 13, 28;

szinoia Iesus iog iam Tiewas wis buwa ing io (359) *rankas padawes | ir sawe nog Diewo ateijusi* BrP I 359–60; *Ianas ... szinodamas sawe iau ne ilgai giwa busenti | nor* BrP I 31; *žinodami | sawe tikrai sanczus prijmtus* MT 130;

idant ... anus priwestu tiketi sawe reginczius szmogu BrP II 37; *Nęsa kada tikietu turinti sawe taip daug piktibiu | ir taip beigwiel* (8) *daug gera sawe priwalanti* VE 8–9;

ghis sakie | sawe santi Karaliumi Szidu VEE 207_{22}; *Nesa ghis iemus buwa pasakens, sawe Szidą santį* BrB Est 3, 4 *(hatte jnen gesagt | das er ein Iúde were)*[38]; *materischkes ... ataija biladamas, sawe regeijmą Angelu regeiuses* BrB Luk 24, 23 *(dicentes se etiam visionem angelorum vidisse)*[39]; *idant to szenklintu sawe tas szmones milinti* BrP I 144.

Konstrukcijose su sangrąžiniu įvardžiu vartojami ir es. bei būt. l. nev. dalyviai:

Paszinkimeg tada | sawe teisei korojemus MT 186; *ieng nepabasznieghi ... sawe praszudomus paszintu* MT 249[a]; *idant ir Moterischkiu gimine szinnotu | sawe Diewa milima | ir dali turresenczes dangaus Karalistoie* BrP II 34; *tiketi ... sawe nůg Diewa malonena prijmama* MT 138_{14}; *nuog Anioła girdeiay | Sawe Diewuy pażénklinta | Vz Motiná paszłowinta* SIG II 71_{16-7}.

Kaip ir daugumoje neobjektinio tipo GD, tarp veiksmažodžio ir sangrąžinio įvardžio galininko tokiose konstrukcijose nėra tiesioginio valdymo ryšio, ir įvardžio junginys su dalyviu semantiškai atitinka objektinį aiškinamąjį sakinį. Todėl konstrukcijas sudaro ir neigiamos formos(a) bei sangrąžiniai(b) veiksmažodžiai, nevaldantys galininko.

a) *Iakubas ... iem ne pasake, sawe beganti* BrB I Moz 31, 20 *(nicht ansaget das er flohe)*; *dalis szmoniu teipaieg netik sawe tokioie bedoie giwænanczius* BrP II 220; *abeioiensis tenetik sawe ko nog Pono gausenti* BrP II 102;

b) *piktieghi ... sawe ing nieka pawirsenczus | noprosnai be tikesis* MT 254_{20}; *tikekimes ... sawe ischgisenczius* BrB Jer 8, 15 *(verlasset euch drauf ... das jr sollet heil werden)*; *sussirodiios ghis su ieis. Sawe norinti ... iam uszteketi* BrB II Mak 13, 13 *(beratschlagt er mit jnen | Er wolte ... jm entgegen ziehen)*; *Tulas taresi sawe radusi ta daiktą* BrB Sir 29, 4 *(meinet | Es sey gefunden)*; *Kurie prieszasties ieschko* (pabr. *kaip galetu) girtisi sawe takius sanczjus* BrB II Kor 11, 12 *(rhůmen móchten | sie seien wie wir)*.

---

[37] Į tą skaičių įeina ir konstrukcijos su refleksyvine reikšme pavartotomis asmeninių įvardžių galininko formomis *mane, tave, mus*, žr. 4.6.2.3.

[38] Visai panašiai BrB I Moz 29, 12; Apr 3, 9; žr. dar BrP II 263, BrB Judit 2, 3; I Mak 7, 33.

[39] Panašiai BrP I 404; II 263.

4.6.2.2. Beveik ketvirtadalį visų GD su *save* sudaro sangrąžiniai veiksmažodžiai (17 iš 70). Tuo tarpu GD konstrukcijose, kuriose dalyvio ir veiksmažodžio subjektas skiriasi, sangrąžinių veiksmažodžių yra tik apie 2,6%[40]. Taigi konstrukcijose su *save* sangrąžinius veiksmažodžius senųjų raštų autoriai vartojo beveik dešimteriopai dažniau. Toks skirtumas negali būti atsitiktinis. Jis verčia manyti, kad bent kai kuriose konstrukcijose ortotoninė įvardžio forma *save* pavartota išblėsusiai enklitiko *si* linksnio reikšmei sustiprinti, kaip ji kartais vartojama ir kitais atvejais, plg.: *kursai patsai sawe nepateptu per Dwasse schwenta affierawoiossi* VEE 52_3. Tuo atveju čia irgi turėtume buvusios *si* akuzatyvinės vartosenos reliktus, tik labiau išblukusia reikšme negu jau minėtose *nesitikėkim turėsiančius* tipo konstrukcijose. Taip gali būti interpretuojamos sangrąžinės formos kad ir šiuose pavyzdžiuose:

piktieghi sawe nůg Diewa amszinai su welnais regesis atmestus MT 254_2; *Ghis ... Neatboiasi* (užbr. *iog*) *sawe noprosnai dirbanti* BrB Job 39, 16 *(Achtets nicht | das er vmbsonst erbeitet)*; *tie sawe ... tułomis Iauties bilančius kalbomis* SIG I 125_{14-6}.[41]

Konstrukcijų su *save* vartojimą XVI-XVII a. kalbos paminkluose (ypač J. Bretkūno raštuose) aktyvino ir lotynų kalbos pavyzdžiai, ypač accusativus duplex *(dixit se divitem* tipo*)* ir accusativus cum infinitivo su atitinkama sangrąžinio įvardžio forma *se*. Beveik visos tokios konstrukcijos, randamos J. Bretkūno NT vertime, atitinka lotyniškojo originalo acc. c. inf. arba acc. duplex, plg.: *atsake save neszinanczius – responderunt se nescire* Luk 20, 7; *sakis, sawe Szidus sanczius – dicunt se Iudaeos esse* Apr 3, 9; *bilantį sawe santį Christų Karalių – dicentem se Christum regem esse* Luk 23, 2; *atsake ... sawe wel trumpai the eisentį – respondit ... se autem maturius profecturum* Apd 25, 4. Tad tokio tipo GD to meto liaudies kalboje turbūt buvo mažiau populiarus negu rašytiniuose šaltiniuose.

4.6.2.3. Be sangrąžinio įvardžio *save*, konstrukcijose su sutampančiu veiksmažodžio ir dalyvio veiksmo subjektu pavartojami ta pačia reikšme ir asmeninių įvardžių galininkai *mane, tave, mus*, pvz.:

parodisiu, mane schwentą santį BrB Ezech 28, 25 *(erzeigen | das ich heilig bin); prisiekiau, mane ne norintį ... rustauti* Iz 54, 9 *(hab ... geschworen | das ich nicht ... zůrnen ... wil)*[42].

ischtirsi ir ischpaszinsi | tawe daug grieku ant sawens turinti BrP II 285; *Bei atmink, tawe Tarnu Egypte buwusį* BrB V Moz 24, 18 *(solt gedencken | das du Knecht ... gewesen bist)*[43]; *Er szinnoiei tawe thů cziesu gimsentį*? Job 38, 21 *(Wustestu | das du zu der zeit soltest geboren werden?)*[44];

ieng pasiroditumbime, mus paźistanczus | tą santi tikrůiu Diewu MT 119_5; *Ischkoghi galime żinoti | mus ... sanczus ischrinktus*? MT 171_1; *idant ... atleidima ghreku mus apturinczus tiketumbim* Mž 376[45].

Išskyrus paskutinius tris pavyzdžius, visos kitos tokios konstrukcijos randamos J. Bretkūno raštuose. 1 ir 2 asmens įvardžių vartojimas refleksyvine reikšme lietuvių kalbai apskritai nėra būdingas, paprastai pastebimas tik emfazės atvejais. Matyt, senuosiuose raštuose jį skatino lotynų ir vokiečių kalbos, ypač vertėjų vartotų vokiškų originalų, įtaka.

4.6.2.4. Čia aptarti senųjų raštų duomenys leidžia manyti, kad, reiškiant objektinius santykius tarp dviejų veiksmų, turinčių identišką subjektą, greta VD kitados buvo vartojamos ir GD konstrukcijos su sangrąžinių įvardžių galininko formomis: enklitine (atonine) *si* ir ortotonine *save*. Enklitikui *si* praradus linksnio reikšmę ir virtus morfologiniu formantu – sangrąžos dalelyte, dalyvio galininkas neteko sin-

---

[40] Plg. GD sudarančių veiksmažodžių statistiką (aut. 1974: 235–8).

[41] Galbūt *save* fakultatyvumu aiškintinas ir toks J. Bretkūno taisymas: *kursai pirm isch didzos Puikistes tikeios*, (pabraukta *sawe*) *norintį Mariams prisakiti* II Mak 9, 8 (*düncken lies |Er wolte dem Meer gebieten*).

[42] Žr. dar V Moz 26, 3; Job 31, 21; Jer 16, 21.

[43] Visai panašiai V Moz 24, 22; 15, 15; 5, 15.

[44] Panašiai II Sam 19, 6; Job 36, 24; Judit 6, 15; BrP II 360; 413.

[45] Panašiai BrP II 325; 412; BrB I Jon 4, 13; 5, 2; 5, 15 (lot. tekste šal. dėmenys su *quoniam*).

taksinio motyvavimo ir buvo pakeistas vardininku pagal iš seno egzistavusių nominatyvinių konstrukcijų pavyzdį, t. y. *jis sakėsi bėgantį* tipo konstrukcijos virto *jis sakėsi bėgąs* pagal tokius VD, kaip *jis atrodė einąs, manė gyvenąs, sakė bėgąs, džiaugė(si) grįžęs*. Tas pasikeitimas negalėjo įvykti staiga; veikiausiai gana ilgą laikotarpį, kurio pati pabaiga užfiksuota pirmuosiuose rašto paminkluose, abi konstrukcijos buvo vartojamos pagrečiui. Kaip tik tam laikotarpiui po sangrąžinių veiksmažodžių susidarymo taikytina A. Bielensteino ir E. Tanglio hipotezė dėl kai kurių GD su sangrąžiniu enklitiniu įvardžiu virtimo VD. Tačiau dalyvio galininko pakeitimą vardininku įgalino ta aplinkybė, kad kalboje jau nuo seno buvo vartojamos nominatyvinės konstrukcijos su emocinės būsenos, percepcijos ir informacijos veiksmažodžiais. GD su sangrąžiniais enklitiniais įvardžiais buvo ne nominatyvinės konstrukcijos pamatas, o vienas iš faktorių, sąlygojusių jos tolesnės raidos kryptį.

4.6.2.5. GD su ortotoninio sangrąžinio įvardžio galininku *save* išsilaikė gerokai ilgiau negu su atitinkamos reikšmės enklitiku *si* ir senuosiuose raštuose, kaip matėme, yra dar gana gausiai paliudytas. Vis dėlto XVI-XVII a. jis jau buvo stumiamas iš apyvartos atitinkamų nominatyvinių konstrukcijų. Šnekamojoje to meto kalboje jo vartojimo sritis galėjo būti dar siauresnė negu raštuose, kur jį tam tikru mastu palaikė lotynų k. pavyzdžių autoritetas. D. Kleinas, savo „Grammatica Litvanica" nurodęs abiejų konstrukcijų reikšmės atitikimą, kartu pabrėžia VD su sangrąžiniu veiksmažodžiu stilingumą: „Post verba reciproca eleganter sequitur Participium Nominativi casus, qvi per Accusativum cum Pronomine reciproco et verbo finito simplici explicari potest, ut: *sakosi turįs* /dicit se habere, *taresi | teisus esąs* / putavit se justum esse, pro *sako | sawę turinti, tare | sawę teisu santi*" KlG 165; panašiai ir Compendium'e, kur GD su *save* jau visai neminimas (KlC 111).

J. Bretkūno Biblijos rankraštyje GD su refleksyvinės reikšmės įvardžiais vietomis taisomas į VD (priešingų taisymų visai nepastebėta), pvz.:

Priesziniks ... statasi ing Baszniczen ... radidomasi (iš *-mas*), *sawe* (pabraukta) *Diewu santį* (pabr.) *essans* (prirašyta vėliau) II Tes 2, 4 *(gibt sich fur | er sey Gott; ostendens se tamquam sit Deus); Jei sakomies* (*-ies* prirašyta vėliau, po to išbr. *mus*) *Draugistę su iuo turinczius* (pabr., parašt.: *turį*) ... *melůiam* I Jon 1, 6 *(sagen | das wir Gemeinschafft mit jm haben; Si dixerimus quoniam societatem habemus)*.

GD su *save* keitimą VD atspindi ir retkarčiais pasitaikantys abiejų konstrukcijų kontaminacijos atvejai, pvz.: *idant sergansis ... tiketu sawe Ponip ... atleidima* (460) *gausens* BrP II 460–1.

Apskritai veiksmažodžio ir dalyvio veiksmų subjekto sutapimo atvejais XVI amžiuje VD buvo rašomosios ir, be abejo, šnekamosios kalbos norma. Tolesnėje kalbos raidoje jis beveik visai išstūmė iš vartosenos atitinkamas konstrukcijas su *save*. Pavyzdžiui, tose vietose, kur J. Bretkūnas dar pavartoja GD su *save*, S. Bytneris (1701) ir J. Rėza (1824) jau paprastai renkasi VD, pvz.: *sakis, sawe Szidus sanczius* BrB Apr 3, 9 – *sákos Žijdais esą* Bt – *sakos, esą Žydai* RB (žr. dar aut. 1974: 266).

4.6.3. Sangrąžinių formų išplitimas

4.6.3.1. GD su sangrąžinių įvardžių ortotoninėmis bei enklitinėmis (atoninėmis) formomis virtimas VD dar labiau išplėtė sangrąžinių veiksmažodžių vartojimą nominatyvinėse konstrukcijose. Aktyvinių: statyvinių veiksmažodžių opoziciją, kuri nuo žilos senovės sąlygojo akuzatyvinių konstrukcijų koreliaciją su nominatyvinėmis, pakeitė tranzityvinių : intranzityvinių sangrąžinių veiksmažodžių opozicija.

Kaip tik tokia būklė paliudyta XVI-XVII a. lietuvių k. paminkluose. Kaip matyti iš 2. 2. 1. ir 2 lent. pateiktų duomenų, juose sangrąžiniai veiksmažodžiai sudaro ~90% visų VD (iš 498 VD–444 su sangrąžiniais ir tik apie 50 su nesangrąži-

niais). Visi VD pavartoti sangrąžiniai veiksmažodžiai yra intranzityviniai. Daugiausia VD sudaryta su veiksmažodžiais *regėtis* (67), *tikėtis* (52), *tartis* (51), *sakytis* (55), *žinotis* (45), *pasižinti* (18), *(pa)rodytis* (19). Pažymėtina, kad kaip tik tų pačių veiksmažodžių nesangrąžines formas dažniausiai randame ir senųjų raštų GD: *regėti* (519 – abiem atvejais absoliučiai vyrauja), *žinoti* (264 – vienas iš dažniausių), *sakyti* (229), *tikėti* (118) (aut. 1974: 235–8). GD ir VD su tų pačių veiksmažodžių formomis sudaro reguliarią priešpriešą:

regi jį einantį : jis regisi einąs;
sako jį atėjusį : jis sakosi atėjęs;
tiki jį ateisiantį : jis tikisi ateisiąs ir t.t.

Netgi akuzatyvinėms konstrukcijoms su veiksmažodžiais, kurie XVI–XVII a. kalboje jau nebesiejami su galininku, bet gali sudaryti GD, pvz., *norėti, velyti,* priešpastatomas VD su sangrąžinėmis formomis, plg.: *kurie Mosaischkus jstatimus nareia laikomus* MT 208_{14} – *Tu Kriste nories didziu laikoms* BrP II 205.

Pagrečiui su sangrąžinėmis tokiuose VD vartojamos ir nesangrąžinės formos, plg.: *Tatáiġ kas ne noŕ báisei nůġ Diéwo sûditas* DP 285. Pastarosios vyrauja ir dabartinės žemaičių tarmės atitinkamose konstrukcijose, pvz.: *svečias... nor pavaišinamas* Kv (LKŽ VIII 860); *mergos nori laistomos* ŽemR II 207[46], bei latvių kalboje, plg. *es teicama negribēju* BW 8803; *visas grib precējamas* 11705; *visi grib sēdināti* 19137 (ME I 653); atitinkamų nominatyvinių konstrukcijų su „*norėti*" reikšmės veiksmažodžiais paliudyta ir s. indų kalboje, plg.: *prajíjanišamāṇó 'venat* "he longed to be born" Renou 1936: 10, paž.: „gimdomas norėjo". Tad nesangrąžinių veiksmažodžių vartosena tokiuose VD veikiausiai yra senoviška. Sangrąžos dalelytė čia galėjo būti pridėta dėl minėto GD : VD priešpriešos pobūdžio, nors visai galimas ir senas *norėti* ryšys su refleksyvinės reikšmės įvardžio galininku, plg. lot. *volo me venire* tipo konstrukcijas (Miller 1974: 228–9).

Sangrąžinių veiksmažodžių išplitimą nominatyvinėse konstrukcijose sąlygojo ir ta aplinkybė, kad formantas *si*, netekęs linksnio reikšmės ir virtęs intranzityvumo rodikliu, jau seniai prieš raštijos pradžią buvo dėliojamas ne tik prie tranzityvinių, bet ir prie būseną reiškiančių intranzityvinių veiksmažodžių. Tuo būdu sangrąžinės formos išplito konstrukcijose su 4.2.2. aptartais emocinės būsenos veiksmažodžiais *džiaugtis, gailėtis, didžiuotis* ir pan. Kai kurie iš jų senuosiuose raštuose gali sudaryti ne tik nominatyvines, bet ir akuzatyvines konstrukcijas. Tokiais atvejais minėta tranzityvinių ir sangrąžinių veiksmažodžių opozicija GD ir VD konstrukcijose neutralizuojama, ir subjekto identiškumas arba skirtumas veiksmažodžio forma lieka neišreikštas, plg.: *Dziaugieys ana atradusi* SlG II 72_5 ir *džaugiůs, tawę sweiką namump parejusi* KlG 165 (=KlC 111).

Sangrąžinių veiksmažodžių vartojimą VD skatino taip pat enklitinio įvardžio *si* sena inkliuzyvinė reikšmė (plg. 4.5.3.). Ne tik būsenos, bet ir percepcijos bei informacijos veiksmažodžių sangrąžinės formos eina ir VD sinonimiškuose aiškinamuosiuose sakiniuose (ypač subjekto sutapimo atvejais), pvz.: *daktarai sotug neszinnos | kaipo tas nauias liggas giditi* BrP II 459; *tada ghis taresi | tataigi nu gerai laimeiau* BrP II 377; *pats noretųś idąnt ii miletų (chćiał być milowan)* DK_1 120; *passiszinsta, iog tame sugrieschija* BrB III Moz 5,4; taip pat sangrąžinės formos vartojamos ir dabartinėse tarmėse, plg.: *jaučiaus, kad aš ne viena* Vrn; *drįsti sakytis, kad buvai karalium* BM 246; *brolis sakės, ka pardavė trobas* Dr (t. p. Krš, Mžk, Pn, Šlu ir kt.), panašiai ir su netiesioginės nuosakos formomis (žr. aut. 1977 : 19). Tokios konstrukcijos patvirtina, jog GD su sangrąžinių įvardžių akuzatyvais toli gražu nebuvo vienintelis VD su sangrąžinėmis veiksmažodžių formomis išplitimo židinys.

4.6.3.2. Sangrąžines veiksmažodžių formas nuo pat raštijos pradžios randame ir nominatyvinėse konstrukcijose su vardažodžiais, ypač būdvardžiais. Jas sudaro percepcijos, informacijos, apsimestinės būsenos veiksmažodžiai, pvz.:

[46] Plačiau žr. Būga 1959: 116–7; Sirtautas 1965: 28 tt.; aut. LKG II 361.

Regisi iż wirszaus kartays duona balta ir graži (zdá śie... chleb biały) SP II 106_6[47]*; Ana ... rodose teip biauri, kaip maischas* BrB Sir 25, 24 *(wird so scheuslich)*; *atskire žeme ... ieng* (40ª) *pasiroditu sausa* MT 40ª–41*; Diewas algoiasi stebuklingas (zowie się dziwny)* SP I 177_9*; mes kalti sakomės* RG 435_{17}*; szmogus / taresi teisus / geras ir Diewui intinkans* BrP II 91[48]*; kodelei desies swetima* BrB I Kar 14, 6 *(Warumb stellestu dich so frembd?)*[49].

Senuosiuose raštuose daugelis tokių konstrukcijų koreliuojamos su atitinkamomis akuzatyvinėmis visai taip pat, kaip VD, plg.*:*

Kad iûs ręgi grínus DP 484_{19} *(Gdy ie widzą vbogimi) – Kosznam sawa* (tais. iš *io*) *kelis tikras regessi* BrB Pat 21, 2 *(Einen jglichen dûncket sein weg recht sein)*;

Isch to nu palaiminga mane sakis BrP II 259– *(Maria) to ne wertá sakos* DP 600_{39} *(tego się niegodną poczyta* W 726*)*;

Tadda tare Eli ię girtą BrB I Sam 1, 14 *(Da meinet Eli sie were truncken) – Kadelei ir pats tariaus ne wertas* BrB Luk 7, 7 *(non sum dignus arbitratus)*.

Trečiuoju koreliacijos nariu eina nominatyvinės konstrukcijos, priklausomos nuo atitinkamų perifrastinio pasyvo formų, pvz.*: niekas ne buwo atrastas wertas* BrB Apr 5, 4 *(niemand wirdig erfunden ward)*.

Visai taip pat koreliuojamos ir konstrukcijos su faktityviniais veiksmažodžiais *daryti, palikti, vadinti* ir pan. (žr. aut. 1974*:* 201 – 2), plg.*: wadina palayminius grinus (zowie błogoslawionymi vbogie)* SP 303_{16} *– Alwienas patinelis ... tur buti Ponui schwentas wadintas* VEE 39_8; *Ioab palikka giwus atlikusius Mieste* BrB I Kron 12, 8 *(lies leben die vbrigen) – Ir passilikos wienas* BrB I Moz 32, 24 *(vnd bleib allein)*.

Tačiau nominatyvines konstrukcijas su vardažodžiais sudaro tik dalis sangrąžinių veiksmažodžių, galinčių eiti VD pagrindiniais nariais. Tokie yra veiksm. *jaustis, regėtis, pasijusti, rodytis, pasirodyti, sakytis, tartis, dėtis, apsimesti* (kaip ir nesangrąžinis *nuduoti*), *išsiduoti* ir jų sinonimai. Nominatyvinės konstrukcijos su jais sudaromos iki šių dienų (tokios kaip *jis jaučiasi piktas, turtingas, pasijuto viršininkas, pasirodė senas, sakėsi laimingas, dėjosi vargšas, apsimetė kvailas* ir pan.), nors atitinkamos akuzatyvinės (*jaučiu tėvą piktą, sakė mane šiokią* ir pan. žr. aut. 1974*:* 200 tt.) dabar jau virtusios archaizmais ir tik retkarčiais pastebimos tautosakoje ar liaudies kalboje (išskyrus kiek populiaresnius pasakymus su *rodyti*, pvz.*: rodė ją visiems nuogą* ir pan.). Nei senuosiuose raštuose, nei dabartinėje kalboje neturi akuzatyvinių atitikmenų konstrukcijos su apsimestinės būsenos sangrąžiniais veiksmažodžiais *dėtis* ar *apsimesti*. Išskyrus *atrodyti* (pvz. *jis atrodo keistas*), su vardažodžiais nominatyvines konstrukcijas sudaro tik sangrąžinės minėtų veiksmažodžių formos. Toks sangrąžinių formų suabsoliutinimas paaiškinamas tuo, kad jos buvo anksti apibendrintos subjekto sfera apribotam veiksmui reikšti, tad ir predikatinio atributo konstrukcijose virto priemone priskirti kalbamą ypatybę tam pačiam subjektui. Tiktai atitinkamose konstrukcijose su dalyviais, turinčiais antraeilio veiksmo (ne ypatybės) reikšmę, išsilaikė greta sangrąžinių ir nesangrąžinės formos, pvz.*: jis sakė grįžęs*, bet ne **sakė piktas* (žinoma, išskyrus VD su nesangrąžinių atitikmenų neturinčiais apsimestinės būsenos veiksmažodžiais). Šiaipjau pagal savo vidinės struktūros modelį nominatyvinės konstrukcijos su vardažodžiais ir dalyviais nesiskiria*: jis jautėsi piktas* ⇐ *jis jautė (jis piktas)*, plg. 1.2.2.

4.6.3.3. Virtusi specialia priemone subjekto sfera apribotam veiksmui reikšti, sangrąžos dalelytė sporadiškai buvo pradėta dėlioti ne tik prie šiaip jau intranzityvinių, bet net prie sangrąžinių, infiksuotą *si* turinčių veiksmažodžių. Šis reiškinys pastebimas jau nuo raštijos pradžios, ypač J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštuose, pvz.*: passigaileias* (3 sing.) BrB I Moz 43, 30*; neapsijmas* 39, 8*; nessibijokities* IV Moz 14, 9*; prassideiosi* 16, 46*; atsikreipsities* 32, 15*; nussiweskes* Teis 4, 6; *nusidûs-*

[47] Panašiai BrB Pat 16, 2; 30, 12; III Moz 14, 37; II Mak 12, 16; Joz 22, 19; Sir 8, 18 ir kt.
[48] Panašiai BrB Sir 6, 1; 8, 11.
[49] Panašiai BrB I Moz 42, 7; I Kar 14, 5.

tis MT 93_{12}, $105^{a}{}_{10}$; *prasidestissi* $138^{a}{}_{15}$; *pasimegstasi* $90^{a}{}_{6}$; *atsiskiressi* $118^{a}{}_{17}$, *issimanosi* $85^{a}{}_{8}$; PM 20_{21}; *sasieitiszi* (3 pl.) MT $71^{a}{}_{22}$; *passisawinamesi* 145_{6}; *pasibaigsissi* 98_{19} ir pan.[50] Su tokiais „dvigubai sangrąžiniais" veiksmažodžiais daromi ir VD, pvz.: *pasižistůsi essąs kaltas* MT $143^{a}{}_{12}$; *pasiszistůs ... per silpnas ... esąs* MT LĮ XL–XLI[51].

Matyt, dėl sangrąžos formanto papildomo pridėjimo prie veiksmažodžio *būti* žemaičių tarmėje susidarė specifinės konstrukcijos, kuriose šio veiksmažodžio sangrąžinės formos turi panašią reikšmę kaip *dėtis, apsimesti* ir taip pat siejamos su es. l. veik. dalyvių vardininkais, pvz.: *Tyčia būsiuos ano nematanti* Krš; *Jis barasi, o mes būsimės nieko negirdį* Š; *būkis nejuntanti!* ŽemR II 306; *Užeikite sankrovon, būkitės norį ko pirkti* Š (LKŽ I_1 1216)[52]. Kuršėnų, Tryškių, Raudėnų ir kt. žemaičių šnektose būs. l. 3 asmuo šiose konstrukcijose turi įprastinę sangrąžinių formų galūnę *-ės* ~ lk. *-ias(is)*: *bú·sė·s* ~ *bůsias (bůsis)* kaip *dú·se·s* ~ *dúosias (dúosis)* Krš (Vitkauskas 1960: 68; 1965: 17). Pažymėtina, kad šiose konstrukcijose veiksmažodžio *būtis* tevartojama būsimasis laikas ir liepiamoji nuosaka; be to, minėtos veiksmažodžio formos siejamos tik su es. l. veik. dalyviais (nei **būnas* ar **buvos nematąs*, nei **būsis nematęs* tipo pasakymų nepastebėta). Gramatinės sandaros ribotumas ryškiai skiria šias konstrukcijas nuo VD ir leidžia manyti jas turint specifinę kilmę.

Kaip žinoma, veiksmažodžio *būti* nesangrąžinės formos su es. l. veik. dalyvių vardininkais gali sudaryti vad. sudurtinį pradėtinį būsimąjį laiką, kuris dažniausiai vartojamas netikram, spėjamam dabarties ar ateities veiksmui nusakyti, pvz.: *užsižiebk tik žiburį, bus beįsigriaunąs į vidų* LzPR I 367 (Sližienė 1961: 68; LKG II 147). Tokie pasakymai, kaip *tas jau bus nematąs* visų pirma turi modalinę reikšmę „tas jau tikriausiai (galbūt) nemato". Liepiamosios nuosakos formos *būk, būkim(e), būkit(e)* su es. l. veik. dalyviais taip pat nusako kalbamuoju metu neegzistuojančią, tiktai liepiamą realizuoti būseną. Vadinasi, tiek būsimojo laiko, tiek liepiamosios nuosakos veiksmažodžio *būti* nesangrąžinės formos su es. l. veik. dalyviais žymi nerealias būsenas ir turi ryškią modalinę reikšmę. Kai dalyvis esti su neiginiu, jos gali reikšti ir apsimestinį veiksmą. Pavyzdžiui, tokie pasakymai, kaip *būk nematąs (nežinąs, negirdįs)* daugelyje kontekstų bei situacijų gali būti pavartoti tokia pat reikšme, kaip *būkis (=dėkis) nematąs (nežinąs, negirdįs)*. Kaip tik neigiamos es. l. veik. dalyvių formos paprastai randamos ir konstrukcijose su *būtis*. Šios aplinkybės verčia manyti, kad *bůsis* || *būkis nematąs, -anti* tipo konstrukcijos atsirado pridėjus sangrąžos formantą prie veiksmažodžio *bůti*, sudarančio su es. l. veik. dalyviais sudurtines pradėtines būsimojo laiko ir liepiamosios nuosakos formas. Būs. l. 3 asmens formos balsio ilgumas *(bůsis)* sangrąžinėje formoje yra visai reguliarus, plg. *siùs*, bet *siůsis*; žemaičių tarmėje toks pat ilgas yra ir atitinkamų nesangrąžinių formų balsis: *bůs, gýs* „gis", plg. Zinkevičius 1966: 361. Sangrąžos formantas *-s(i)* kartais pridedamas prie veiksmažodžio *būti* formų ir kitais atvejais, tačiau apsimetimo reikšmės nesuteikia, plg.: *Senių bůtis yr, bet nepažinau gero* Dr (LKŽ I_1 1213); *Man besibūnant (belaukiant), ir parėjo numie* Šts (ib. 1215). XVI a. raštuose dar pasitaiko pavyzdžių, kur jis turi aiškią sangrąžinio įvardžio datyvo reikšmę – netgi dalyvinėse konstrukcijose, pvz.: *asch busiůs Garbę gawens isch Pharaono* BrB II Moz 14, 18 *(wenn ich Ehre eingelegt habe; cum glorificatus fuero)*[53]. Veiksmažodžiui *būti* prisijungus sangrąžos dalelytę, minėtos sudurtinės būsimojo laiko ir liepiamosios nuosakos formos sutapo su VD. Joms semantiškai artimiausias VD pogrupis buvo konstrukcijos su apsimestinės būsenos

[50] Dėl atitinkamų formų dabartinėse tarmėse žr. Zinkevičius 1966: 332; ypač jos paplitusios Žemaičiuose, žr. Vitkauskas 1978.

[51] Plg. *passiszisti grieschnas essas* VE 72_{13}.

[52] Daugiau pavyzdžių žr. Vitkauskas 1965: 17; 1976: 57; aut. LKG II 360.

[53] Plg.: *asch saw Garbę gausiu* BrB II Moz 14, 17 *(so will ich Ehre einlegen)*. Panašiai *si* vartojama kitose (ne dalyvinėse) konstrukcijose, pvz.: *Mana Sunaus Hemora schirdis norisi* (viršuje: *geidulauia*) *iusų Dukteres* BrB I Moz 34, 8.

veiksmažodžiais, taip pat dažnos Žemaičiuose, plg.: *būsis nematąs*, *būkis nematąs* ir *dėsis nematąs*, *dėkis nematąs*. Todėl visai suprantama, kad konstrukcijos su *būtis* prisišliejo prie šio VD pogrupio, kuris įtvirtino jų apsimestinio veiksmo reikšmę. Tuo būdu prie VD pritapo visai skirtingos sintaksinės prigimties konstrukcija, ligi šiol išlaikiusi specifinius sandaros apribojimus. Ta aplinkybė, kad apsimetimo reikšmę turi tik tam tikros veiksmažodžio *būtis* formos ir tik konstrukcijose su es. l. veik. dalyviais, patvirtina sintaksinius šios reikšmės atsiradimo motyvus.

4.6.4. Santykis su slaviškomis konstrukcijomis

Panašų vaidmenį kaip lietuvių kalbos vardininkui su dalyviu sangrąžinių veiksmažodžių susidarymas turėjo ir slavų kalbų nominatyvinėms konstrukcijoms. Kaip žinoma, slavų kalbų sangrąžiniai veiksmažodžiai susidarė dėl sangrąžinių įvardžių *sę* (iš pradžių, matyt, ortotoninės, vėliau enklitinės[54]) bei *si* (enklitinės) formų agliutinacijos. Rytinių slavų kalbose šie sangrąžiniai įvardžiai susijungė su veiksmažodžiu į vieną žodį, kitose (pvz., čekų, bulgarų, makedoniečių, lenkų) išlaikė pozicinį judrumą, tačiau jų semantinis vieningumas daugeliu atvejų pastebimas jau nuo seniausių paminklų. S. slavų kalboje *si*, o dažnai ir *sę* jau nebeturi linksnio reikšmės, kai kur vartojamos pagrečiui (pvz., *mьniti si* || *sę; sъžaliti si* || *sę*) ir funkcionuoja kaip sangrąžos formantai (Гавранек 1963: 50 tt., 62). Predikatinio atributo konstrukcijose su sangrąžinėmis veiksmažodžių formomis dažniausiai eina būdvardžių bei dalyvių nominatyvai, pvz.: *utvrъdi sě rǫka ego cěla* Mork 3, 5; *naučitъ sь velii narečetь sę* Mat 5, 19; *mьnitъ sę imy* Mat 25, 29 (Havránek 1928: 157–8)[55] – kaip ir 4.3.1 minėtose konstrukcijose su intranzityviniais veiksmažodžiais. Tačiau sangrąžinio įvardžio akuzatyvo forma *sę*, vartojama su visais trimis asmenimis, gali eiti ir su būdvardžių bei dalyvių akuzatyvais, t. y. visai taip, kaip lie. *save*, pvz.: *kogo sę samъ ty tvoriši* Jon 8, 53 (Havránek ib. 157). Atitinkamų konstrukcijų nuo senųjų raštų ligi šių dienų retkarčiais pasitaiko ir čekų bei bulgarų kalbose, kur *se* išlaikė tam tikrą savarankiškumą, pvz.: s. sl. *vidě sę sъkrušena* (Потебня 1958: 309)[56], s. ček. *Josef neduostojna sě mně* Kruml. 17 (Havránek ib. 157), nj. ček. *viděl se ležícího* greta įprastinės *viděl se ležet* (ib. 160). Ryšys tarp akuzatyvinės ir nominatyvinės konstrukcijos slavų kalbose dar ryškesnis negu lietuvių kalboje, nes ten abiejose konstrukcijose eina ta pati iš prigimties ortotoninio įvardžio *sę* forma. Tad sangrąžinių įvardžių vartosena akuzatyvo reikšme, paraleli abiejose kalbų grupėse, turėjo žymiai prisidėti prie sangrąžinių veiksmažodžių išplitimo nominatyvinėse konstrukcijose. Tačiau tai nereiškia, kad nominatyvinės konstrukcijos baltų ir slavų kalbose gali būti apskritai kildinamos iš akuzatyvinių su sangrąžiniais įvardžiais, kaip manė I. Marvanas (Марван 1962: 35). Tokio vaidmens akuzatyvinė konstrukcija su sangrąžiniais įvardžiais negalėjo turėti jau vien dėl to, kad ji pati veikiausiai yra antrinė, susidariusi konstrukcijų su skirtingą subjektą žyminčiais įvardžiais pavyzdžiu, t. y. *vidím se nucena* pagal *vidím tě zdráva*

---

[54] Slavų kalbų įvardžių akuzatyvo formų *mę*, *tę*, *sę* enklizės klausimas buvo sprendžiamas įvairiai. Iš prigimties ortotoninėmis jas laikė E. Bernekeris, J. Zubatý, A. Margueliésas, enklitinėmis – K. Miülenbachas, Š. Kulbakinas, V. Vondrákas, J. Rozwadowskis, iš pradžių ir A. Meillet, bet vėliau jis tą nuomonę pakeitė. B. Havránekui (1928: 25 tt. su lit.) nuodugniai ištyrus šį klausimą, orto- toninė sl. *sę* prigimtis atrodo gana aiški.

[55] Plačiau apie šias konstrukcijas sl. kalbose Miklosich 1868–74 IV: 345, 822–3; Потебня 1958: 156 tt.; Jagić 1900 : 61 tt.; Gebauer 1929: 197–8; Trávníček 1956: 186; Борковский-Кузнецов 1965: Dvořák 1970: 155–6; Bauer 1972: 59; Večerka 1961: 65 tt.; Růžička 1963: 191 tt., 198; Рожновская 1970: 43 tt.

[56] M. Rožnovskaja nurodo, kad dabartinėje bulgarų kalboje forma *ce* gali turėti sangrąžinio įvardžio akuzatyvo reikšmę ir eiti su tiesioginio papildinio atributu, pvz.: *като се видя омотан* (Рожновская 1970: 24 tt.). Dėl nekaitomos vardažodžio formos predikatinio atributo ryšį su subjektu ar objektu čia galima nustatyti tik iš sakinio prasmės. Tarp *ce*, einančio sangrąžos formantu, ir *ce*, einančio sangrąžiniu įvardžiu, bulgarų kalboje ligi šiol nėra aiškios ribos (Костов 1939: 123–4).

(Zubatý 1919[57]), o literatūrinėse pietų ir vakarų slavų kalbose dar aktyvizuojama lotyniškų *dixit se divitem* tipo konstrukcijų[58]. Daug patikimesnė yra B. Havráneko prielaida, kad akuzatyvinės reikšmės sangrąžinio įvardžio susiliejimas su veiksmažodžiu, jo virtimas sangrąžos formantu (dalelyte) slavų kalbose sustiprino ir išsaugojo senovišką nominatyvinę konstrukciją, galbūt pagrįstą antrine nominaline predikacija (Гавранек 1963: 61).

Dėl sangrąžinių formų išplitimo nominatyvinės konstrukcijos slavų kalbų senuosiuose paminkluose koreliuojamos su akuzatyvinėmis visai taip pat, kaip lietuvių kalboje, t.y. VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais sudaro priešpriešą GD su atitinkamais nesangrąžiniais, plg.: s. sl. *viděaše sę to straždę* Supr. 553_5 (Večerka 1961: 65) ir *viděšę i juže umьrъšь* Jon 19, 33 Zogr., Mar. (Večerka 1961: 58)[59], pagrečiui čia randame ir trečiąjį koreliacijos narį – nominatyvinę konstrukciją su perifrastiniu pasyvu, s. sl. kalboje galėjusiu eiti sangrąžinių formų variantu, pvz.: *vidimъ běaše prěbyvaję* Supr. 544_{25}.

Taigi VD tipo konstrukcijos baltų ir slavų kalbose ne tik turi bendrą genetinį pamatą, bet ir jų priešistorinė raida, susijusi su sangrąžinių veiksmažodžių susidarymu, paraleliai vyko ta pačia kryptimi ir davė stebinančiai panašius rezultatus. Lietuvių kalbos ir seniausiųjų slavų kalbų paminklų VD konstrukcijos sutinka pagal vietą sintaksinių priemonių sistemoje (visų pirma pagal santykį su akuzatyvinėmis), pagal savo sintaksinę struktūrą ir netgi didele dalimi– pagal jos morfologinę realizaciją.

4.6.5. Tolesnės raidos kryptis

Tolesnė VD istorija baltų ir slavų kalbose, vykusi jau rašytinės tradicijos laikotarpiu, skiriasi. Rytinių slavų kalbose, nykstant ir stabarėjant trumposioms (neįvardžiuotinėms) dalyvių formoms, akuzatyvinės ir nominatyvinės dalyvių konstrukcijos palyginti greitai išėjo iš apyvartos, o predikatiniu atributu einantis būdvardžių bei dalyvių nominatyvas daugeliu atvejų buvo pakeistas instrumentaliu (Fraenkel 1926: 77 tt.; Мразек 1962: 347 tt.; 1958: 15 tt.). Labai galimas dalykas, kad gyvosiose ryt. slavų kalbose nominatyvinės dalyvių konstrukcijos išnyko dar anksčiau negu raštuose, kur jas kurį laiką dar palaikė sen. slavų kalbos tradicija ir graikiškų pavyzdžių įtaka. Pietinių ir vakarinių slavų kalbose šios konstrukcijos taip pat labai sunyko, tačiau išsilaikė ilgiau, o kai kuriose (pvz., čekų, bulgarų) ir dabar pasitaiko jų vartosenos likučių.

Lietuvių ir latvių kalbose VD, kaip ir GD, plačiai vartojamas ligi šių dienų, tačiau šių konstrukcijų tarpusavio santykiai, iš dalies ir struktūra, rašytinės tradicijos laikotarpiu taip pat pakito. Akuzatyvinėse konstrukcijose išplitus padalyvio formai, dalyviai jose išliko tik tais atvejais, kai vardažodžio ar įvardžio galininkas turi tiesioginio objekto reikšmę (aut. 1974: 265 tt.). Tad linksniuojamų dalyvių formų vartojimas akuzatyvinėse konstrukcijose gerokai susiaurėjo. Kartu susilpnėjo ir akuzatyvinių-nominatyvinių konstrukcijų priešprieša. Šiuo metu tokie VD, kaip *sakėsi* || *žinojosi grįžtąs* jau nebegali būti koreliuojami su GD *sakė* || *žinojo jį grįžtantį* kaip XVI–XVII a., nes vietoj pastarųjų paprastai vartojamos padalyvinės konstrukcijos *(sakė* || *žinojo jį grįžtant)* arba prijungiamieji sakiniai (*sakė* || *žinojo, kad jis grįžta)*. Tokiomis aplinkybėmis dalelytės *si* funkcinis krūvis sumažėjo. Matyt, todėl dabartinėje lietuvių kalboje vėl plačiau imta vartoti VD su nesangrąžiniais percepcijos bei informacijos veiksmažodžiais, pvz.: *jis sakė* || *žinojo grįžtąs*.

---

[57] Straipsnyje, išsp. žurnale Naše Řeč, 1919, Nr. 3, p. 29 pagal Havránek 1928: 160.

[58] Plg. Havránek ib. 160. Tačiau ir lotyniškosios tokio tipo konstrukcijos su *se*, pvz., *imperatorem se appelaverat* Caes. B.G. 3, 31; *se miserum praedicat* Pl. Men. 909 (Kühner-Stegmann 1912: 294) laikomos atsiradusiomis dėl atitinkamų pavyzdžių su *me*, *te*, žyminčiais skirtingą subjektą, įtakos (Miller 1974: 229).

[59] Plg. atitinkamą koreliaciją čekų kalboje: *zříš sě stojě–zří tě stojiec(e)* (Dvořák 1970: 155).

Tuo būdu VD dar labiau suartėjo su netiesiogine nuosaka, taip pat vartojama po atitinkamos reikšmės veiksmažodžių, pvz.: *sakau || žinau, kad jis grįžtąs.*

VD su nesangrąžinėmis formomis produktyvumas ypač ryškus šiaurinėse rytų aukštaičių šnektose, kuriose GD beveik nebevartojamas, todėl nominatyvinių konstrukcijų koreliacija su akuzatyvinėmis čia dabar visai negalima. Tuo tarpu netiesioginė nuosaka šiose šnektose labai populiari. Iš K. Sirvydo raštų matyti, kad VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais XVI–XVII a. rytinių aukštaičių buvo dar plačiai vartojamas. „Punktuose sakymų" iš 51 VD tiktai viename randame nesangrąžinę veiksmažodžio formą: *idant žmogus ... gailetus ... bewelidams ing kunorint kito pikto impuolys essus | negi Diewu pažieydis* I 158_{16}. Kiti VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais pagal subjekto tapatumą ar skirtumą „Punktuose sakymų" koreliuojami su GD, kuris čia tebėra gana dažnas ir produktyvus (apie 70 konstrukcijų, plg. aut. 1969: 53 tt.). Šiuo metu K. Sirvydo tarmėje, kaip ir visame šiaurės rytų Lietuvos kampe, nei VD su sangrąžiniais veiksmažodžiais, nei GD jau beveik nepasitaiko, nors po nesangrąžinių veiksmažodžių tokios nominatyvinės dalyvių konstrukcijos, kaip *Janė sakė Petrą sutikus* Kp; *žmonės kalbėjo matę Kraujelį* ir pan., yra visai įprastos. Žinoma, tai dar nerodo, kad jos yra naujos ir kilusios iš konstrukcijų su sangrąžiniais veiksmažodžiais. Sangr. formų išplitimas VD, būdingiausias žemaičių tarmei, veikiausiai tik iš dalies palietė rytinių tarmių nominatyvines konstrukcijas, kurių daugelis galėjo išlaikyti senesnę formą. Tačiau ta aplinkybė, kad nesangrąžinės formos šiose tarmėse beveik visai išstūmė iš VD sangrąžines, kurios XVI–XVII a. čia dar buvo vartojamos, negali būti atsitiktinė. GD pasitraukimas iš apyvartos ir minėtos nominatyvinių-akuzatyvinių konstrukcijų koreliacijos išnykimas, matyt, buvo viena svarbiausių šio reiškinio priežasčių.

Koreliacijos su akuzatyvinėmis konstrukcijomis reikšmė sangrąžinių veiksmažodžio formų vartojimui matyti ir dabartinėje literatūrinėje kalboje. Daugumas veiksmažodžių, kurie VD turi tik nesangrąžines formas (žr. 1.1.4), nesudaro GD konstrukcijų, o kai kurie iš jų, pvz., *atrodyti, grasinti, nuliūsti, abejoti, vengti, paprasti* iš viso nesiejami su galininku. Tokie informacijos veiksmažodžiai, kaip *tvirtinti, liudyti, kalbėti, pranešti, prisiekti,* GD paprastai vartojami su padalyvine jungtimi *(esant, buvus, būsiant).*

Nors dabartinėje literatūrinėje kalboje pastebimas polinkis kiek plačiau vartoti VD su kai kuriais nesangrąžiniais veiksmažodžiais, sangrąžinės formos šioje konstrukcijoje iki šiol tebėra vyraujančios. Sangrąžos dalelytė joje funkcionuoja kaip ryškus, nors dažnai ir fakultatyvus, gramatinis rodiklis, žymintis asmenuojamojo veiksmažodžio ir dalyvio veiksmų subjekto tapatumą.

Lietuvių kalbos VD genezė ir istorija rodo, kad dalyvių konstrukcijų raida yra dideliu mastu sąlygojama morfologinių procesų ir bendresnių sintaksinių opozicijų kaitos.

IŠVADOS

1. VD sudaro fizinės bei psichinės percepcijos, informacijos ir emocinės be apsimestinės būsenos veiksmažodžiai, galintys prisijungti aiškinamųjų sakinių šalutinius dėmenis. Be to, su es. l. nev. dalyviais eina dar norą, stengimąsi (ar nenorą, vengimą, baimę), prašymą ir įpratimą reiškiantys veiksmažodžiai. Dalyvio vardininkas (vienas ar su priklausomais žodžiais) šioje konstrukcijoje reprezentuoja aiškinamosios reikšmės įtrauktinį sakinį, užimantį propozicinio objekto poziciją. Pagal savo vidinę sintaksinę struktūrą VD atitinka galininką su dalyviu (GD), bet skiriasi nuo pastarojo asmenuojamosios veiksmažodžio formos ir dalyvio subjekto sutapimu.

2. VD paliudytas nuo pat pirmųjų lietuvių kalbos paminklų. XVI–XVII a. jis dažniausiai vartojamas žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmėms atstovaujančių autorių (J. Bretkūno, S. Vaišnoro) raštuose. Pagal senuosius raštus nustatomas

VD vartojimo arealas XVI–XVII a. maždaug sutampa su dabartiniu, tik apima dar dalį rytų aukštaičių, kur šiuo metu po sangrąžinių veiksmažodžių VD beveik nevartojamas.

3. XVI–XVII a. verstinių tekstų gretinimas su lotyniškais, vokiškais bei lenkiškais originalais rodo, kad VD vartosena senuosiuose raštuose yra paremta gyvąja to meto kalba ir iš esmės nepaveikta kitų kalbų įtakos. Dažniausiai VD buvo verčiami originalų prijungiamųjų aiškinamųjų sakinių šalutiniai dėmenys. Originalų kalbų įtaka ne skatino, bet, atvirkščiai, varžė bei siaurino VD vartoseną senuosiuose kalbos paminkluose. Todėl VD paplitimas XVI–XVII a. tekstuose tik iš dalies atspindi tikrąją šios konstrukcijos vartosenos apimtį gyvojoje kalboje. Tai patvirtina žymiai platesnis VD vartojimas originaliuose bei kompiliaciniuose tų pačių autorių raštuose.

4. XVI–XVII a. raštuose VD dažniausiai sudaro sangrąžiniai veiksmažodžiai (apie 90%), iš kurių labiausiai paplitę yra *regėtis*, *tikėtis*, *sakytis*, *žinotis*, t.y. tie veiksmažodžiai, kurių nesangrąžinės formos vyrauja ir galininko su dalyviu (GD) konstrukcijoje. Pagrečiui senųjų raštų VD vartojamos ir atitinkamų veiksmažodžių nesangrąžinės bei perifrastinio pasyvo formos.

5. VD dalyvinis narys pagal savo konstrukcines ypatybes atitinka aiškinamojo sakinio šalutinio dėmens tarinį. Apie 32% senųjų raštų VD sudaryti su *būti* dalyviais, einančiais veiksmažodinės jungties ekvivalentais.

6. VD narių tvarka senuosiuose raštuose yra palyginti stabili. Vyraujantis pozicinis modelis NVP (92% pavyzdžių) yra pagrįstas bendraisiais lietuvių kalbos žodžių tvarkos dėsniais (SVO principu). Kartu VD konstrukcijose pastebima ir OV modelio pėdsakų.

7. Lietuvių ir latvių kalbų VD gramatinė sandara, daugeliu atvejų ir leksinė raiška, sutampa, tik latvių kalbos VD turi naujesnių bruožų, susijusių su nelinksniuojamų dalyvių formų plitimu. Šios konstrukcijos pėdsakų pastebėta ir s. prūsų kalboje. Su atitinkamomis slavų k. konstrukcijomis baltų VD sieja vienoda vidinė struktūra, labai panaši pagrindinių narių semantika ir daugelis jų morfologinės sandaros ypatybių (veiksmažodžio refleksyvacijos polinkiai, genetiškai tapačios dalyvių formos ir pan.).

8. Vidinė rekonstrukcija ir gretinimas su kitomis ide. kalbomis rodo, jog VD sintaksinį pamatą sudarė predikatinis atributas su statyviniais būsenos veiksmažodžiais, iš kurių indoiraniečių, graikų, italikų kalbose susiformavo mediopasyvo paradigmos. Dalyvių nominatyvai predikatinio atributo konstrukcijose vartojami kaip vardažodinės prigimties formos. Predikatinio atributo nominatyvinės konstrukcijos su statyviniais veiksmažodžiais nuo seniausių laikų sudarė priešpriešą akuzatyvinėms su aktyviniais veiksmažodžiais. Tuo pagrįsta pirminė VD ir GD koreliaciacija.

9. Nominatyvinėse konstrukcijose su faziniais ir emocinės būsenos veiksmažodžiais veiksmažodinio vardažodžio, vėliau virtusio dalyviu, vardininkas kitados turėjo antraeilio tarinio funkciją. Su percepcijos ir informacijos veiksmažodžiais buvo siejami dalyvių nominatyvai, ėję reliatyviai savarankiškais nominaliniais sakiniais, kurie su veiksmažodžiais į glaudžias VD konstrukcijas susijungė vėliau. Visais šiais atvejais iš seno buvo vartojamos nesangrąžinės veiksmažodžių formos.

10. Formuojantis perifrastiniam pasyvui, akuzatyvinėms konstrukcijoms su tranzityviniais veiksmažodžiais *(rado jį gulintį)* sudarė priešpriešą ir nominatyvinės konstrukcijos su naujomis pasyvo formomis *(jis buvo rastas gulįs)*.

11. VD raida glaudžiai susijusi su sangrąžinių veiksmažodžių susidarymu, kuriam labai svarbų vaidmenį (ypač paskutiniuoju laikotarpiu) turėjo enklitinio įvardžio *si* akuzatyvinė reikšmė. Nors enklitinis įvardis *si* suaugo su veiksmažodžiu jau prieš raštijos pradžią, gerokai anksčiau už *mi*, *ti*, tačiau senuosiuose raštuose dar randama jo buvusio savarankiškumo liekanų.

12. Senųjų raštų duomenys rodo, kad, reiškiant objektinius santykius tarp dviejų veiksmų, turinčių identišką subjektą, kitados greta VD buvo vartojamas ir GD su sangrąžinių įvardžių galininko formomis: enklitine (atonine) *si* ir ortotonine *save*. Enklitikui *si* galutinai praradus linksnio reikšmę, dalyvio galininkas buvo pakeistas vardininku pagal iš seno egzistavusį VD ir kitų nominatyvinių konstrukcijų modelį. Tai prisidėjo prie sangrąžinių veiksmažodžio formų išplitimo VD konstrukcijose.

13. Virtusi morfologiniu formantu, žyminčiu veiksmo apribojimą subjekto sfera, sangrąžos dalelytė VD, kaip ir kitose konstrukcijose, buvo pradėta dėlioti ir prie intranzityvinių iš prigimties veiksmažodžių. VD su sangrąžiniais intranzityviniais veiksmažodžiais sudarė opoziciją GD su tranzityviniais veiksmažodžiais, ypač ryškią XVI–XVII a. raštuose. Ta pačia kryptimi akuzatyvinės bei nominatyvinės konstrukcijos rutuliojosi ir slavų kalbose.

14. Dėl sangrąžos dalelytės papildomo pridėjimo prie veiksmažodžio *būti* sudurtinio pradėtinio būsimojo laiko formose žemaičių tarmėse susidarė *būsis nematąs* tipo konstrukcijos, vėliau pritapusios prie VD.

15. Rašytinės tradicijos laikotarpiu, siaurėjant GD vartosenai, jo opozicija VD susilpnėjo. Atitinkamai nominatyvinėse konstrukcijose sumažėjo ir sangrąžinių formų funkcinis krūvis. Dabartinėje lietuvių kalboje VD dažnai vėl daromas su nesangrąžiniais percepcijos bei informacijos veiksmažodžiais.

Papildomi sutrumpinimai

AfslPh	– „Archiv für slavische Philologie".
BrB	– Biblia tatai esti Wissas schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Ianą Bretkuną (1579–1590 m. rankraštis, cit. iš VVU ir LKI fotokopijų).
BrGD	– Giesmes Duchaunas / isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi ... pergulditas. Isspaustas Karaliauczuie ... 1589 (J. Bretkūno giesmyno, esančio Upsalos universiteto bibliotekoje, fotokopija, saugojama Lietuvos TSR Knygų rūmuose).
BrP I–II	– Postilla ... Per Iana Bretkuna ... Karaliauczuie ... 1591.
BSL	– „Bulletin de la Société de linguistique de Paris".
BW	– Kr. Barons un H. Wissendorfs. Latwju dainas. T. I–VI. Jelgawâ un Petrogradâ, 1894–1915.
ChB	– Versionis Bibliorum in Lingvam Lithvanicam. Tomus VII. Novm Testamentum... Lithvanicâ Lingvâ donatum (B. Chylinskio Biblijos Naujojo testamento rankraštis, paskelbtas leidinyje: Biblia litewska Chylińskiego, Nowy Testament. T. II. Tekst, wyd. Cz. Kudzinowski-Jan Otrębski. Poznań, 1958).
HG	– W. Haack. Vocabvlarium ... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic. Halle, 1730.
IF	– „Indogermanische Forschungen".
KlC	– M. Danielis Kleinii Compendium Litvanico-Germanicum ... Königsberg, 1654.
KlG	– Grammatica Litvanica ... edita à M. Daniele Klein ... Regiomonti, 1653.
KZ	– „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn".
LKG	– Lietuvių kalbos gramatika. T. I–III. Red. K. Ulvydas. V., 1965–76.
LKK	– „Lietuvių kalbotyros klausimai".
LKT	– Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija. Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas. V., 1970.
Mar	– Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae, Codex Marianus glagoliticus. Ed. V. Jagić. Berolini, 1883.
ME	– K. Mülenbacha latviešu valodas vārdnīca. Red., papild., turpinājis J. Endzelīns. T. I–IV. Rīgā, 1923–32.
MG	– Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre ... von Christian Gottlieb Mielcke ... Königsberg, 1800.
MLLG	– Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft. T. I–VI. Heidelberg, 1883–1912.
MLLVG	– LPSR ZA Valodas un literatūras institūts. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. T. I–II. Rīgā, 1959–62.
MT LĮ	– S. Vaišnoro lietuviška įžanga knygoje: Margarita Theologica ... pergulditа per Simona Waischnora warnischki ... Karaliauczuie ... 1600.
MT(PM)	– Ape popęszischkaie missche. Išleista kartu su MT.

OsG — Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gotfried Ostermeyer ... Königsberg, 1791.
R — Ph. Ruhig. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick. Königsberg, 1747.
RB — L. J. Rhesa. Biblia, Tai esti: Wissas Szwentas Rásztas... ketwirta Kartą iszspáustas. Tilżeje 1824.
RP — Swiętych słow áspraw Pánskich... Kroyniká álbo Postillá... 1556 (M. Rėjaus „Postilė", cituojama iš Lietuvos TSR Mokslų Akademijos bibliotekoje esančio defektuoto egzemplioriaus).
SC — Compendium Grammaticae Lithvanicae Theophili Schultzen... Regiomonti... 1673.
ST — Smulkioji lietuvių tautosaka XVII-XVIII amžiuje. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
Supr — Супрасльская рукопись. Памятники старославянского языка. Т. II. I. Изд. С. Северьянова. Санктпетербург, 1904.
VE — Enchiridion... per Baltramieju Willentha... Ischspaustas Karalauczui... 1579.
VEE — Euangelias bei Epistolas... pergulditas... per Baltramieju Willenta... Ischspaustas Karalauczui... 1579.
W_2 — Postilla Catholiczna mnieysza... Przez D. Iakuba Wuyka... w Poznaniu... 1582 (antrasis leidimas).
W — Postilla... Przez D. Iakoba Wuyka... w Krakowie... 1617 (šeštasis leidimas).
Zogr — Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus... edidit V. Jagić. Berolini, 1879.

LITERATŪRA

Aleksandravičius J. Kretingos tarmės veiksmažodis. — „Vilniaus valst. pedagoginio instituto mokslo darbai. Lietuvių kalba ir literatūra", 1959, t. VIII, p. 107—141.
Ambrazas V. Absoliutinis naudininkas XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", 1962, t. V, p. 3—146.
T. p. Lietuvių kalbos dalyvių atributyvinė-predikatyvinė vartosena. — Kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. VII). V., 1964, p. 47—79.
T. p. Galininkas su dalyviu XVI-XVII a. lietuvių kalbos paminkluose (paplitimas ir santykis su originalų konstrukcijomis). — Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XI). V., 1969, p. 41—56.
T. p. Dėl lietuvių kalbos netiesioginės nuosakos (modus relativus). — In: Donum Balticum to Prof. Chr. S. Stang. Stockholm, 1970, p. 6—13.
T. p. Lietuvių kalbos galininko su dalyviu pozíciniai modeliai. — Kn.: Baltų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimai („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XIV). V., 1973, p. 169—182.
T. p. Galininko su dalyviu (accusativus cum participio) struktūra ir vartosena senojoje lietuvių kalboje. — Kn.: Žodžių formos ir jų vartosena („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XV). V., 1974, p. 195—275.
T. p. Zur Entwicklung der Partizipialkonstruktionen mit obliquen Kasus im Litauischen. — „Zeitschrift für Slawistik", 1974 (a), Bd. XIX, Hf. 2. S. 241—251.
T. p. Netiesioginės nuosakos paplitimas ir kilmės problema. — Kn.: Lietuvių kalbos arealinės lingvistikos klausimai („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XVII. V., 1977, p. 7—54.
Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963.
Barnet V. Vývoj systému participií aktivních v ruštině. Praha, 1965.
Bauer J. Staročeská věta a staročeské souvetí na základě srovnávacím. — In: K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Praha, 1958, s. 108—123.
T. p. Syntactica slavica. Brno, 1972.
Behaghel O. Deutsche Syntax. Bd. II. Die Wortklassen und Wortformen. Heidelberg, 1924.
Benveniste E. La phrase nominale. — „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", 1950, t. XLVI, f. 1., p. 19—36.
T. p. „Être" et „avoir" dans leur fonctions linguistiques. — „Bulletin de la Société de linguistique de Paris", 1960, t. XLI, f. 1.
Bernadišienė P. Sangrąžinių veiksmažodžių reikšmė ir vartosena dabartinėje lietuvių kalboje. Kand. dis. rankr. V., 1961.
Bezzenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen, 1877.
Bielenstein A. Lettische Grammatik. Mitau, 1863.
Borrow T. The Sanskrit Language. London, 1959.
Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904.
T. p. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1906, Bd. II, T. 1; 1911, Bd. II, T. 2; 1916, Bd. II, T. 3.
T. p. Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. Berlin-Leipzig, 1925.
Brugmann K., Thumb A. Griechische Grammatik. München, 1913.

Buch T. Die reflexive Konstruktion der Verba im Gotischen. – „Kwartalnik Neofilologiczny", 1958, V, 4, S. 335–345.
Būga K. Rinktiniai raštai. T. II. Sud. Z. Zinkevičius. V., 1959.
Bukšs M., Placinskis J. Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica. München, 1973.
Cappeler C. Sanskrit-Wörterbuch. Neudruck. Berlin, 1955.
Chantraine P. Grammaire homérique. T. 2. Syntaxe. Paris, 1953.
Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Massachusetts, 1965.
Delbrück B. Altindische Syntax. Halle, 1888.
T. p. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Bd. I. Strassburg, 1893; Bd. II. Strassburg, 1897; Bd. III. Strassburg, 1900.
Dvořák E. Vývoj prechodnikových konstrukcí ve starší češtině. Praha, 1970.
Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
Endzelīns J. Par latviešu valodas refleksīvām formām. Rakstu krājums, Rīgā, 1901, lpp. 13–22.
T.p. [Rec.:] В. К. Поржезинский. Возвратная форма глаголов в литовском и латышском языках. Москва, 1903. – „Известия Императорской Академии Наук по отделению русского языка и словесности", 1904, т. IX, ч. 2, с. 376–388.
T. p. Senprūšu valoda. Rīgā, 1943.
T. p. Altpreussische Grammatik. Riga, 1944.
T. p. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
T. p. Darbu izlase. T. I. Rīgā, 1971.
Erhart A. Studien zur indogermanischen Morphologie. Brno, 1970.
Fillmore Ch. J. The Case for Case. – In: Universals of Linguistic Theory. New York, Chicago etc., 1968, p. 1–88.
Forssmann Th. Die Übertragung der griechischen Partizipialkonstruktionen in dem Ostromirschen Evangelium. Strassburg, 1877–8.
Fraenkel E. Der prädikative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen. – „Archiv für slavische Philologie", 1926, S. 77–117.
T. p. Syntax der litauischen Kasus. K., 1928.
T. p. Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchung des kalvinistischen litauischen Katechismus des Malcher Pietkiewicz von 1598. Göttingen, 1947.
T. p. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Bd. I. Göttingen, 1962.
Friedrich J. Hethitisches Wörterbuch. Heidelberg, 1952.
Gebauer J. Historická mluvnice jazyka českého. T. IV. Skladba. Praha, 1929.
Girdenis A., Žulys V. [Rec.:] J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis). V., 1968. – „Baltistica", 1972, t. VIII (2), p. 193–202.
Harris Z. S. Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure. – In: The Structure of Language. Englewood Cliffs–New Jersey, 1964, p. 155–210.
Hatcher A. Reflexive Verbs. Latin, Old French, Modern French. Baltimore–London, 1942.
Havers W. Untersuchungen zur Kasussyntax der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1911.
Havránek B. Genera verbi v slovanských jazycích. T. I. Praha, 1928.
T. p. Žodis diskusijose. – In: Otázky slovanské syntaxe. T. II. Brno, 1968, S. 409–411.
Hermann E. Litauische Studien. Berlin, 1926.
Hermodsson L. Reflexive und intransitive Verba im älteren Westgermanischen. Uppsala, 1952.
Hirt H. Indogermanische Grammatik. Bd. VI. Syntax. T. I. Heidelberg, 1934.
Hofmann J. B. Syntaktische Gliederungsverschiebungen im Lateinischen infolge Erstarrung ursprüglich appositioneller Verhältnisse. – „Indogermanische Forschungen", 1924, Bd. XLII, S. 75–87.
Homeras. Iliada. Vertė J. Ralys ir kt. Red. A. Dambrauskas. V., 1962.
Jablonskis J. Rinktiniai raštai. T. I. Sudarė J. Palionis. V., 1957.
Jagić V. Beiträge zur slavischen Syntax. – „Denkschriften der Akademie der Wissenschaften. Philos. – historische Klasse", 1900, Bd. XLVI.
Jakulienė A. Apie lietuvių kalbos sangrąžinių veiksmažodžių funkcijas. – „Baltistica", 1967, t. III (2), p. 185–200.
T. p. Lietuvių ir kitų baltų kalbų sangrąžinių veiksmažodžių istorija. Filol. kand. disert. rankraštis. V., 1968.
T. p. Prūsų kalbos sangrąžiniai veiksmažodžiai. – „Baltistica", 1969, t. V(1), p. 37–42.
T. p. Dėl *wisesi tur ischpažinti*. – „Baltistica", 1969(a), t. V(2), p. 197–8.
Kahn Ch. The Verb "be" in Ancient Greek. – "Foundations of Language". Suppl. ser. 16.
The Verb "be" and Its Synonyms. Philosophical and Grammatical Studies, V. 6. Dordrecht–Boston, 1973.
Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis). V., 1968.
Kronasser H. Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen. Heidelberg, 1956.
Kropaczek S. Zwrot accusativus cum infinitivo w języku polskim. – „Prace Filologiczne", 1928, t. XII, s. 424–93.
Křižková H. Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec. – In: Otázky slovanské syntaxe, z. II. Brno, 1968, s. 103–109.
Kühner R. Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Bd. II. T. I. Hannover, 1870.

Kühner R. Stegmann C. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Bd. II. T. 1. Hannover, 1912.
Kuryłowicz J. Les désinences moyennes de l'indo-européen et du hittite. – „Bulletin de la Société de linguistique de Paris", 1932, t. XXX, p. 1–4.
T. p. The Inflectional Categories of Indo-European. Heidelberg, 1964.
Lehmann W. P. Converging Theories in Linguistics. – "Language", 1972, V. 48, No 2, p. 266–75.
T. p. Contemporary Linguistics and Indo-European Studies. – In: "Publications of the Modern Language Association", 1972(a), V. 87, p. 976–993.
T. p. A Structural Principle of Language and its Implications. – "Language", 1973, V. 49, p. 47–66.
T. p. Proto-Indo-European Syntax. Austin–London, 1974.
MacDonnell A. A. A Vedic Grammar for Students. London, 1955.
Mažiulis V. Pastabos baltų ir slavų kalbų seniausių santykių klausimu. – „Lietuvių kalbotyros klausimai", 1959, t. II, p. 5–16.
Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1966.
Meillet A. La phrase nominale en indo-européen. – „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 1906–1908, t. XIV, f. 1, p. 1–26.
T. p. Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes. Paris, 1934.
Meillet A., Vendryes J. Traité de grammaire comparée des langues classiques. Paris, 1952.
Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Bd. IV. Syntax. Wien, 1874.
Miller G. On the History of Infinitive Complementation in Latin and Greek. – „The Journal of Indo-European Studies", 1974, V. 2, No 3, p. 222–245.
Müller D. Studies in Modern English Syntax. Two Aspects of Synthesis. Winterthur, 1957.
Oertel H. The Syntax of Cases in the Narrative and Descriptive Prose of the Brāhmaṇas. V. I. The Disjunct Use of Cases. Heidelberg, 1926.
Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. T. III. Nauka o formach. Warszawa, 1956.
Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI-XVII a. V., 1967.
Pedersen H. Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen. Köbenhavn, 1938.
Perlmutter D. M. Deep and Surface Structure Constraints in Syntax. New York, 1971.
Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bd. I. Bern–München, 1959.
Reichelt H. Awestisches Elementarbuch. Heidelberg, 1909.
Renou L. Études de grammaire sanscrite. T. I. Paris, 1936.
T. p. Grammaire de la langue védique. Lyon–Paris, 1952.
T. p. Remarques générales sur la phrase védique. – In: Symbolae linguisticae in honorem G. Kuryłowicz. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965, p. 230–234.
Rosenbaum P. S. The Grammar of English Predicate Complement Constructions. Cambridge, Mass., 1967.
Rosenkranz B. Die hethitische ḫi – Konjugation und das idg. Perfekt. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn", 1958, Bd. LXXV.
Ross J. R. Gapping and the Order of Constituents. – In: Progress in Linguistics. Ed. M. Bierwisch, K. E. Heidolph. The Hague–Paris, 1970, p. 249–259.
Růžička R. Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen. Berlin, 1963.
T. p. Studien zur Theorie der russischen Syntax. Berlin, 1966.
Safarewicz J. Wpływ łaciński na system gramatyczny polszczyzny. – In: Symbolae Polonicae in honorem St. Jodłowski. Wrocław, 1972, s. 145–150.
Schmalz J. H., Hofmann J. B. Syntax und Stilistik. – In: Stolz-Schmalz. Lateinische Grammatik. München, 1928, S. 345–850.
Schmidts P. Glūka bibbeles waloda. – „Rakstu krajums", 1908, s. XIV, lpp. 21–100.
Schwartz A. Derivative Functions in Syntax. – "Language", 1968, V. XLIV, p. 747–783.
Schwyzer E. Griechische Grammatik. Bd. I. München, 1938.
Schwyzer E., Debrunner A. Griechische Grammatik. Bd. II. Syntax und syntaktische Stilistik. München, 1950, 1975.
Senn A. Zu den litauischen Zahlwörtern für 11–19. – „Studi Baltici", V. Roma, 1935–1936.
Sirtautas V. Konstrukcijų *duodasi įtikinamas, laukia pavežamas* ir pan. sandara bei vartosena. – „Kalbos kultūra", 1965, sąs. 9, p. 27–32.
T. p. Veiksmažodinis tarinys dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Kand. disert. rankraštis. V., VVU bibl., 1968.
Skardžius P. Daukšos akcentologija. K., 1935.
Sližienė N. Apie sudurtines pradėtines veiksmažodžių formas. – „Lietuvių kalbotyros klausimai", 1961, t. IV, p. 67–72.
Speyer J. S. Sanskrit Syntax. Leyden, 1886.
T. p. Vedische und Sanskrit-Syntax. Strassburg, 1896.
Stahl J. M. Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit. Heidelberg, 1907.
Stang Chr. S. Perfektum und Medium. – „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", 1932, t. VI, p. 29–39.

T. p. Das slavische und baltische Verbum. Oslo, 1942.
T. p. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo–Bergen–Tromsö, 1966.
Tangl E. Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen. Weimar, 1928.
Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris, 1959.
Trautmann R. Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Göttingen, 1910.
Trávníček F. Historická mluvnice česká. T. III. Skladba. Praha, 1956.
Valeckienė A. Predikatyvinis pažyminys kaip atskira sakinio dalis. – Kn.: Lietuvių kalbos gramatinė sandara. – „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. IX, 1967, p. 97–116.
Večerka R. Syntax aktivních participií v staroslověnštině. Praha, 1961.
Vennemann Th. Topics, Subjects, and Word Order: from SXV to SVX via TVX. – In: Historical Linguistics. V. I. Ed. J. M. Anderson, C. Jones. Amsterdam – Oxford etc., 1974, p. 339–376.
Vitkauskas V. Kuršėnų tarmės kirtis ir priegaidė. – „Lietuvių kalbotyros klausimai", 1960, t. III, p. 61–77.
T. p. Dėl vienos Lazdynų Pelėdos raštų kalbos smulkmenos. – „Kalbos kultūra", 1965, sąs. 8, p. 17.
T. p. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976.
T. p. „[P]+[s]+V+s" tipo sangrąžiniai veiksmažodžiai rytinėse žemaičių šnektose. – Kn.: Gramatinės kategorijos ir jų raida („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XVIII). V., 1978, p. 171–175.
Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik. Bd. II. Formenlehre und Syntax. Göttingen, 1928.
T. p. Altkirchenslavische Grammatik. Berlin, 1912.
Wackernagel J. Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch. Bd. I. Basel, 1926; Bd. II. Basel, 1928.
Wackernagel J., Debrunner A. Altindische Grammatik. Bd. III. T. 1, Göttingen, 1929; Bd. III. T. 2. Göttingen, 1930.
Watkins C. Preliminaries to a Historical and Comparative Reconstruction of the Syntax of the Old Irish Verb. – „Celtica", 1963, V. VII, p. 1–49.
T. p. Preliminaries to the Reconstruction of Indo-European Sentence Structure. – In: Proceedings of the IX International Congress of Linguists. London–the Hague–Paris, 1964, p. 1035–1042.
T. p. Indogermanische Grammatik. Bd. 3. Formenlehre. T. 1. Geschichte der indogermanischen Verbalflexion. Heidelberg, 1969.
Wegner A. Noun Phrase Analysis of the Infinitive Complement Sentences. – „Studia Anglica Posnaniensia", 1975, V. 6, No 1–2, p. 91–106.
Whitney W. D. A Sanscrit Grammar. Leipzig, 1889.
Willmanns W. Deutsche Grammatik Gotisch, Alt-, Mittel-, und Neuhochdeutsch. Bd. III. T. 2. Strassburg, 1909.
Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai. V., 1957.
T. p. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
T. p. Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų" genezės ir kalbos. – „Baltistica", 1971, t. VII(2), p. 153–168.
T. p. Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. – „Baltistica", 1972, t. VIII(1), p. 79–100.
T. p. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. – Kn.: Gramatinės formos ir jų vartosena. V., 1974, p. 135–170.
Zubatý J. [Rec.:] Поржезинский В. К. К истории форм спряжения в балтийских языках. М., 1901; Возвратная форма глагола в литовском и латышском языках. М., 1903. – „Indogermanische Forschungen", 1904, Bd. XVI, S. 50–64.
T. p. Studie a články. T. II. Praha, 1954.
Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955.
Бархударов Л. С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения. – „Вопросы языкознания", 1973, № 3, с. 50–61.
Бенвенист Э. Общая лингвистика. Ред. Ю. С. Степанов. М., 1974.
Борковский В. И., Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка. М., 1965.
Вайан А. Руководство по старославянскому языку. М., 1952.
Гавранек Б. Залог (genus verbi) в старославянском языке. – В сб.: Исследования по синтаксису старославянского языка. Прага, 1963, с. 15–100.
Гухман М. М. Готский язык. М., 1958.
Ее же. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках. М., 1964.
Десницкая А. В. Из истории развития категории глагольной переходности. – В сб.: Памяти акад. Л. В. Щербы. Л., 1951, с. 136–144.
Дунаевская И. М. Язык хеттских иероглифов. М., 1969.
Дынников А. Н. и др. Народная латынь. М., 1975.
Иванов Вяч. Вс. Хеттский язык. М., 1963.
Его же. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. М., 1965.

Его же. Реконструкция общебалтийских синтаксических структур. – В сб.: Балто-славянские исследования. М., 1974.
Костов Н. Българска грамматика. София, 1939.
Кузьмина И. Б., Немченко Е. В. Синтаксис причастных форм в русских говорах. М., 1971.
Ломтев Т. П. Очерки по историческому синтаксису русского языка. М., 1956.
Сравнительная грамматика германских языков. Под ред. Э. А. Макаева. Т. IV. М., 1966.
Марван И. О некоторых предикативных функциях литовского причастия. – „Kalbotyra", 1962, t. IV, p. 33–42.
Его же. К вопросу о лингво-географическом положении балто-славянских языков. – „Baltistica", 1969, t. V(1), p. 17–20.
Мейе А. Общеславянский язык. М., 1951.
Мельничук О. С. Розвиток структуры слов'яньского речення. Київ, 1966.
Непокупный А. П. Ареальные аспекты балто-славянских отношений. М., 1964.
Овсянико-Куликовский Н. Д. Синтаксические наблюдения. – „Журнал министерства народного просвещения", 1898, т. 317, с. 1–47.
Перельмутер И. А. Об оппозиции „переходность-непереходность" в системе индоевропейского глагола. – „Вопросы языкознания", 1974, № 3, с. 70–81.
Пизани В. Общее и индоевропейское языкознание. – В кн.: Общее и индоевропейское языкознание. Ред. В. А. Звегинцев. М., 1956, с. 83–199.
Поржезинский В. К. Возвратная форма глаголов в литовском и латышском языках. М., 1903.
Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. I–II. М., 1958.
Опыт историко-типологического исследования иранских языков. Т. I–II. М., 1975. Авт.: В. С. Расторгуева (отв. ред.), Д. И. Эдельман и др.
Рожновская М. Г. Синтаксис прилагательного в болгарском литературном языке. М., 1970.
Савченко А. Н. Происхождение среднего залога в индоевропейском языке. Ростов-на-Дону, 1960.
Его же. Категория среднего залога в индоевропейском языке. Автореф. докт. дис. Л., 1960(а).
Его же. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. М., 1974.
Соболевский С. И. Древне-греческий язык. М., 1948.
Спринчак Я. А. Очерк русского исторического синтаксиса. Киев, 1960.
Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения. Под. ред. В. И. Борковского. М., 1968.
Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. М.—Л., 1953.
Его же. Грамматика норвежского языка. М.—Л., 1957.
Степанов Ю. С. Принципы и методы современной лингвистики. М., 1975.
Его же. Об исторической зависимости между балтийской категорией переходности—непереходности и славянской категорией глагольных видов. – Kn.: III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija. Pranešimų tezės (III Всесоюзная конференция по балтийскому языкознанию. Тезисы докладов). V., 1975(а).
Топоров В. Н. К вопросу об эволюции славянского и балтийского глагола. – „Вопросы славянского языкознания", 1961, т. V, с. 35–70.
Фридрих И. Краткая грамматика хеттского языка. М., 1952.
Чейф У. Л. Значение и структура языка. М., 1975.
Шерцль В. И. Синтаксис древнеиндийского языка. Харьков, 1883.
Якулене А. История возвратных глаголов в литовском и в других балтийских языках. Автореф. канд. дис. Вильнюс, 1968.

В. АМБРАЗАС

СТРУКТУРА И РАЗВИТИЕ ИМЕНИТЕЛЬНОГО С ПРИЧАСТИЕМ (NOMINATIVUS CUM PARTICIPIO) В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Конструкцию именительного с причастием (в дальнейшем – ИП) образуют глаголы физического или умственного восприятия (в том числе и мышления), информации и эмоционального состояния (напр., *tėvas jautėsi sergąs*), а со страдательными причастиями настоящего времени – также глаголы, выражающие волеизъявление, усилие, просьбу или привычку *(norėti, leistis, duotis, laukti(s), įprasti, apsikęsti* и под.). Причастие в этой конструкции имеет двойную синтаксическую связь (с именем и с глаголом) и занимает позицию пропозитивного объекта с изъяснительным (экспликативным) значением.

На основании статистического анализа конструкций с ИП, извлеченных путем полного выбора из древнелитовских памятников, установлено, что ареал распространения ИП в XVI–XVII вв. примерно соответствовал теперешнему, однако охватывал также часть

восточно-аукштайтских диалектов, где ИП после возвратных глаголов в настоящее время уже не употребляется.

Сопоставление переводных текстов с латинскими, немецкими и польскими оригиналами показало, что ИП в древнелитовской письменности не зависит от влияния других языков. Использование переводчиками иноязычных оригиналов препятствовало проникновению этого оборота в переводы, поэтому статистические данные по памятникам XVI—XVII вв., приведенные в таблицах 1 и 2, только частично отражают его широкое употребление в живой речи этого периода.

Для структуры ИП в XVI—XVII вв. характерно преобладание возвратных форм глаголов (около 90% всех примеров), особенно *regėtis*, *tikėtis*, *sakytis*, *žinotis*, и широкое употребление оборотов с причастными связками от глагола *būti*. Господствующий порядок членов конструкции имя — глагол — причастие основан на позиционном моделе SVO, характерном для литовского языка исторического периода, однако в ИП обнаружены также реликты более древнего моделя SOV.

Синтаксическая структура, морфологическое оформление главных членов, а во многих случаях и лексический состав ИП в литовском и латышском языках совпадают. Латышская конструкция отличается только некоторыми инновациями, связанными с более широким распространением несклоняемых форм причастий. Следы употребления ИП обнаружены и в древнепрусских памятниках.

Путем синтаксической реконструкции в работе установлено, что в основу ИП легли номинативные конструкции предикативного атрибута (адъюнкта) со стативными глаголами, которые противопоставлялись аккузативным конструкциям с активными глаголами. На этом древнем противопоставлении основана более поздняя корреляция ИП и ВП. В конструкциях с фазовыми глаголами (*liauti*, *baigti*, *nustoti* и под.) и глаголами эмоционального состояния причастия первоначально выполняли функцию второстепенного именного предиката. ИП с глаголами восприятия и информации образовались из предложений с относительно самостоятельными именными предикатами, которые только позже вступили в тесное синтаксическое единство с глаголом.

Дальнейшее развитие ИП связано с возникновением возвратных форм глагола путем присоединения энклитической формы возвратного местоимения *si* к глагольной основе. Превратившись в морфологический формант, обозначающий ограничение действия сферой субъекта, возвратная частица стала прилагаться ко многим интранзитивным глаголам. Однако в древнелитовских памятниках еще сохранились некоторые реликты употребления местоимения *si* со значением аккузатива, в том числе в конструкциях ВП (напр., *nessitikekem wissad gero... turresenczius BrP*). После того, как энклитическая форма местоимения в ВП окончательно потеряла падежное значение, аккузативы причастий были заменены номинативами по аналогии с древними конструкциями ИП. Это способствовало распространению возвратных форм глагола в ИП и образованию оппозиции ИП с возвратными интранзитивными глаголами: ВП с транзитивными глаголами, особенно характерной для языка древнелитовских памятников.

Сравнение со славянскими языками выявляет общую генетическую основу ИП и указывает на параллелизм раннего развития этой конструкции. ИП литовского языка соответствует старославянскому, древнерусскому и старочешскому обороту по своему месту в синтаксической системе (прежде всего — по отношению к ВП), по синтаксической структуре, а в большинстве случаев — и по ее морфологической реализации.

В период письменной традиции вследствие сужения сферы применения ВП оппозиция ВП : ИП стала ослабевать, и функциональная нагрузка возвратной частицы в ИП уменьшилась. В связи с этим ИП с невозвратными формами глаголов стали опять более продуктивными.

V. AMBRAZAS

THE STRUCTURE AND DEVELOPMENT OF NOMINATIVUS CUM PARTICIPIO IN LITHUANIAN

Summary

The Nominativus cum participio construction (NP) is formed with verbs of physical and mental perception (including verbs of thinking), verbs of information and emotional state (e. g. *tėvas jautėsi sergąs*), and in case of passive participles — also with verbs expressing will, effort, request, and habit (e. g. *norėti*, *leistis*, *duotis*, *laukti(s)*, *apsikęsti* etc.). The participle in the said construction is subjected to a double linking (it is linked with both the noun and the verb); it takes the position of a prepositional object with an explicative meaning.

On the basis of a statistical analysis of the NP constructions drawn from old Lithuanian writings, it has been found that the area of the distribution of NP in the 16th—17th centuries roughly corresponded to the present area, but it also covered part of East Lithuanian dialects where NP is at present no longer used after reflexive verbs.

The comparison of translations with their Latin, German and Polish originals has shown the NP of old Lithuanian writings to be independent of the influence of other languages. The foreign originals only hampered the use of the construction in translations. In view of this, the statistical data as presented in tables 1, 2 only partially reflect wide use of NP in the colloquial Lithuanian of that period.

The notable feature about the structure of the 16th–17th century NP is the considerable predominance of reflexive verbs (they make up about 90% of the examples) – notably *regėtis*, *tikėtis*, *sakytis*, *žinotis* – as well as the wide use of constructions with participial copulas derived from the verb *būti*. The dominating order of the constituents in the construction noun–verb–participle is based on the positional pattern SVO, which is characteristic of the Lithuanian language of the historical period. Relics of SOV pattern relating to a much earlier period were also found in the construction.

The syntactic structure, the morphological expression of the main constituents and in many cases the lexical structure of NP coincide in Lithuanian and Latvian. The Latvian NP differs from its Lithuanian counterpart only in certain innovations arising from the wider distribution of indeclinable participial forms. The use of NP can also be traced in Old Prussian texts.

Applying the method of syntactic reconstruction, we found NP to have been based on predicative adjunct nominative constructions with statative verbs which were opposed to accusative constructions with active verbs. This ancient opposition serves as the basis of a much later correlation of NP and AP (i. e. accusative with the participle). In constructions with phase verbs (*liauti*, *baigti*, *nustoti*, etc.) and with verbs of emotional state, participles originally performed the function of a secondary predicate. NP used with verbs of perception and information resulted from relatively indedent pensentences with nominal predicates which only later formed close syntactic units with the verb.

The subsequent development of NP is connected with the appearance of reflexive verbs resulting from the addition of the enclitic form of the reflexive pronoun *si* to the verb forms. Having turned into a morphological element marking the restriction of the action to the sphere of the subject, the reflexive particle came to be used with many intransitive verbs. In old Lithuanian writings, however, we can still find relics of the pronoun *si* with an accusative meaning; such relics can also be found in AP (e. g. *nessitikėkem wissad gero... turresenczius* BrP). After the enclitic form of the pronoun in AP finally lost its case meaning, the accusatives of the participle were replaced by nominatives by analogy with the old NP constructions. This favoured the distribution of reflexive verb-forms in NP as well as the formation of the opposition NP with reflexive intransitive verbs : AP with non-reflexive transitive verbs, which is characteristic of old Lithuanian writings in particular.

Comparison with Slavic languages reveals a common genetic basis of NP and points to a parallelism of the early development of the construction. The Lithuanian NP corresponds to Old Slavic, Old Russian and Old Czech NP constructions according to its place in the syntactic system (above all according to its relationship to AP), according to its syntactic structure, and in most cases according to its morphological realization.

Owing to the narrowing of the use of AP during the period of the written tradition, the opposition AP : NP grew weaker, and the functional load of the reflexive particle decreased. As a result, NP with non-reflexive forms of the verb became more productive again.